

ભરૂચ, યુનીયન હાઈ સ્કૂલના સ્થાપક, અને માલાક
સ્વ. મુરજરામ જમીઅતરામ ઠાકોર.

પૂજ્ય દાદાજીને અર્પણ.

LADIES WEAR

સાચા મોતીની
ભરેલી સાડીઓ

કો. રૂ. ૬૦૦ થી ૫૦૦૦

મળવાનું એક જ ઠેકાણું

ટે. નં
૨૭૧૧૮

ધી હિન્દ સ્ટોર્સ

૨૬૧, કાલબાદેવી રોડ

દરેક જાતના
વીમા માટે
ફેરવો

ટે. નં ૨૧૧૮૮

સ
ર્વ
ર
ચો
જ
ના

જોધવો છે જીવોના વીમાનું
કામકાજ મેળવી શકે તેવા
સારી લાભવશાસ્ત્ર એજન્ટો
તથા એજનોનાઈઝરો સાથે
પચાસ તથા કરોડની ચારતે
સાથે વીમા માટે લખો

આ
જે
ટે
હ
ચો

મુલજ પેરાજ.

જકરીઆ બી-ડીંગ,

મજીદ બહર રોડ,

મુબઈ

આ
જે
જ
મ
જો

ભરોસાપાત્ર મથક

મીઠાઈઓમાં દેશી ખાંડ વાપરના

માટે સર્વી ફી ફેર ધરાવનાર

ગોવીંદાશ્રમ મીઠાઈવાલા

જુમા મસજીદ, મુંબઈ નં. ૨.

વ. ર, ઘ. ર, અ. ને વિ. મો,

એ ત્રણે બાબતોમાં
પુષ્કળ વિચાર કરવાની જરૂર છે.

- * જેમ કન્યા માટે લાયક વરની પસંદગી,
- * જેમ રોનકદાર ઘરને માટે જગ્યાની પસંદગી,
- * તેમ વિમો ઉતરાવવા માટે યોગ્ય વિમા કંપનીની પસંદગી કરવાની જરૂર છે.

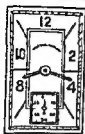
મુઝાવાની જરૂર નથી.

આપની સેવામાં વિમાને લગતી સઘળી સલાહ
આપવા હમો તૈયાર છીએ.

—: એસ્થુરન્સ એજન્ટ્સ :—

મોક્ષવદનરાય એમ. દેશાઈ એન્ડ કું. ૦

WEST END WATCH CO.

BOMBAY N°81 CALCUTTA

હવે તૈયાર છે.

તમે મફત મંગાવી શકો છો.

અમારું નવીન મફત ડેન્-લોગ હવે તમારી રાફ જુએ છે હમેશની માફક તેમા ખાસ કાળજીપૂર્વક પસંદ કરતા હોને માફક આવે તેવી હોમલના ન્હાના ધડી આ છે (watches) હાઇમ પીસો અને મોટા ધડી આજોનો સમાવેશ કરતા છે

ધણખરા મોડેલોની કિમત જુના હર પ્રમાણેનીજ સસ્તી છે કેટલીક તો અગવડ કરતા પણ આજે વધુ સસ્તી છે કિમત સરખાવો અને આજેજ એક વેસ્ટર્ન ધડીમાળ ખરીદો

વેસ્ટ એન્ડ વોચ કું

મુંબઈ અને કલકત્તા

WEST END WATCH CO.

BOMBAY - - - CALCUTTA

અનુક્રમણિકા

નામો

૧ ગાંધીજી	૨૧
૨ ખાન અબ્દુલ ગફારખાન	૩૩
૩ ચંપિલ નવાહરલાલ નહેરુ	૪૭
૪ સુભાષચંદ્ર બોસ	૧૧
૫ પં. મહનમોહન માલવીયાજી	૭૫
૬ સરદાર વલ્લભભાઈ	૮૫
૭ મોહનલાલ અબુલ-કલામ જાવાદ	૯૭
૮ નામદાર સુનરીજી	૧૦૩
૯ નામદાર રાજાજી	૧૦૯
૧૦ ધીર નરીખાન	૧૧૫
૧૧ માણુખી સરોજની નાયકું	૧૨૧
૧૨ શ્રીમાન જીલ્લાભાઈ દેસાઈ	૧૩૩
૧૩ આણુ રાજેન્દ્રપ્રસાદ	૧૩૯
૧૪ કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર	૧૪૭
૧૫ ડૉ. ખાનસાહેબ	૧૫૫

ધી હૈદ્રાબાદ પાચોનીયર એસ્યુરન્સ કું. લીં

ફાયદાઓ

- ૧ માલગી દરમ્યાન પોલીમી ધમવનાગઓને મફત નાણાંની મદદ.
- ૨ અકરમાતથી મરણ પામતાં વિમાની ગ્રુમ ઉપવ મારશે
- ૩ દર મહિને પેનશન મળે તેવી પોલીસીઓ અને કુટુંબના ગ્રહણને લગતી પોલીમીઓ.

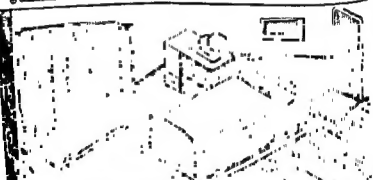
ચેરમેન :

સર હોરમઝદીઅર દસ્તુર નાઈટ, બાર-એટ-લો. નિવૃત્ત થયેલા ચીફ પ્રેસીડેન્ટી મેજસ્ટ્રેટ.

ખરેખર લાગવમ ધરાવતા અને બાહોશ ઉમેદવારોને કમીશન તથા પગારથી આકર્ષક શક્તિથી એન્સીઓ આપવામાં આવે છે.

લખો ચા મળો—

મુસ્તાફા બીહડીગ, સર ફીરોઝશાહ મહેતા રોડ, કોટ, મુંબઈ.

ભારતીય એનિયર કું.

સર હોરમઝદીઅર દસ્તુર નાઈટ, બાર-એટ-લો. નિવૃત્ત થયેલા ચીફ પ્રેસીડેન્ટી મેજસ્ટ્રેટ.

દરેક ધંધાની ભરોસાપાત્ર જાહેરાતોની

અનુક્રમણિકા

નામ	પૃષ્ઠ સંખ્યા
દેવકરણુ નાનજી એન્ડીંગ કુ. લી.	કવર પેજ નં. ૨
ધી હિંદ સ્ટોર્સ	૮
મુળજી પેરાજી	૧૧
ગોવિંદાશ્રમ મીઠાઈવાળા	૧૧
એસ્થુરન્સ એજન્ટ, દેસાઈ એન્ડ કુ.	૯
વેન્ડ એન્ડ વોચ કુ.	૧૦
ધી હેદ્રાબાદ પાધોનીયર એસ્થુરન્સ કુ. લી.	૧૨
ભારત ફર્નિચર વર્ક્સ	૧૨
ગોળવાળા કઢાસો	૧૪
ધી. બી. કુમુભર એન્ડ કુ. લી.	૧૬
જરીવાળા ઇશ્વરજીત નગીનદાસ	૧૬
મેસર્સ મુનશી ગોલા એન્ડ કુ.	૨૦
મનહરજીત એમ. આરમોદ	૧૨
એન્ડ્રીઅન ટી. માટ	૨૧
શ્રી લાર્ડ્સ એસ્થુરન્સ કુ. લી.	૨૨
દાવર્સ કોલેજ ઓફ કોમર્સ	૩૬
ધી ન્યુપીટર જનરલ એસ્થુરન્સ કુ. લી.	૩૨
પાટલુવાલા લીમીટેડ	૪૫
ધી ભોજને કો-ઓપરેટીવ એસ્થુરન્સ સોસાયટી લી.	૪૬
નરોત્તમદાસ બાઉ હવેરી	૫૮
ધી ઈડીયન ગ્રોજ એસ્થુરન્સ કુ. લી.	૫૯
ધી સેન્ટીનલ એસ્થુરન્સ કુ. લી.	૬૦
ધી ન્યુ રવાસ્તક લાર્ડ્સ એસ્થુરન્સ કુ. લી.	૭૩
બી. એ. પ્રધર્સ	૭૪
પુરોહીત હિંદુ હોટલ	૮૪

ધી હૈદ્રાબાદ પાયોનીયર એસ્યુરન્સ કું. લીં

ફાયદાઓ

- ૧ માડગી દરમ્યાન પોલીસી
ખગવનાગઓને મરતા
નાણાંની મદદ.
- ૨ અકસ્માતથી મરણ પામતાં
વિમાની રકમ કબજા મળશે.
- ૩ દર મહિને પેન્શન મળે
તેથી પોલીસીઓ અને
કુટુંબના ગદાણુને લગતી
પોલીસીઓ.

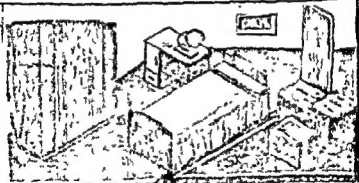
ચેરમેન :

સર હોરમજીઅર દસ્તુર નાઈક.
બાર-એટ-લો. નિવૃત્ત થયેલા.
શ્રી પ્રેમીકન્સી મેજસ્ટ્રેટ.

અરેબર લાગવગ કરાવતા અને
બાહોશ ઉમેદવારોને કમીરાન તથા
પગારથી આકર્ષક કરતોથી એજન્-
સીઓ આપવામાં આવે છે.

લખો યા મળો—

મુસ્તફા બીહીંગ, સર ફીરોઝશાહ મહેતા રોડ, કોટ, મુંબઈ.

મારતી ફરનીયર વડુસ.

જાન્યુ ૧૯૨૧. ઓપેરા હાઉસ હામરમીનસ મુજા દ.૨૫૩૦૯

પ્રસ્તાવના

ભાઈ મોક્ષવદનરાયનાં “ આઝાદીના આશોક ”નાં ચિત્રો આખેહુપ દોરાયાં છે. એ લેખોમાં નથી કિલ્લટતા કે નથી આડંબર. હિંદુસ્થાનના જાણીતા નેતાઓનાં જન્મચરિત્રો હુંકાણુમાં પણ પૂરતી વિગતો સાથે આપવામાં આવ્યાં છે. અને તેમાંથી દરેક નેતાનું પ્રતિબિંબ એવી રીતે ખડું થાય છે કે જાણે આપણે તે નેતાને જોતા હોઈએ યા તેની જોડે વાતચીત કરતા હોઈએ. ચિત્ર આલેખવામાં એમણે રમુજને પણ જતી કરી નથી; નહિ તો વસ્ત્રલભાષ પટેલ અને તેમના ભાઈ સ્વ. વિઠ્ઠલભાઈ એમને તેઓ “ બહારવટીઆ ” (સૌ. લીલાવતી મુનશીએ દોરેલા રખાચિત્રને શબ્દ) “ વડના વાંદરા ઉતારે ” (પૃષ્ઠ ૮૬) એવા ચિત્રત નહિ. આવાં “ હજવાં ” જન્મચરિત્ર, વાંચતાં કે સમજતાં કશો અમ પડે નહિ અને જેમાંથી જાણવાનું બધું મળે, તેની શુભશાંતી સ્પષ્ટિત્વમાં ખોટ હતી તે આ ઉમતા લેખકે પૂરી પાડી છે. અને લવિષ્યમાં તેઓ સારું કામ કરવાની આશા આપે છે. તેથી તેમનું નાનકડું પુસ્તક આવકારપાત્ર છે.

૨૬	હુકમાનજી ખુસાજી	૬૧
૨૭	સ્વદેશી મારકેટ	૬૧
૨૮	હાલીમ ગ્રંથસં	૬૧
૨૯	ધસમાધસ આદમ	૧૦૧
૩૦	ધી ન્યુ એલમહાબાદ સ્પોર્ટ્સ ડેપો	૧૦૮
૩૧	ન્યુ એશીઆટીક ઇન્સ્યુરન્સ કુ. લી.	૧૧૩
૩૨	ધી લક્ષ્મી એન્સ્યુરન્સ કંપની લી.	૧૧૩
૩૩	ટી. એમ. ઠાકોર કુ.	૧૨૦
૩૪	ઇન્ડીઅન સીન્ક ડીપો	૧૩૧
૩૫	ન્યુ સ્વસ્તીક હાઇમ એન્ડ પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સ	૧૩૨
૩૬	સુરતી	૧૩૭
૩૭	સેન્ટીનલ વોચ કુ. સ્વ. હકીમ રૂબનચંદ્ર મેની	૧૩૮
૩૮	શામ્લે સોપ ફેક્ટરી -	૧૪૪
૩૯	માંધી આખ્યાન	૧૪૬
૪૦	વેલ્ટેમલ સોપ વર્ક્સ	૧૪૪
૪૧	ઇસ્ટ એન્ડ વેસ્ટ એન્સ્યુરન્સ	૧૬૧
૪૨	માંધી આખ્યાનના ફર	૧૬૨
૪૩	નેપથ્યુન એન્સ્યુરન્સ કંપની	૧૫૨ પેજ નં. ૭
૪૪	ભારત એન્સ્યુરન્સ કંપની	૧૫૨ પેજ નં. ૪

હાલ કાણુ કાણુ શીખે છે ?

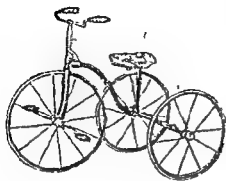
હાઈકોર્ટના જજના, નામાંકિત તબીબો અને ધારાસભીઓના મોટા સરકારી ઓફિસોના, નક્ષીતા ફેલોસોપીઓના, મીલમાસેફોના તેમજ બારે વિખ્યાતી પામેલા વેપારીઓના દીકરા-દીકરીઓ "ગોળવાલા કલાસો"ના લાભ સે છે. શી મોટી હોવા છતાં ટર્મની શરૂઆત પછી પ્રવેશ જમ્યા બારાઈ નય છે તે આ ખાતાની ફેલોસોપી અનુકૂળ પુરાવો છે. ફરોજ નવા નામ નોંધાય છે:—

ગોળવાલા કલાસો,

આખે મુસુબાબ બીલીમ, ૩૧૮, ઇન્ડિયાના સામે, દોર્નબી રોડ.

પ્રસ્તાવના

બાપ મોક્ષવદનરાયનાં “ આઝાદીના આયોગ ” નો ચિત્રા આખેહુબ દોરામાં છે. એ લેખોમાં નથી કિલબ્દતા કે નથી આડંબર. હિંદુસ્થાનના નાણીતા નેતાઓનાં જન્મચરિત્રો દુકાણમાં પણ પૂરતી વિગતો સાથે આપવામાં આવ્યાં છે, અને તેમાંથી દરેક નેતાનું પ્રતિબિંબ એવી રીતે ખડું થાય છે કે જાણે આપણે તે નેતાને જોતા હોઈએ યા તેની જોડે વાતચીત કરતા હોઈએ. ચિત્ર આલેખવામાં એમણે રમુજને પણ જતી કરી નથી; નહિ તો વસ્ત્રભાષા પટેલ અને તેમના બાપ સ્વ. વિકૃલબાપ એમને તેઓ “ બહારવટીઆ ” (સૌ. લીલાવતી મુનશીએ દોરેલા રેખાચિત્રનો શબ્દ) “ વડના વાંદરા ઉતારે ” (પૃષ્ઠ ૮૬) એવા ચિત્રત નહિ. આવા “ હળવાં ” જન્મચરિત્ર, વાંચતાં કે સમજતાં હશે શ્રમ પડે નહિ અને જેમાંથી જાણવાનું બધું મળે, તેની ગુજરાતી સપ્તહત્વમાં જોટ હતી તે આ હિગતા લેખકે પૂરી પાડી છે. અને ભવિષ્યમાં તેઓ સારું કામ કરવાની આશા આપે છે. તેથી તેમનું નાનકડું પુસ્તક આવકારપાત્ર છે.

ક્રેન્કબી ટ્રાયસીકલ્સ

—બનાવનાર—

ધી ઇન્ડિઅન
આર્ટ ડેવલપમેન્ટ
કંપની,
મુંબઈ.

પ્રાપ્તપર

વી. બી. કુસુમગર એન્ડ કંપની લીમિટેડ મુંબઈ
— સોલ એજન્ટસ —

સાયકલો

ROYAL
ENFIELD
Made From 100% Steel

રોયલ, રોયલએન્ફીલ્ડ,

એ. સી. સી., બીસન 'હાઈમરની' સાયકલો

ટાયરો

ફાઈરસ્ટોન અને પીરાલી,

સાયકલના ટાયરો.

ટયુબો

જહોન ટયુબ, પાઈમીરા,

ફાઈરસ્ટોન સાયકલોની ટયુબો

આલેજ મંગાવો

વી બી કુસુમગર એન્ડ કંપની લીમિટેડ

પી. એ. બોક્સ ૨૦૭૧

કાશ્મીરી રોડ મુંબઈ નં. ૨

ટે. એડ્રેસ

"પીકરફર્થ"

ટે. નં. ૨૫૭૫૪.

પુસ્તકનો ભીતરમાં

નવરાષ્ટ્રને અણુનાર મહાન વિભૂતિઓના કેવળ દર્શન માત્રથી જ રાષ્ટ્રભક્તિ ઝરતી હોય તો તેમના જીવનના અભ્યાસથી માનવ જીવનમાં હૃદયપલંગ થવો આવશ્યક છે. એ જ ખ્યેમને અનુસરીને આ નાણુક પુસ્તકદ્વારા હિંદના મહાન રાષ્ટ્રવીરોના રાષ્ટ્રપ્રેમની તથા ત્યાગીજીવનની રૂપરેખા જનતા મમક્ષ રજુ કરવામાં મારી જતને સહભાગ્યશાળી સમણું છું.

“ મુખ્ય સમાચારના સાપ્તાહિક ”માં રાષ્ટ્રના જીવંત તેમજ સ્વર્ગસ્થ રાષ્ટ્રમોદાઓના જીવન ચરિત્રો આલેખવાની શરૂઆત કરી ત્યારે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે એ પુષ્પોની હારમાળામાંથી પુસ્તકનું સર્જન થશે. વાચક વર્ગમાંથી પ્રશ્નસા મળી, ટેટલાક પ્રસિદ્ધ માસિકોમાં ઉતારાઓ પણ થયા, શુભેચ્છકો તરફથી એ જીવનચરિત્રોના સમ્રહનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાની સુચનાઓ મળી. અણુધારી પળે મેં એના પ્રકાશનનો નિર્ણય કર્યો.

આ રથળે સ્વર્ગસ્થ પૂજ્ય જીજીમાને વિસારે ચૂકી શકું તેમ નથી. તેમની જ પ્રેરણાથી ‘ મુખ્ય સમાચાર ’માં દેશનેતાઓના જીવનચરિત્રો લખવાની શરૂઆત કરેલી. એ જીજીમા તે આજના ગૃહસચિવ ના. મુનશીજીના માણુથી. તેઓ કાબેલ છતાં કોમળ હૃદયી હતાં. એમની પાસે અનેક વ્યક્તિઓએ પ્રેરણાઓ મેળવી છે. સૌ કેાધને સહમાર્જે દોરવાની એમનામાં લાવના હતી. એમના

માયાળુ તથા મમતાભર્યા સ્વભાવ માટે એમનો અત્યંત ઝણી છું. જીવનભર એમની પવિત્ર સ્મૃતિ જૂલી શકું તેમ નથી.

દિંદના જાણીતા આગેવાન વેપારી શ્રીમાન શેઠ પ્રાણસાલ દેવકરજી નાનજીએ પ્રસંગોપાત પોતાના ' સ્ટાફ 'ની જરૂર પડતાં જે મદદ આપી છે તથા પ્રેમભરી દ્રષ્ટિ રાખી છે તે માટે એમનો પણ ઉપકાર માનવાની તક લઉં છું.

મારા રાષ્ટ્રવાદી વિચારોને વધુ પ્રચળ બનાવનાર મહાન રાષ્ટ્રવાદી પત્ર ' મુંબઈ સમાચાર 'નો પણ ઝણી છું.

શુજરાતભરમાં રાષ્ટ્રવાદનો પત્રદ્વારા ભારે પ્રચાર કરનાર મુંબા સેવિકા શ્રીમાન સોરાબજી કાપડીઆ, શ્રીમાન જીમીલસાસ અંકલેસ્વરીઆ અને શ્રીમાન હેલશકર વ્યાસે તો અને એવી ' ધમકી ' આપી હતી કે જે હું તેમનો જાહેરમાં આભાર માનું તો તેઓ મારા આ પુસ્તકનો ' રીવ્યુ ' ' મુંબઈ સમાચાર ' માં જાપશે નહિ, એક દ્રષ્ટિએ તો તેઓ મારા મુરજીઓ જ એટલે એમની દોરવણી માટે હું તેમનો આભાર માનતો નથી ! પરંતુ જે વાત વાંચકો પર પડતી મુકું છું.

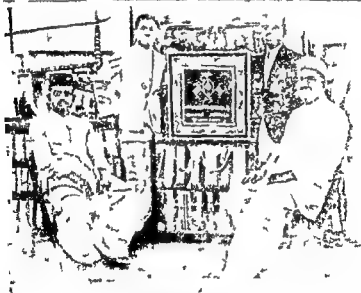
અને પેલા ધર્મ સામાજિક તથા કેરિસવાદી કાર્યકરતા પારસી-જહેન મોસ ખી, એન. નરીમાનનો તથા શ્રીમુત કેશવલાલ શાહનો મારા કાર્યમાં મદદરૂપ થઈ પડવા માટે આભાર માનું તો અરથાને લેખારો નહિ.

ઉવટમાં જન્મતાને કેવળ એક જ અરજી મુજબ હું કે કેવળ પુસ્તકના વાંચનથી બેસી ન રહેતાં રાષ્ટ્ર માટે પ્રાણ પ્રાપ્તનારા રાષ્ટ્ર

યોદ્ધાઓના જીવનમાથી જે કાંઈ પણ જડે તે ઝડપી લેવા અને
તેમના માર્ગે વળવા પ્રયાસો આદરે તો જ મારી આ નમ્ર કૃતિને
અદ્ય અશે સફળતા સાપડેલી લેખીશ

તા ૧૯-૮-૧૯૩૮

મોક્ષવંદનનાથ દેસાઈ

ઉદ્દા સ્મરેશી પ્રદર્શનમાં મેહલ મેળવનાર

જરીવાલા ઈશ્વરલાલ નગીનદાસ

ન્યા ગગિય તથા શ્રીમત દરેકને અનુકૂળ થાય તેવી લેટેસ્ટ ડીઝાઇનની
સાડી ખોડીયે છુટકે તથા જથ્થાનુધ ક્રીયાયત ભાવે મળી શકશે

૬૦ ત્રીજો સોમવાડો, મુબમ્બઈ નં ૨.

બનાવટી એજંટોથી

સાવધાન !

વિશેષ ઉત્તરાવવા માટે બરોસાપાત્ર મથક
મળેા યા લખેા.

મેસર્સ મુનશી ઝાઝા એન્ડ કંપર્ન
શ્રી લાઇફ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.
ફોર્ટ ચેંબર્સ બોમ્બે નં.

જે માટે આગેવાનો તરફથી પ્રમાણપત્રો મેળવ્યાં છે
તમારો શેડો એનલાઈફ ક્યાં કરાવશે ?
વોટર તથા ઓધલ પેન્ટ

— માટે —

લખેા અથવા મળેા:—

મનહરલાલ એમ. આસ્લોટ

કે. અચારવાડા સ્ટ્રીટ, મુનેરી લેન્સ પાસે,
મુ. વાડચ.

મહાત્મા ગાંધીજીનો એકજ પડકાર
 “ સ્વદેશીને ઉત્તેજન આપો ”

સીલોન અને હિંદુસ્તાનના પ્રખ્યાત બગીચાઓની તાજ તથા
 ખુશબોદાર ચાહ શુદ્ધ સ્વદેશી ખરીદવાનું એક અને અનન્ય
 ગંભીર સ્થળ

ચેમ્પીઅન ટી માર્ટ

—: સ્થાપના ૧૯૧૪ :—

બ્રાહ્મકેને સંતોષ આપવો એ હમારો મુદ્દાલેખ છે.

ઉપરોક્ત બગીચાઓમાંથી ચહા કચરેકટ આયાત
 કરવામાં આવે છે.

કેવળ એક રતલ ખરીદી ખાતરી કરો.

પ્રાર્થના સમાજ,

ટ્રામ જંકશન : ન્યુ ચરની રોડ : મુંબઈ ૪.

હિંદ આફ્રીસ:—

અબ્દુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ
 નં. ૪૨ પાયધોની.

બાંચ આફ્રીસ:—

૨૦૮, ડોક્ટર સ્ટ્રીટ,
 પોસ્ટ ઓફીસની સામે.

સ્વદેશીમાં શ્રી સ્વરાજ

મહાત્માજીનો એક જ પડકાર

તમારો વિમો ક્યાં ઉતરાવશે ?

શુદ્ધ સ્વદેશી

અને

સધ્ધર

વિમા કંપનીમાં

આપની સેવામાં શ્રી લાઇફ એસ્યુરન્સ કંપની
લીં તૈયાર છે.

લખો યા મળો :—

શ્રી લાઇફ એસ્યુરન્સ કંપની લીં મુંબઈ

ફાઈ એમ્બસી

હામામ સ્ટ્રીટ કોર્ટ : : મુંબઈ. નં. ૧

૬-૧૦ લીનલેન

ગાંધીજી

મહાત્માજી જેવી મહાન વ્યક્તિ અને શક્તિ આલમખરમા જન્મી નથી અને જન્મશે કે કેમ એ પણ એક પ્રશ્ન રહે છે. એમની સીધી અને સરળ નીતિ પર કુનેહબાજ રાજપદારી મહામૂર્તિઓ ઠોકર ખાય છે, ગમે એવા મતભેદો હોવા છતાં વિરોધીઓ માથા નમાવે છે. મુત્સદ્દીઓની મુત્સદ્દીમીરી ધૂળમા મળે છે, વર્ણોની તપશ્ચર્યાનો એ અમલદાર

ગાંધીજી

મોગલીવાલા મોહને કેવળ પ્રજાભૂમિને મોરલીના કોકિલ સુરોમાં મોહિત બનાવી, ભગવાન શુદ્ધ કેવળ ભારતવર્ષમા અદ્વિમાનો પથગામ આપ્યો, પરંતુ મોરલી વિનાના મોહન ગાંધીએ

આલમબગમા મત્ત, અહિસા અને પ્રેમની આદ્યેક જગાવી છે દુનિયા મુઝબ બની છે.

હિંદની ગજકીય ચળવળનું કેન્દ્રસ્થાન રોગાવની ઝુપડી બની છે. એ સતના શખ્દો મહામત્રો બની રહ્યા છે હિંદ તથા મમસ્ત દુનીયાની દ્રષ્ટિ ત્યાં કરી છે

અવાર પ્રદેશમા એમણે પ્રકાશ પાચર્યો છે. વર્ગોંધી શુના મીની જશરોમા જઠડાપેલી જનતામા આઝાદીની તમન્ના જગાવી છે, એતનવિહોણા ખોળાયાઓમા નવચેતનની બ્યોત પ્રગટાવી છે, ત્યારે લોખંડી સામ્રાજ્યનો પાયો હચમચી રહ્યો છે એ પૂણ્યશાળી પ્રભાવ મહાત્માજીની એકનિષ્ઠા અને આત્મશ્રદ્ધાનો

કરોડો અર્ધનઅ અને અર્ધબૂખ્યા દેશબાધવો માટે ફકીરીનો બેખ ધાગ્યુ કરનાર મોહનદાસ કરમચંદ ગાધીનો જન્મ સત્યપરાયણ પિતા તથા સાધ્વિ માતાને પેટે ૧૮૬૯ ની સાલમા ઓકટોબર માસની બીજી તારીખે પોગ્ગદર ખાતે થયેનો, જહો-જહાલી તથા મોજરોખના વાતાવરણ વચ્ચે ઉગેરવામા આવેલ પુત્ર સત્ય, અહિસા અને સાધુતાનો સાધક બનશે તથા અધાગ પ્રદેશનો દિપક બનશે એવી કલ્પના માતા પિતાને કમાથી હોય । દસ વર્ષની ઉંમર સુધીમાં કાષ્ઠ પણ ઉજ્જવળ આશાઓ આપી શકે તેવા ચિહ્નો તેમનામા નહોતા વિદ્યાર્થીજીવન સામાન્ય રીતે શરમાળ તથા બિંકલુ હતું છતાં બલુવામા મશરવી જ લેખી શકાય રમતગમતેમાં નહિ જેવો જ રમ હતો, ‘અવણ અને હગ્ગિંદ્ર’ ના નાટકથી જન્મેલ પિતૃભક્તિ તથા સત્યપ્રિયતાને એમણે સ્વધર્મ બનાવ્યા

સોળતીશવર્ષાંથી મહાત્માજી પણ મુક્ત નહોતા અગળ સોળ-તીના સગમાં વેરમાઝૂહે ગયા પરંતુ શરમાળ તથા બિંકલુ વૃત્તિને સંધને એ ધુગ ફદમાંથી તેઓ સદાયને માટે બચી ગયા દેશને સ્વતંત્ર

બનાવવાની લાવનાએ અને સરાકત તથા કદાવર બનાવવાની આશાએ
માસાહારી બન્યા, પરંતુ બારે પચાત્તાપ થતા તેનો ત્યાગ કર્યો
સુરખીઓતું અનુકરણ બાળકો કરે છે કાકા બીડી પીતા, મહો
તથા નાકમાથી ધૂમાડો કાઢતા મોહનદાસ કરમચંદ ગાધીને એ
એક અળખથી લાગી પોતે પણ બીડી પીવી શરૂ કરી પરંતુ
રોજરોજ પૈસા લાવવા ક્યાથી ? કાકા બીડી પીને જે હુકાઓ
નાખી દે તે વીણીને પીવા લાગ્યા પરંતુ એમાં ખરી દહેજત ન
આવે મહાત્માજી એક દુર્ગુણમાથી બીજા દુર્ગુણમા પ્રવેશ્યા નોક
ના જ ખીરસામાથી દોઢીઆ ચોરવાની શરૂઆત કરી અને આખી
બીડીની મજા માણવા લાગ્યા છતાં જાનમાના બીડી પીવામા
મજા ક્યાથી આવે ? મોજશોખમા દેવુ પણ વધી ગયું મોટા
ભાઈના સોનાના કડામાથી કટકો કાપી તેમાથી દેવુ પતાવ્યું આવા
પોતાને મન માનેલા પરાધીન જીવન પર કટાણે ઉપલ્ભ્યે આપ
ધાત કવાનો નિહંય કર્યો ધતુરાના બીયા ખાવાની તૈયારી કરી
પરંતુ હવ ન ચાને આખરે જીવનપલટો થયો અવજે માર્ગે
વળેલા મહાત્માજીને સદાચારનો પથ દેખાયો પિતાજી આગળ
સખળા પાપેના એકરાર કર્યો છુરી આદતોને સદાચરને માટે તિલા
જલિ આપી, પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પચાત્તાપ

સામાન્ય રીતે હિંદુ મસાગમા પત્ની સીધે રસ્તે જતી હોય
તો પણ તેના પર પ્રભુત્વ જમાવવાનો પતિરાનેને શોખ હોય છે
તેર વડંતી બાળવયે મહાત્માજીના લગ્ન કરતુરબા સાથે થયેના
કરતુરબા પતિપરાયણ કામેલ છતાં સ્ત્રીસ્વમાનના પૂનરી હતા
પતિનો ખોટો વટ સહન કરવા તેઓ તૈયાર ન હતા પતિવટ
કેળવવા મહાત્માજીએ અખતરાઓ શરૂ કર્યા પોતાની રમ વિના
ક્યાએ જવાય નહિ કરતુરમા રમ સીધા વિના ખાસ જતાં કધડો

આલ્થો અને એવો પણ પ્રસંગ આવી ગયો કે કસ્તુરબાને મહાત્મા જીએ પિએર વગાવ્યાં. પાછળથી સમાધાન થયું. છેવટે કસ્તુરબાની નિર્દોષતા પર મહાત્માજીએ પતિવટ હાલો કર્યો.

૧૮૮૭ ની સાલમાં મેટ્રિક પાસ કરી લાવનગર કૉલેજમાં ભેડાયા પરંતુ વિલાયત જવાની કુટુંબના જીન મિત્ર માવજી દેવેએ ગાંધીજીને સલાહ આપી. માણુશી પુતળીબાઈ તો ધર્મચુસ્ત હતાં એમના ગળે એ વાત કેમ ઉતરે ? પરચીના પ્રેમમાં ન પડવા મહિંગાપાન તથા માંસાહાર ન કરવા મહાત્માજીએ પ્રતિજ્ઞા લીધી આખરે ગળ મળી પરંતુ ન્યાતર્માં ભારે ખજલગાટ મચ્યો અને ન્યાતબદ્ધાર મૂકાયા. ગાંધીજીએ પરવા ન કરી અને ૧૮૯૮ ની માસમાં સપ્ટેમ્બર મામની ચોથી તારીખે મુખ્યમંત્રી બાસમંદી વિલાયત જવા ઉપડી ગયા.

સ્ટિમરમાંથી જ માંસાહાર કરવા મહાત્માજી પણ દબાવો થવા લાગ્યા અને વિલાયતના વસવાટ દરમ્યાન અંગ્રેજ સત્તાઓના મોહમાં હમાવવાના પ્રયાસો થયા પરંતુ એ અર્થે વ્યર્થ ગયા. તેમ જનાં પણ દહેવાતી 'મજબતા'ના મોહમાં હમાયા. વૃત્ત તથા વાજી ત્રો ટિખવા લાગ્યા. 'ખર્ચ વધ્યું'. એ કેમ પોગાય ? આખરે એને પણ ત્યાગ કર્યો. ગરીબ તથા આદર્શ વિદ્યાર્થીને શોભે એવું જીવન શાગવા લાગ્યા. અન્નાદારી મંડળમાં દાખલ થયા. આ પ્રસંગે એમને ખાટે બાપજી કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો પરંતુ બાપજી થઈ ન શક્યું. પોતાની બીરતા પર તેમને પડિબર ચરમ છૂરી. ૧૮૯૧ની માસમાં બેરિસ્ટરની તથા લંડન મેટ્રિકની પડિજ્ઞા પામ કરી. પ્રતિજ્ઞાઓનું પૂર્ણ પાલન કરી તેઓ જીન માસની તેગમી તારીખે દિવસ આવવા ઉપડ્યા.

દિવસ આવી વડીલાત રાહ કરી. અનુભવ લેવા મુખ્યમંત્રી

હાઇકોર્ટમાં આવ્યા. પરંતુ જેનામાં લાપણ કરવાની તાકાત નહિ તે બેરિસ્ટર ક્યાંથી મલાવી શકે ? માંડ માંડ મમીબાઇ નામની સ્ત્રીને કેસ મળ્યો. કેસ ચલાવવા ઉભા થયા ત્યાં તો અંખે અંધારા આવ્યાં. ન મ્હોડામાંથી શબ્દ નીકળે, ન તો જજની ખુરશી દેખાય, અસીસ અને કોર્ટ જોળ જોળ ફરતી દેખાય. કોર્ટમંડળમાં મરકરી-તો વિષય મળ્યો. સૌએ મરકરીઓ કરી. બેરિસ્ટર મીં ગાંધી કેસ પડતો નાંખી રાજકોટ બામ્યા. ગાંધી કુટુંબની ઇમારતો જમીનદોરત થઈ. આશા નિરાશામાં પરિણમી. રાજકોટમાં વકીલાત શરૂ કરી અને ભાઈની લામવગથી કામ મળવા લાગ્યું. ત્યાં તો મોટા ભાઈની હીકારસ માટે પોલિટિકલ એજન્ટ પાસે જવાનું થયું અને ત્યાં એ મોટા અમલદારે એમનું બારે અપમાન કર્યું. મહાત્માજીએ રાજકોટ છોડી જવાનો વિચાર કર્યો. આ દરમિયાન આફ્રિકાના મોટા વેપારી મીં અબ્દુલ કરીમનો કેસ મળ્યો અને આફ્રિકા ગયા.

ખુદ માતૃમૃતિમાં જ ગોરાઓ હિંદીઓને હડધૂત કરે તો પછી આફ્રિકા જેવા દેશમાં કરે તેમાં શી નવાઈ ? પાંધડી પહેરીને મીં ગાંધી કોર્ટમાં ગયા અને પાંધડી ન ઉતારી. ન્યાયાધિશને અપમાન થતું લાગ્યું અને પાંધડી ઉતારવા મુચના કરી. મીં ગાંધી બેરિસ્ટર પાંધડી ન ઉતારી અને કોર્ટ છોડી ચાલ્યા ગયા. આફ્રિકાના છાપાઓમાં આ વિષય બારે ચર્ચાનો થઈ પડ્યો, અને મહાત્માજીને જાહેરાત મળી. કોઈએ એમની વલણ પર ટીકાઓ કરી તો કોઈએ પ્રશંસાઓ પણ કરી. ત્યાર બાદ દાવાને અંગે એમને ડરબનથી પ્રિટોરીયા જવાનું થયું. પહેલા વર્ગની ટીકીટ કદાવી તેમ છતાં પછી મારીટ્સવર્ગના સ્ટેશન પર એક ગોરા અમલદારે એમને પહેલા વર્ગમાંથી ધસડી બહાર કાઢ્યા અને ત્રિજ વર્ગમાં બેસવાનો હુકમ કર્યો; કારણ તેઓ હિંદી હતા. ગોરી ચામડી સાથે કેમ બેસી

થકે ? બીજા એક પ્રસંગે ટાગોના ઈન્સ્પેક્ટરે પણ તેમને સારી રીતે માર મારેલો અને દ્રાવ્યવાલમાં પુટપાથ પર ચાલવા માં એક પહેરેગીરે પણ માર માર્યો આમ વાગવાર દિ દીઓના સ્વમાનની લડતમાં ધણીએ વાર એમને અચડમણોમાં ઉતરવું પડતું પરંતુ આ અચડમણોમાંથી ગાંધીજીને આફ્રિકામાં વસતા દિ દીઓની ખરી પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન થયું. દિ દીઓના હકોના રક્ષણ કરવા ૧૮૯૪ માં “ નાતાલ ઇન્ડિયન કોંગ્રેસ ”ની સ્થાપના કરી અને તે દ્વારા લડત આગળ ધપાવવાનું જારી રાખ્યું.

આફ્રિકામાં વસતા દિ દીઓમાં એકતા સાધવા લાગ્યા, આથી દિ દીઓમાં દિ દીપણાનું જ્ઞાન થયું અને જનમતિ આવી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં મગફરે દિ દી મજુરો પર નાખેલા ૨૫ પાઉન્ડના કરની લડત ઉપાડી અને આખરે કેવળ ૪ પાઉન્ડનો કર કાયમ થયો. મદાત્માજીનો આ પ્રથમ વિજય આથી ત્યાંના મજુરોમાં પણ જનમતિ આવી અને દિ દીઓ સ્વદેસો માટે લડત ચલાવવા તૈયાર થયા. આ દરમિયાન મીં. અનુદય કરીમના કોર્ટમાં ચાલતા દાવામાં સમાધાન થયું અને જેલ પક્ષે સમજુતિ પણ આવ્યા મદાત્માજીનું કાર્ય પુરું થતાં દિ દી આવવાનો તેમણે ઈશારો બતાવ્યો પરંતુ ત્યાંના દિ દીઓએ એમને રોકી લીધા, અને દિ દી જવાનું માંડી વાળવા સમજાવ્યા ત્યાર બાદ ૭ માસની ગ્લન લઈ દિ દી આવવા ઉપડ્યા.

દિ દીમાં આફ્રિકાના દિ દીઓ પણ ગુજરતા જુનમતિ બહાણી રજુ કરી અને દિ દી જનતાની આંખો ખોલી વર્તમાનપત્રોમાં પણ કારે ચર્ચા ચલાવી અને જાણણો આખ્યાં આ ખબરો આફ્રિકા પહોંચી ત્યારે ત્યાંના જોરાઓ ધણા ગુસ્સે થયા, અને પોતાની પોલ ખુલતી જોઈ મદાત્માજી પર રોષે બનવા આફ્રિકામાં વાતાવળ

ત ગ થયું. મહાત્માજીને જલદી આફ્રિકા પાછા ફરવા તાર મળ્યો. મહાત્માજી ઉપડી ગયા કર્ણનના બારામા ગોરાઓનું મોટું ટોળું જમા થયું અને સિટમગમાથી ન ઉતરવા દેવાનો નિર્ણય કર્યો. એમને પાછા હિંદ ધકેલી દેવાની માગણી કરી. મામનો કટોકટીને બન્યો અને એમને કર્ણનના બારામા સિટમગમા જ સાજા સુધી ગોધાર્થ રહેવાનું થયું. આખરે તેઓ સિટમગમાથી ઉતર્યા અને ગ્રતામા ચાલવા લાગ્યા. ત્યાં તે ગોરાઓના ટોળાંએ એમના પર મારતી ઝડીઓ વરસાવી મહાત્માજીને તમ્મર આવ્યા અને એવામા એક પોલીસ અમલદારની સ્ત્રીએ એમને બચાવી લીધા, અને તેમને પાસથી ફસ્તમજી શેઠને ત્યાં રવાના કરવામા આવ્યા. ત્યાં પણ ગોરાઓના ટોળાંએ એમની પુઠ પકડી મહાત્માજીને હિંદી સિપાઇના પહેરવેશમા નાથી છૂટવાની ફગ્ગ પડી

માર મારનાર ગુડાઓ પગ કામ ચલાવવા હિંદી વજર તથા ત્યાંના જ ગોરા અમલદારે ગાંધીજીને સુચના કરી પરંતુ ક્ષમાના અવતાર એવા મહાત્માજીએ માર મારનાર ગુડાઓને ક્ષમા આપી. 'ગોરાઓ' પોતાની ગુડાશાહી પર સરમાયા અને મહાત્માજી તરફ પૂજ્ય નજરથી જોવા લાગ્યા એવામા મિટિશ સરકાર અને બોઅર વચ્ચે લડાઇ ફાટી મહાત્માજીએ સ્વયં સેવક દળ ઉભું કરીને સરકારની સુંદર સેવા બગ્ગની, સરકારે સેવાની બારે તારીફ કરી, આફ્રિકામા હિંદીઓનું માન વધાર્યું ઉપકારના બદલામા અપકાર પણ એમણે સહન કર્યો દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારની તેમણે સુંદર સેવા બગ્ગવી ત્યારે ખીજ તરફથી દરેક હિંદીઓ જેમા સ્ત્રીઓ તથા બાળકોનો પણ સમાવેશ થતો હતો તેના પર પગવાનો કઠાવવાની ફગ્ગ પડી. આ કાયદા સામે મહાત્માજીએ સખ્ત વિરોધ ઉઠાવ્યો ત્યારે આંગ્રેવાનોને પકડીને જેલમા પુરવામા આવ્યા મહા

આધાદીના આશકો

ભાણે બે વર્ષની સગ થઈ. જોડમાં તેમની પાસે સખ્ત તથા નીચ કામ લેવામાં આવ્યું. મુંગે મ્હોડે બધુંએ સઢન કરી ગયા. જોડમાંથી છૂટીને હિંદીઓને સાઘઈ, સંયમ, સ્વચ્છતા, વિવેક અને સ્વમાનના પાઠો પઢાવ્યા.

હિંદીઓની હાડમારી આટલેથી પતે તેમ ન હતું. હજી તો મજુરો પરનો ત્રણ પાઉડનો બાકી રહેલો કર નાશુદ કરાવવાનો હતો. મહાત્માજીએ પ્રયંત્ર સત્યાગ્રહ આદ્યો. હજારો હિંદીઓ જોડમાં ગયા, હિંદી સ્ત્રીઓએ પણ હડતમાં ઝુકાવ્યું. સત્યાગ્રહીઓ પર જુદામની ઝડીઓ વરસી. સખ્ત હાથે કામ લેવાયું અને આશુકો તથા હંડાઓથી માર પણ મારવામાં આવ્યો. મુંગે મ્હોડે મવે કુઝો હિંદીઓએ સઢન કર્યા પરંતુ અદ્ભૂત શાંતિ તથા સઢન-શીલતાના પાઠ મળ્યા. ૧૯૧૪ માં આ સત્યાગ્રહનો અંત આવ્યો, મજુરો પરનો ત્રણ પાઉડનો કર નાશુદ થયો. મહાત્માજીનો આક્રિ-કામતિ આ બીજો મહાન વિજય.

આક્રિકામાં વિજયનો ડંકો બજાવી મહાત્માજી હિંદ આવ્યા અને ગુજરાતમાં સાબરમતિના કીનારે ૧૯૧૫ ની સાલમાં આશ્રમ સ્થાપ્યો. લોકસેવા, હરિજન ઉદ્ધાર તથા ખેડૂત ચળવળ હાથ ધરી. વિરમગામની લાખનદેરી, અંબારપ્પની ખેડૂતોની હાડમારીઓ તથા ખેડા જિલ્લામાં પડેલા જુધાળના પ્રસંગે ખેડૂતોને રાહત અપાવવા હડત ઉપાડી અને સત્યાગ્રહનું એક અને અન્નેડ હથીઆર ઉગામ્યું. કેટલેક અંશે સૌને રાહત મળી. વર્ગોથી કચડાતી પ્રજામાં પ્રાણ આવ્યા અને જાગૃતિના પૂર જળ્યા. હિંદી સરકારને વિશ્વમુદ્ધ પ્રસંગે કરેલી મદદના બદલામાં ૧૯૧૬માં રૉલેટ બિલ નામના કાય-દાની હિંદી જનતાને બેટ મળી. હિંદીઓની સ્વીસલી સ્વતંત્રતાને પણ કચડી નાખવા સરકારે પંજે ઉપાડ્યો. હિંદી પ્રજાએ સામનો

કર્ષો. હિંદુભરમાં સત્યાગ્રહ શરૂ થયો. કાયદાભંગની ચળવળ ચોમેર ફાટી નીકળી. સ્વદેશી માટે લડતી નિઃશસ્ત્ર પ્રજા પર ચોળાઓ વરસી. જનરલ ડાયરે હદ કરી. જહીઆનવાણો બાગ નિર્દોષોનાં રક્તે છંટાયો. આ ગમખવાર બનાવની તપાસ કરવા જતાં મહાત્મા ગાંધીજીની ધરપકડ કરી. આ સમાચાર મળતાં અણમમળુ લોકોએ હુલ્લડો કર્યો. કેટલાક હિંસક બનાવોના કારણે ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહ મોકુફ રાખ્યો.

ગાંધીજીએ જનતામાં વ્યાપેલ ઉત્સાહ તથા ધગશનું માપ કાઢી લીધું. અને ખાદીના ઉપયોગનો મંત્ર આપ્યો. ધરેધર રેંટીઆ ફરતા થયા. દેશના હજારો ગરીબોને રોજી મળવા લાગી. હિંદીઓના એશ્વારામનો વિરોધ થયો. દેશને ખાતર પ્રાણ પાયરનારા અનેક વીરલાઓનો સાથ મળ્યો. નાગપુર ખાતે મલેલી મહાસભામાં હિંદને એક વર્ષમાં સ્વરાજ અપાવવા તેમણે હાકલ કરી. ચારે તરફથી આ નિર્ણયને અનુમોદન મળ્યું. એક કરોડ જેટલું ફંડ મહાત્માજીને ચળવળ ઉપાડવા એનાયત થયું. બારડોલી તાલુકામાંથી લડતના શ્રીગણેશ મંડાયા. પરંતુ ચૌરાચોરીના કમનસીબ બનાવથી મહાત્માજીને સખ્ત આઘાત પુર્યો. કેટલાક એસમજ લોકોએ પોલીસ પાર્ટી સામે આરામારી કર્યાંનો પ્રસંગ બન્યો. પુનઃ સત્યાગ્રહ મોકુફ રહ્યો. આ બાબતમાં ઘણા હિંદી નેતાઓ વિરૂદ્ધ પડેલા. રાજ્યકોદના અધિપતિ પર ગાંધીજીને ૭ વર્ષની સજા થઈ પરંતુ નરમ તબિયતના કારણે ૧૯૨૪માં સરકારે તેમને છોડી દીધા.

જેલમાંથી મુક્તિ મળતાં તેમણે ફરી પાછી પોતાની ચળવળને સજીવન રાખવા ભારે પ્રયાસો આદર્યા. હિંદુ-મુસ્લીમ એકતા માટે ભારે પ્રયત્ન કર્યો. અને કેટલાંક કોમી રમખાણોને લઈને તેમણે ૨૧ દિવસના ઉપવાસો આદરેલા. હરિજન ઉદ્ધાર માટે દેશને હાકલ કરી. ૧૯૩૦ માં પૂર્ણ સ્વરાજની કલકત્તાના કેમિસ અધિવેશનમાં

એવણા થઈ સ્વતંત્રતાની પ્રતિજ્ઞાઓ ઠેઠે વચ્ચાઈ ૧૯૩૦ ના માર્ચ મામની બાગી તારીખે આગરમતિના સુતે ઐતિહાસિક દાડી કૂચ માડી એમની સાથે ૮૦ મૈનિડો જોડયા પગપાળે ગુજરાત ધૂમતા તથા જાગરતિના પૂર જમાવના ગાધીજી તા. ૬ ફેબ્રુઆરીના રોજ દાડી ખાતે પુગ્યા વૃદ્ધાવરયા છતાં આ ચમતિ જોઈ જનતાને તેમનાંમા દેવિ ચમતકાં લાગ્યો જનતાએ મહાત્માજીના માર્ગે કપલાન્યુ દેશમા ચોમેજ લડાઈની ચર્યાત થઈ જનતાએ પૂર્ણપણે અહિંસાનું પાલન કર્યું અને મીડના કર સામે જુલેશ ઉઠાવી ઠેઠે મીડ પકાવવામા આવ્યું ત્યારે દેશનાયકો પણ મરમરી કગતા કે આથી શો અર્થ નગમે પરંતુ જ્યારે તેનું આશ્ચર્યજનક પરિણામ આ યુ ત્યારે સૌ કોઈ વિસ્મય પામ્યા એક વખત એવા પન આવી ગયો કે આને માટે જે ચિંતનને અમેરિકા છોડવું પડ્યું તે ચિંતનને મીડ માટે દિંદને પણ છોડવું પડત

સગરે મધગા દેશનાયકોને જોતમા પૂર્ણ વીરાગનાઓએ પણ સુદઃ માથ આપ્યો લડત પૂર જોશથી ચાલી અને સગરને પાન ખચર પડી કે દિદીઓમા હવે જાગરતિ આવી છે સદાપને માટે ગુનામીની જજરોમા જકડાઈ રહેવા સમર્થિત નથી લડત વધુ લખાતા તથા અનેક બ્યક્તિઓની ગાલમિફકત ફના થતા તથા નેતાઓના જોતમા જવાથી ધમચને વેમ મળતો ધીરો પડવાથી લડતમા કેટલેક અમે કમજોરી આવી પુનાની મધિયી મહાત્મા જીએ જોગમેજ પરિણામ હાજરી આપી દિદની બીના ગળુ કરી પરંતુ ખાસ પરિણામ ન આવ્યું મુનઈ પાછા ફરતાં સગરે તેમને પકડી લીધા અને પાછગથી દગિજનો મગે મગળુ પર્વતના ઉપવામે આ ગવ થી તેમની રિયતિ ચિતાગ્નક બનેલી જોઈ સગરે તેમને છેડી મૂક્યા હરિજન હિદાગ માટે હજીએ ફતેહમદ પ્રવાસા ચક્ર છે

રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી મહાત્માજીએ સંન્યાસ લીધો છે. છતાં પણ કોમી સમાધાન માટે તથા સરકાર અને મહાસભા વચ્ચે માનભર્યો સંબંધ ટકાવી રાખવા તેઓ ભગીરથ પ્રયાસો આદરી રહ્યા છે. એમના પૂણ્યપ્રભાવે હિંદના અગીઆરમાંથી સાત પ્રાંતોમાં કેમિસનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે, બીજા બીનકેમિસવાદી ચાર પ્રાંતોના પ્રધાન ગંડોળાનું અસ્તિત્વ અંકાભયુષ્ઠ ધર્ષ પડ્યું છે.

મહાત્માજી તથા તેમના અનુયાયીઓએ વેઠેલાં સંકટો પર હિંદની આઝાદીની ઈમારત જોરજોરથી ચણાઈ રહી છે એમની અંતીમ ઇચ્છા હિંદને પૂર્ણ સ્વતંત્ર થયેલું જોવાની છે.

પ્રજા એમની એ મુશ્કેલી પૂરી પાડવા જનતાને બળ આપે અને એમને દીધાં જાનાં.

હાવર્સ કાલેજ ઓફ કોમર્સ

મારફત તમારી જાણિ ધરકીર્દીનું ઘડતર કરવા નીચે જખાવેલા બ્યાપારી સાધનના વિષયોમાંથી ગમે તેમાં નિર્ણયિત બનેા આ વિષયો હિંદમાં પ્રથમ હાખસ કરનાર આ જુનામાં જુની હિંદી સંસ્થા તીચેનેા અભ્યાસક્રમ સફળતાપૂર્વક શીખવે છે.

ઇન્ફોર્મેશન ટેકે ઝેકસ ઝેનેજર- (એ આ. એમ. એમ. એ)	કંપની સેક્રેટરીશ (એફ. આઇ. એસ. એ.) ૧૯૧૪માં શરૂ કરેલ છે.
૧૯૩૨માં હિંદમાં શરૂ કરેલ છે.	જનરલ કોમર્સ (ટી. કોમ. આઇ. એમ. સી.) એમર માટે રજીમ તૈયાર કરી અમે હાખસ કરેલ છે.
થાટાં ઇન્સ્યુરન્સ એફ્ફર્ટ્સ (એ સી. આઇ. આઇ.) અમે ૧૯૨૫માં હિંદમાં શરૂ કરેલ છે.	તે હપ્તોત રપેરિઆલાઇઝ્ડ એકાઉન્ટન્સી (આર. એ. એ. આઇ. એ. એ.) વિષે
એન્ડ એક્સિસર્સ (સી. એ. આઇ. બી.) ૧૯૧૫માં શરૂ કરેલ છે.	

□ કોલેજમાં અગત તેમજ ટપાલદ્વારા સિસ્ટમ અપાય છે □

ગ્રેજુએટ માટે મળેા યા લખો—૮૦, એસ્કેલેનેક રોડ, મુંબઈ.

THE JUPITER GENERAL INSURANCE CO., LTD.,

HEAD OFFICE : BOMBAY.

TRANSACTS all classes of Insurance, such as, Life, Fire, Loss of Profits, Rent Marine-Inland and Ocean, Motor, Workmen's Compensation, etc

Assets Exceed Rs. 65 Lakhs.

DIRECTORS :-

The Hon'ble Mr. Shantidas Askuran (Chairman)

Chatrabhuj Gordhandas Esq.

Sir Byramjee Jeejeebhoy Kt.

Dharamsey Mulraj Khatau Esq.

Richard Laurence Ferard Esq.

Mathuradas Dwarkadas Esq.

LALJI NAHANJI & Co.

Managing Agents.

K. S. R. IYER.

Secretary.

ખાન અબ્દુલ ગફારખાન

હિંદુસ્તાનની છેક ઉત્તરે અધારો પ્રદેશ આવેલો છે. એ કહેવાતા ગોઝારો પ્રદેશથી આપણે ડરતા હતા અને એ પ્રદેશ બચરૂપ હોવાની ચકા ઉઠતી હતી. એ પ્રદેશ તે સરહદ પ્રાંત.

ખાન અબ્દુલ ગફારખાન

એ પ્રદેશ અધારો એટલા માટે કે ત્યાંની ધટનાઓથી આપણે અગત્ય હતા અમત્ત ધટનાઓ આપણને મળતી નહિ. ગોઝારો પ્રદેશ એટલા માટે કે ત્યાં 'ભય' લેખાતા પહાણો વસે છે આપણે અત્યાર સુધી એવી માન્યતા ધરાવતા કે પહાણો એટલે ધાતકી, લૂટાગ, ડાકુ અને જૂ મી માણસો.

એ અધારો પ્રદેશમાં પ્રકાશ પડ્યો.

ખાન બિરાદરો અને ખુદાઈ ખિદમતગારોનો સમાગમ થયો. આપણી ભાવનાઓએ પલગે ખાધો પકાણુ એટલે સેવાભાવ, ઉગદા હૃદય.

અને વિવેકની મૂર્તિ, શૌર્ષ અને સ્વદેશાભિમાનની પ્રતિમા એવી નવિન પ્રતીતિ આપણને માંપડી જે ખાન બિગદરો તથા તેમના અનુયાયીઓના શુદ્ધ હૃદયથી દર્શન કર્યા હશે તેમના મસ્તક નીચા નમ્યા વગર રહ્યા હશે નહિ

એ મે બહાદુર પઠાણોમાના નાના ભાઈ તે ખાન અબ્દુલ મકસુદખાન તેમનો જન્મ ઉત્તમાનઝાધ ખાતે ૧૮૬૦ ની સાલમાં થયો તેઓ અમીર અને ખાનદાન કુટુંબમાં જન્મ્યા હતા તેમનો સ્વભાવ ગભીર તથા શરમાળ નાનપણથી જ હતો છતાં તેઓ કાર્યમાં ખતિના હતા મિશનસાળામાં એ સમયમાં લખવા જનારાઓ પૈકી લોકો ધણી ાકા કરતા પગલુ તેમના પિતા બહેરોમખાન સુધરેના વિચારના હોધ લોકોની ટીમની ગણના ના કરી અને પેશાવરની મિશન સ્કૂલમાં મૂક્યા તિત્ર શુદ્ધિના ખાનભાઈનું મન લખવામાં કેમે કરી ન એટલે અને આખરે મેટ્રિક સુધી આવીને તેમણે અભ્યાસ પડતો મૂક્યો તેમના શિક્ષક રેવરંડ વીચમ હતા તેઓ ધર્મ સાત્ર ગ્વલાવના હતા એટલે જ નહિ પગલુ મુશીન, ત્યાગી, શ્રેમાં પરગણુ અને ધર્મભાવિક હતા પોતાના સહગુણો શિષ્યોમાં રેડવા તથા તેમને રીઝવવા ધણા આગુર રડતા વિદ્યા ધર્મોમાંને કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલીઓ હોય તો તે દૂર કરવા હર હમેશ પ્રયાસો કરતા આ મહગુરના વિદ્યાર્થી ખાન પણ હતા તેમના પગ શિક્ષના સરકારની ઠીક ઠીક અમગ પડી ગુર પોતાને મળતા પગારમાંથી બચતો ભાગ વિદ્યાર્થીઓ પાછળ ખર્ચી નાખતા આટલી બધી ધર્મભાવના જોઈ તિત્ર શુદ્ધિના ખાનભાઈ પગ હડી અસર પડતાં તેણે તો ગ કર્કષ કરી નાખ્યો કે દુ પછુ મારા ધર્મની, કામની અને દેશની સેવા ઉમદા અને ખરા હૃદયથી જાગવીશ

ખાનભાઈએ લખવાનો વિચાર પડતો મૂક્યો પિતાને વિચાર

આવ્યો કે વાધો ન હોય તો આન અબ્દુલ ગફારખાનને ઇન્માંડ મોકલીએ અને ત્યાં તે એના મોટા ભાઈ ડાં. ખાનસાહેબ માથે ગહેરો, આ વખતે કોમમાં ઘણો ઝઘડો પડ્યો એ જમાનામાં વેદિ એમ માનતા હતા કે વિવાયત જનાગઓ ધિમ્ની બને ॥ અને અંગ્રેજ હોકરીઓ માથે લખ કરે છે અને બન્યું પણ એમ જ ડાં. ખાનસાહેમે અંગ્રેજ કુર્બાન માથે લખ કર્યા અને લોકો વધારે ઉમ્મ બન્યા, આજ અરમામાં તેમના કુટુંબમાં બે ત્રણ મન્શો થયા એટલે અબ્દુલ ગફારખાનનો વિનાયતનો પ્રવાસ પડતો મૂનયો.

હવે શું કરવું ? એ પ્રશ્ન તેમને મુઝરી રહ્યો ધણી પડાણો લશ્કરી નોકરીમાં જોડાના ખાનભાઈના કુટુંબીઓ પણ લશ્કરી ખાતના મોગો ઓદાઓ ભોગવતા આથી તેમણે ઓદેદારની જગ્યા માટે અરજી કરી માગી હ પુટ ઉઠ્યા, ટદાર અને કદાવર બાધાના એ પદાણની અગજનો ઠાણ અસ્વિકાર કરે ? તેમને જગ્યા મળી લશ્કરી ઓદેદારોનો ફમામ, પોષાક, હટાદાર ગહેણી-રહી તેમને ધણી મમતી અને એ જ હટાધી ધસ્તીને મૂળવવાના સ્વખા તેઓ સેવતા હતા એટલામાં એક ઉતગતી પાપરીના ધુરો-પિપન અમનદારને ઉચી પામીના પદાણ અમનદારનું અપમાન કરતા જોયો આથી તેમને લશ્કરી ફમામ પર વેગમ્ ઉતપન્ન થયો અને એ શુનામગીરી ભરેનો દેખાવમાં દમદખાવાજો ઓદો ન સ્વિકાર્યો એમના એ અખા કેવળ સ્વખાજ ગણા પગેસી શામન કરનાર પ્રજના સમ્યનું અસમ્ય વર્તન નિહાળી તેમને ઘણું લાગી આવ્યું ગુનામીની જજીરોમાંથી મુક્ત થવાની ભાવનાઓ હૃદયમાં જન્મ લેતી તેમણે અનુભવી

ત્યાર બાદ તેઓ હિદમા આવ્યા અને ૧૯૨૦ માં હિદ ખાતે નાગપુરમાં લગાયવી મહાસભાની બેઠકમાં તેમણે હાજરી આપી

એક વાં અલીશદમાં અભ્યાસ કર્યો સહિય છાપાઓનો પણ તે
અભ્યાસ કરવાનો અવકાશ મળ્યો અને ૧૯૧૧ માં દુરમઝાઈ
દાજીએ રથાપેલી ગહિય સાળાઓની રથાપનામાં અમલગાર બન્યા
મરદારના ચોપડે તેમનું નામ ચઢ્યું, અને તેઓ ' બદારવીઆ
કહેવાયા ફોર્મેટ મિલનો વિરોધ કરવા ભોગી મેદનીવાળા સભા ઉપ
માનકાઈ ખાતે બરાઈ હતી તેના નામક તેઓ હતા તેમને ૫૩૩
વામાં આવ્યા વગર કેસે તેમને જેલમાં પૂરવામાં આવ્યા
જેલમાં તેમણે ઘણા કષ્ટો મહન કર્યા ઘણી વેળાએ તેમને ગોળીય
દાર કરવાની ધમકીઓ આપેલી પરંતુ એ ખૂબના બદાને મરણને
ભય ન હતો જેલમાંથી છૂટીને ખિતાઈતની ચાલવણ ઉપાડી લીધી
અને અફઘનિસ્તાનની હીઝરતે પણ તેઓ ગયેના ૧૯૨૧ ની
સાનમાં તેમણે ' આઝાદશાહી રથાપી માગ્યે પ્રાતમાં તેની
શાખાઓ પ્રમાની મુખી સંગઠારને ઉડો ધા લાગ્યો અને તેની આખો
ખાતલાઈ પર લાલ ચઈ તગત જ તેમને કેદ ૫૩૩વામાં આવ્યા
અને તેઓ ત્રણ વર્ષની મખત સખના ભોગ બન્યા

આ જેલ તેમને માટે ઘણો આફરી હતી પરંતુ ખુશનો
પમગામ લાઇને આવેલા ખાતને વો તેમા હિન્દાસ આપડો તેમના
ચરીઝ અંગે ખાસ બેડીઓ કરાવવી પડી એ બેડીઓથી
તેમના છુટણો ભોલાઈ ગયા તેમથી લોહી વહેણ હતુ પરંતુ
તેમની હયા કોઈને ન આવી ચક્કી પીમવાનુ કામ તેમને સોપાયુ
અને ૨૫ શેઝ અનાજ દમવાનુ તેમને માથે આવી પડતુ વધારે
આફગ કામો તેમને મોખવામાં આવતાં તે તેઓ મહાર્ સિવાયે
જતા તેમનુ ૨૨૦ રતલ વજન ધરીને ૧૬૦ ચઈ ગયુ હતુ
અધારી કોટડીમાં રહેવુ પડતુ તેમના ૫૦ જુનમની જડીઓ વર-
સતી તેમની પાસે મારી મઆવવાની આજી નિમ્મજ નિવડી આવા

મમલ, સમયમાં પણ તેમણે સત્યનું પાલન કર્યું. કેટલાક અમલ-
દારો તથા પોલીસોએ તેમનું કામ ઓછું કરવા અરજ કરી પરંતુ
બુદ્ધાની બંદાએ જણાવ્યું કે જો હું તમારી દયા પર જીવવા માંગતો
હોઉં તો શા માટે હું મારી માગી છોડી ન થઈ જાઉં ? એમના
બા જવાબથી સૌ કોઈ ચકિત થયાં.

એક પોલીસ કોન્સ્ટેબલ લાંચસ્વત લેતો હતો. તેને અબ્દુલ
મદારખાને શિખામણો આપી અને પ્રમાણિકપણે જીવન ગાળવાનો
ઉપદેશ આપ્યો. પેલા પોલીસ કોન્સ્ટેબલનો હૃદયપલ્લટો થયો અને
તેણે નોકરીમાંથી રાજીનામું આપી દીધું. મરકાર હવે બડકા અને
ખાનને પંજાબની જેલમાં ખસેડ્યા. અહીં તેઓ થીજ અને હિંદુ
મિત્રોના સમાગમમાં આવ્યા. ગીતા, ગ્રંથમાહેત્ત અને નાયબસતો
અભ્યાસ કર્યો. ૧૯૨૪ થી ૧૯૨૯ નો સમય હિંદુ-મુસ્લીમ રમખાણોનો
હતો. તેમને તેમાં નડાવી લેવા ઘણા પ્રયાસો થયાં, પરંતુ જેહ
બિરાદરો કોમી કડવાણથી અલગ રહ્યા અને સાચા ધરસામીને શોભે
એવા ઉદ્ગારો કાઢ્યા. “ મઝહબની કીમત વતનમાં છે, ધરસામ.
એટલે અમલ, યકીન અને મહોબ્બત. જેનામાં એ સદૃશ્યો નથી તે
મુસલમાન નથી. એક જ અલ્લાહની બહુગી અને પાક કામેથી
મોક્ષ મળે છે. એમ કુરાને-ચરીફમાં ચોખવટથી જણાવવામાં
આવ્યું છે. ”

“ પરધર્મ પ્રત્યેની સહિષ્ણુતાથી જ નહિ પરંતુ પરધર્મ
પ્રત્યેના આદરથી જ હિંદુ-મુસ્લીમ એકતા માધી શકારો. ”

ત્રણ વર્ષની જેલ ભોગવ્યા પછી પણ અબ્દુલ મદારખાને
રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનું કાર્ય ઉપાડી લીધું. મમાજસુધાગનાં કામો પણ
શરૂ કર્યાં અને અલણ, ખીનકેળવામણ તેમજ બદીઓવાળા

ઓનું' પાલન કરતા. છતાં ૧૯૩૦ થી ૧૯૩૩ સુધીમાં તેમના પર પ્રજો ત્રાસ વર્તાવવામાં આવેલો; જે કથાઓ લાંબાગતી આજે પણ દીલનાં રૂઆં ઉભાં ચર્ષી જાય છે.

૧૯૩૧ ની આખરે ખાનભાઈઓ પકડાયા અને સરહદમાં ઓરિનિન્સ રાજનો કડક અમલ શરૂ થયો. ખુદાઈ ખિદમતગારોને તાગા કરીને બળતે બપોરે ખુલ્લા યોગાનમાં ઉભા રાખવામાં આવ્યા. મારે પત્થરો તેમની ગરદનો પર મૂકીને તેમને ઉચી ટેકરીઓ પર થડાવવામાં આવ્યા. ધામલ ઘડને હૉસ્પિટલમાં પડેલા પઠાણોને પણ સખ્તાઈથી ભગાડવામાં આવ્યા. આમ છતાં પણ તેમણે અહિંસાના સિદ્ધાંતોનું 'પૂરેપૂરું' પાલન છેવટ સુધી કર્યું. ખાન અબ્દુલ ગફારખાનના નાની વયના ૧૨-૧૩ વર્ષના પુત્રને પણ માર મારવામાં આવ્યો. તેના પર હુમલો થયો પરંતુ પોલીસ વચ્ચે પડ્યો અને પોલીસના હાથે જ પોલીસ ધવાયો. ખાનભાઈ પર દશ આરોપો મૂકી તેમને બળવાખોર ગણી કાઢ્યા. પઠાણો તેમનો પડતો બોલ ઉઠાવનારા બન્યા હતા, એટલે તેમને ત્રણ વર્ષની સખ્ત સજા થઈ, અને તેમનો ત્યાર બાદ ચરતી છુટકારો કરવામાં આવ્યો. તેઓને સરહદ તેમજ પંજાબમાં જવા મનાઈ હુકમ કરમાવવામાં આવ્યો હતો કારણ તેઓની પ્રવૃત્તિઓ સરહદના પ્રાંત ઉપરાંત સરહદનાં બીજાં ગામોમાં પણ પ્રસરેલી હતી. માલ-ખંડ, બાબોર અને સ્વાતમાં પણ આ પ્રવૃત્તિ ઉડું રૂપ લેતી હતી. સરકાર આથી વધુ ચેતી અને કોઈ પણ પ્રકારે તેમની ચળવળ દાબી દેવા અતિમ ઉપાયો અપાયા. પરંતુ ખુદાઈ ખિદમતગારો તો ખુદાના ખંદ જ રહ્યા-અહિંસાના ઉપાસક રહ્યા.

હજારો એકરની જમીનના માલિક ખાન અબ્દુલ ગફારખાને

પકાણેને તેમણે તાલીમ આપવા માંડી. આ રીતે લોકોમાં જાગૃતિ આવ્યે જતી હતી. તેઓ બોલવા કરતાં કામ કરવામાં વધુ માને છે. મુંગા તથા સાદા કામ કરનારાઓમાંના તેઓ એક છે. તેમણે ૧૯૨૧માં રચાયેલી 'આઝાદ્યાળા' ૧૯૩૨ સુધી આરી રીતે ચાલી પરંતુ ૧૯૩૨માં બધાએ શિક્ષકોને પકડવામાં આવ્યા, આ સંરક્ષા ત્યારથી બંધ થઈ, તેમાં બહુનારા વિદ્યાર્થીઓનું જીવન મંડળ ખુદાઈ ખિદમતગાર બન્યું. ખુદાઈ ખિદમતગાર બનવું એ સહેલ વાત ન હતી. તેના કાયદા અને કાનુનો બહુ કસોટીભર્યા હતા. અને કષ્ટ આપનારા હતા. તેનું પાલન કરવું, એટલે ખરેખર આદર્શ સ્વયંસેવક બનવું. આ મંડળમાં દાખલ થનારાઓને પ્રતિયા-પત્ર પર સહી કરવી પડતી.

અગાઉ મંડળની પ્રવૃત્તિઓમાં ખાસ કરીને આડે રસ્તે ચડેલા પકાણેને સુધારવાનું, અને તેને માથુસાઈમાં લાવવાનું, ફાશ છોડવવાનું, લખાઈ પ્રસંગોએ ખર્ચ ઓછો કરવાનું કામ હતું.

પરંતુ ૧૯૨૫ માં આ મંડળે મદાસલાની પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડી લીધી અને તેના કાર્યક્રમ પ્રમાણે ૧૯૩૦ ની લડતમાં જોડાયા. પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કર્યો. દારૂનાં પીણાંઓ પર પ્રોહિબિશ આદ્ય, લશ્કરી રીતે ડ્રીવની તાલીમ લેવાઈ અને માઇસોના માઇસો સુધી કુચક્રમ કરતા. આ લોકો માટે મંડળમાં જોડાવાની મુખ્ય શરતો હતી અને પ્રત્યેક સભ્ય પામે પ્રતિયાઓ લેવડાવવામાં આવતી હતી, ખુદા, કામ, દેશની સેવા, અહિંસાનું સંપૂર્ણ પાલન, આત્મવિશ્વાસ અને શુદ્ધ જીવન એ મુખ્ય શરતો હતી. ચિસ્તપાલન માટે કડક પગલાં લેવાતાં. આ સૈનિકો બહાદુરીથી પોતાની લીધેલી પ્રતિયા-

દીમાં મરત રહે છે. ઇશ્વરશ્રદ્ધાએ પોતાનાં કામો આગળ ધપાવે કે. ધુરધર કમયોગી છે. ત્રણ વર્ષ જેલમાં ગાળીને જ્યારે તેઓ વર્ધા આવી અને જમનાલાલ બખ્તને ત્યાં ઉતારો લીધો અને ગાંધીજી તથા જમનાલાલ બખ્ત સાથે વધુ સમાગમ થયો ત્યારે તેઓ ભારે આનંદમાં આવી ગયા હતા.

વર્ધા ખાતે તેઓ ગાંધીજીની દોરવણી હેઠળ ચાલવા લાગ્યા હતા અને સર્વે કાર્યોમાં તેમની આગા હોતા; પછી તે રાજકીય સામાજિક કે કુટુંબને લગતી બાબત હોય. પોતાની બાળકો મહેરતાજ વિલાપતમાં અભ્યાસ કરતી હતી અને નાનો પુત્ર અબ્દુલ-વક્કી હોરાદુનની કર્નલ બ્રાઉનની શાળામાં સિનિઅર કેમ્બ્રિજમાં પસાર થયો હતો તેમને વર્ધા બોલાવી લીધા અને ગાંધીજી તથા મીરાંબહેનને સોંપ્યાં. આશ્રમના કંઈક જીવનમાં મખમલ જેવા બાળકોને ઉછેરવા કરવા જો કે ગાંધીજીએ ના પાડી. છતાં સરહદના ગાંધીએ જણાવ્યું કે “ જો છોકરાં હિંદનાં છે અને હિંદમાં મમતા દોષ પણ બાળકો જેટલાં કષ્ટ વેડે છે તેટલા કષ્ટ ખમશે તો પણ મને પગવા નથી. તેઓને દેશના બધા માટે જ પ્રકાશ છે.”

ગાંધીજી સરહદના ગાંધીની આટલી બધી દેશભક્તિ પર આક્રીન બન્યા. સાર્વજનિક હિંદ આજે તેમને તેમના પામ અને સંવમને લઈને મરહદના ગાંધીના ઉપનામથી જ ઓળખે છે.

પરદેસથી તથા દુર ગામથી પોતાની બેટી તથા બેટાને બોલાવી લીધા હતા અને બાએજ મોડા દિવસો ચલાવે ત્યાં

પોતાની માલમિલકતની નમા કર્યા વિના દેશપ્રેમને વધુ કિંમતી ગણે. મુખ અને સાલગીને તેમને ઠોકરે હિંગવી. તેમના બંગલા, વાવણદાને અને તેમની ઘણી માલમિલકતને સગકારે કબજે કરી. અમીરો નાદાએ સપથું સફળ કર્યું. ૧૯૩૧-૩૨ ના અરસામાં તેમના સારાએ કુકુંબને ગીરફતાર કરી અનેક અપમાનો સુતાધારીઓએ કર્યા, પરંતુ મુંબે ગોડે તે સ્વિકારી લીધાં. અમીરે અમીરી અને ખાનદાની ન હોડી. સ્વભાવે તેઓ સાધુ જેવા દીસે છે. દોરદમામની તેમને લાલસા નથી. દેશ અને અરિબોના કલ્યાણ ખાતર તેઓ હરહંમેશ રચ્યાપચ્યા રહે છે. પગપાળાની મુસાફરી, ધર્મશાળાઓમાં વામ, મુકો રોટલો, ફાટીપુટી ગોઠડી અને માધુપણ જેવા જીવન તેમજ નિરાશિમાનને લઈને તેઓ દેશના ગરિબમાં ગરિબ માણસના હૃદયમાં ઉંચું સ્થાન મેળવી શક્યા છે. આજે હમરો બધે લાખો માણસો તેમના અનુયાયી તથા ઉપામકો બન્યા છે. તેમના હુકમો બળવવા તૈયાર થયા છે. સૌ કોઈના હૃદયમાં પ્રસારે છે “ અમીરી વધારે કે રાજીરી ? ”

ખાન અબ્દુલ મકારખાન ગાંધીજીના પૂગ શિષ્ય રહ્યા છે. મહાસલાના આદર્શ સિપાઈ બન્યા છે અને તેનો હુકમ ઉઠાવવા ખડે પગે તૈયાર છે. ૧૯૩૪ માં જ્યારે મહાસલાના પ્રમુખસ્થાન માટે તેમને વિનંતિ કરવામાં આવી ત્યાં તેમણે કહ્યું કે “ હું તો મહાસલાનો સિપાઈ છું. હુકમ ઉઠાવવાનું મારું કામ છે અને મિપાઈગીરી કરતાં જ મ્હારાં હાથ પડે એ જ માયું છું. ” ગાંધીજીની શ્રદ્ધા તથા તેના જ આધારે કાલે ઉપાડવાની રિત એ જ તેમને માટે ભારે આકર્ષણ છે. અને નેમી તેઓ તેમના પૂજારી બન્યા છે. તેઓ ઘણું શુદ્ધ જીવન ગાળે છે રાજી.

હતી. સરકાર કાણુ જોષ બેઠી. આ જબરજસ્ત દિલચાલના સર્વ-
માન્ય શિરોમણી કેપ્ટન ગાંધી-એ-સરહદ વગેરે નામોથી પંઠાવતા
ખાન અબ્દુલ ગફારખાન હતા. મુસ્કેલીઓથી અથવા સરકારથી
નિકર રહીને મુંઝું અને ખંતીલું કામ કર્યા કરીને સરહદપ્રાંતમાં
તેમણે લોકોની અજળ મહોળત પ્રાપ્ત કરી છે. તેઓ રાજદારી,
ખટપટ કે કુચ્છાપ્રવાણા માણુમ નથી; કુતેહ અને ચાલખાણુઓથી
સાવ અજળ તથા નિર્દોષ છે. છતાં એ ધ્રુવરપરાયણ માણુસને
સરકાર તો સરહદના બહારવટીયા તથા બચંકર માણુસ તરિકે જ
ઓળખે છે.

કાયદાની કીણી કીણી બાબતોમાં તેમને ગમ નથી. ગાંધીજીની
અહિંસક કાર્યની અને સત્યાગ્રહની આશર્પજનક પદ્ધતિ તેમને
ગળ ઉતરી ગઈ છે. હિંદુ-મુસ્લીમ સંગઠન માટે તેઓ મધી રહ્યા
છે. અને તે પાછળ પોતાથી બનતા પ્રયાસો આદરી રહ્યા છે. અને
સફળતા મેળવ્યે જાય છે. તેઓ ઉચ્ચ ચારિત્ર્યથી મહાસભામાં પ્રિય
થઈ પડ્યા છે.

જ, વર્ષો પછી સરહદના ગાંધી માદરવતનમાં પુનિત પગલાં
માંડશે. આ સમાચારથી સારોએ સરહદ પ્રાંત આજે આનંદના
ઉત્સવો ઉજવવાની અને ખાનસાહેબને શાહી આવકાર આપવાની
તકામાર તૈયારીઓ કરી રહ્યો છે. અત્યારે તેઓ સિંધમાં છે. અને
કરાંચીથી તા. ૨૬ મી ઓગસ્ટના રોજ પંજાબ મેક્ક મારફતે તેઓ
પેશાવર તરફ ઉપડી ગયા છે. પ્રતિજ્ઞા હુર ચતાંની વાર તેઓએ
એક ભવ્ય મેળાવડા સમક્ષ બાપણુ આપતાં તેમણે હિંદુ મુસ્લીમ
એકતા સ્થાપવા ઉપદેશ આપ્યો છે; અને સરકારને અપીલ કરી છે

આઠાદીના આશકે

તો મુળજાતેના બાપજીથી તેમને પાછા પકડવામાં આવ્યા બાગેરે રડતાં હતાં અને ખાન અમદુલ ગફારખાનને પણ ઘણું જ લાગી આવ્યું હતું તેમણે આદરેનાં કાર્યો અધુરો રહ્યા તેઓ જ ગાળના મુસ્લીમોની સેવા જાળવવા મામતા હતા ત્યાના ખેડૂતોની દુખી હાલત જોઈ તેમની સેવા કરવા જવાના હતા તેવામા તેમને એકાએક પકડી લેતાં તેમને ઘણો આઘાત પહોંચ્યો મુળજાતે કેસ આપ્યો અને ગાંધીજીની આજ્ઞાથી જો કે જોરો પોતાના જીવનમાં કદિએ દિલગીરી દર્શાવી નથી તેમણે કોર્ટ વચ્ચે પોતે કરેલી દીકા માટે દિલગીરી દર્શાવી પણ મેજસ્ટ્રેટ તેને ઠોકરે ઢીંગાવી બે વર્ષની સખત કેદની સજા ઠોકી

જતા જતા પણ પોતાના બાળકોને સમઘી અને ત્યાગી બનવા શિખામણ આપી અને જોલમાં જવા માટે બાપુજીની આજ્ઞા મેળવી સરદાર વલ્લભભાઈ તેમને માટે કહે છે કે ‘બાપુ પ્રત્યેની વફાદારીમાં ખાનસાહેબથી ચડે એવા હું તો કોઈને જાણતો નથી’

સરહંના સાગએ દિસક પ્રદેશને એમણે અહિં સાના ક્ષેત્રમાં ફેરવી નાખ્યો માર્ગની દરડી આખ પણ ન સાખી શકે એવા બહા દુર પહોંચેને મામી જાતીએ ગોળીઓ ઝીલતાં શિખરુ શિસ્ત સમઘ, અને ત્યામની મૂર્તિઓ બનાવી ગામડે ગામડે ધુમીને, જીવનના મોહનો ત્યાગ ખરીને જનમેવા એ જ પોતાનો ધર્મ માન્યો છે સાચા ઇસ્લામીને ગોબે એવા વર્તનના ખાંડ બચાવતા અને મત્યનુ પાલન કરવા તાલીમ આપતા બ્રિટિશ દિલની તોફાની મરદદ પર તેઓ વમતા હોઈ દિલની રાષ્ટ્રીય દિનચાલ માંચે ચોરો મળધ ધરાવતી આવી તાલીમનાજ દિલચાલ ઝપટાબધ વધતી જતી

સમુદાયની આંખોમાંથી હર્ષનાં સુ વહેતાં હતાં. ચરસડાના તથા હિતમંજાઈમાં જંગી સ્વાગત-સભ્યઓ ભરાઈ હતી. મર્દન ખાતે આખા રસ્તાઓ કમાનોથી તથા ખ્વત્તઓથી રાણુગારવાંમાં આવ્યા હતા. જ્યાં જ્યાં હિંદના 'સહમુર' સરહદના ગાંધીજીના પુનિત પગલાંઓ પડી રહ્યાં છે ત્યાં ત્યાં પુખ્તોની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે.

Exquisite Beauty

યૌવનની મૂળ વાઙ્મયી અફઘાન સ્નોનો
નિયમિત ઉપયોગ કરવાથી કાયમી
રહાવી રખાય છે.

ખનારનાર —

ઈ. એસ. પારજુવાલા
મુંબઈ ૧૨

**AFGHAN
SNOW**

સોલ એજન્ટસ —

પારજુવાલા લીમીટેડ
મુંબઈ ૩

આઝાદીના આરંભ

કે તો તેમને પાંચ વર્ષની યોજના પાર પાડવાની સરકાર તક આપે તો તેઓ સરહદ પ્રાંતને જરૂર આપાદ બનાવશે.

સરહદના ગાંધી પરથી ઉઠાવાયલા પ્રતિજ્ઞથી સારાએ હિંદમાં અને સરહદના પ્રાંતમાં ઉત્સાહના પૂર જળ્યા છે. સરહદના ગાંધી પોતાના પકાણુ બિરાદરોની મંભાજ લેવા ઉત્સુક બન્યા છે. હિંદના બિહાર, મિષ, તેમજ અન્ય ગામડાંઓમાં જેડુતોની અયાગ એવા બળબી હિંદુ મુસ્લીમ એકતા રચાપવા તેમણે અયાગ જહેમત ઉપાડી છે અને હવે તેઓ સરહદમાં પ્રવેશ કરશે. ખુદના એ બદાને પ્રશ્ન લાંબુ જીવન આપે અને તેમણે ઉપાડેલું કાર્ય મફત રિને પાર પાડે. એમના જેવા સુસ્ત ઇસ્લામી દેશભક્ત, કિમાનોના સાથીદાર તથા મહાત્માજીના ઉપાસક તરિકે મહાસલાના ઇતિહાસમાં તેમનું સ્થાન અનોડ રહેશે.

સેવાક્ષેત્રમાં પ્રભુ તેમને પૂર્ણ શક્તિ આપે. લાંબુ જીવન આપે. સરહદના લાડીલા ખાન સાહેબના માદર વનનમાં પુનિત પગલાં પડતાં લાંબો પકાણોના હૃદયમાં આજે અવનવો આનંદ જ્યકાઇ રહ્યો છે. સરહદના ગાંધીની નિર્મલ મૂર્તિના દર્શન થતાં સૌ મોઢ સફળ ભાગ્ય માની ગયા છે. સ્થળે સ્થળે ભાવભીનો સત્કાર થઇ રહ્યો છે. મહાકીધી ચરસકાના સત્તર અદાર માઇલ લાંબા ગસ્તાઓ પર પકાણોનાં ટોળેટોળાં ખાનસાહેબના દર્શનાર્થે ભેગાં મળ્યાં. હતાં અને જયનાદોથી તેમનો સત્કાર કર્યો હતો. તેમને બેન્ડથી વધાવી લેવામાં આવ્યા હતા તથા રાષ્ટ્રિય ધ્વજ સાગએ મથકાએ ફરકતા હતા. સૌજ માઇલ લાંબા રસ્તાની બેડે બાલુએ પકાણોની લાગી હાર લાગી હતી અને તે વચ્ચેથી પમાર થતાં ખાનસાહેબ ધણી આનનીય લાગતા હતા. એ દ્રશ્ય ખરેખર અનુપમ હતું. માનવ

Uttarakhandi. Nirmal.

પંડિત જવાહરલાલ નહેરૂ

૬ શદાઝ અને ત્યાગના જ્વલત અવતાર પંડિત જવાહરલાલ નહેરૂને ૧૮૮૯ ની સાલમાં તા. ૧૪ મી નવેમ્બરના રોજ પ્રમાણ ખાતે મીંગળ જ મહોલ્લામાં શ્રીમતિ સ્વરૂપરાણીએ જન્મ આપ્યો. મુળદીપક પ્રગટ થતા એમરે આનંદ અને ઉત્સાહ પ્રસરી રહ્યા. આ પ્રસંગે પંડિત મોતિલાલ નહેરૂ ધન અને કીર્તિના શિખરે

હતા. સ્વરૂપરાણીની સું-
વાળી ગોદમાંથી પૃથ્વી
પર પગલાં માંડનાર
સુકોમળ પુત્રને ઉછેર-
વાળું કામ ધુરેપિઅન
આપ્યોએને સોંપાયું.
શિક્ષકોએના હસ્તે કેળ-
વાણી આપવામાં આવી.
બાલ્યાવસ્થામાં પંડિત
જવાહરલાલ અપરી-
ચિત માધુએને શરમાળ
તથા બી'કણુ લાગતા,
પરંતુ ધરમા લાડ અને
સુખમાં ઉછરેલા હોઈ
મોડે ચઢાવેલા હતા.
ને વળી એકના એક
પુત્ર પછી તો પૂજી જ

પંડિત જવાહરલાલ નહેરૂ

જાંઘગીના વિમા માટે આદર્શ સોસાયટી

જાંઘગીના વિમાનું કામ કરતી વિમા કંપનીઓમાં ધી બોમ્બે કો-ઓપરેટીવ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ સોસાયટી લીમિટેડ નવી બાત માટે છે. વિમા સહકાર નહિ ઉદ્ધાર એ સૂચને અનુસાર સહકારી ધોરણ પર ચાલતી દેશભરમાં આ સૌથી જુની સંસ્થા છે, જેની કેટલીક વિશિષ્ટતા નીચે સુજળ છે:—

- (૧) શરદોદયે ૩ મેનેજિંગ એજન્ટો ન હોવાથી બધેજ નફો ચોવીસી હોદ્દાને વહેચી આપવામાં આવે છે.
- (૨) કરકસરી કારભાર દોષ વિમાના દર ઓછા રાખવામાં આવ્યા છે.
- (૩) બીજી આંકણીમાં ઓમાયટીએ રૂ. ૧૧ અને રૂ. ૧૫ વાર્ષિક એ નસ બદલે કપુ છે.
- (૪) વાર્ષિક પ્રીમીયમ ઉપર અડી ટકા લેએ વગતર અપાય છે.
- (૫) મરકરી કીરકટગે તેમજ હીસાબ તપાસણી હોવાથી વિમે જીતરાવનારને પૈસાની પુરેપુરી સલામતી સચવાય છે.
- (૬) રૂ. ૧૫૦) સુગીના વિમે લેવાય છે.
- (૭) મરકરી ધોરણ પર ચાલતી એમાયટીના મેમ્બરને ખાસ ખાસ લાભ અપાય છે.

ઉદ્ધાર શરતો તેમજ ભરપૂર કચીશનથી લાયક માણુમેને એજન્ટી આપવાની છે.

વધુ વિગત માટે મળો આ લખો :—

ગુલાબસાઈ લ. દેશાઈ, બી. એ. મેનેજર.

ધી બોમ્બે કો-ઓપરેટીવ
ઇન્ડસ્ટ્રીઝ સોસાયટી લીમિટેડ

“ કો-ઓપરેટીવ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ બીડીંગ ”

સર શ્રીરામચા મહેતા રોડ, કોટ, સુબાઈ.

બુકસને રૂબસદ આપી, ગમે તેમ થાવ પરંતુ એટલી વાત તો નિર્વિવાદ છે કે પડિત જવાહરના હૃદયમાં મીઠા બુકસે વાવેલાં બીજના ફળરૂપે જ આજના મહાન દેશલક્ષ્મી પં. જવાહર છે.

૧૯૦૫ ની સાલના મે માસમાં વધુ અભ્યાસાર્થે પં. જવાહરલાલ ઈંગ્લેન્ડ ઉપડી ગયા. હેરો અને કેમ્બ્રિજની કોલેજની પરિક્ષામાં તેઓ માનપૂર્વક પસાર થયા. અને 'ટ્રીનીટી કોલેજ'માં જોડાયા. બેરિસ્ટરીમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી ૧૯૧૫ માં તેઓ હિંદ પધાર્યા. ઇંગ્લેન્ડના વસવાટ દરમ્યાન તેઓ રાજકોળની વાતોમાં અને ખાસ કરીને લાલા હરદયાલની વાતોમાં પુષ્કળ રસ લેતા. હિંદ આવતાં તેમના હૃદયમાં અનેક વિચારો ઉભરાતા અને બહાન કાર્યો કરવાના કેડ ઉરમાં ઉભરાતા. હૃદયમાં ઉત્સાહ અને ધનદૃઢતા; છતાં મનની ચનમાં રહી.

અહમોસ: રાજકીય ક્ષેત્રમાં સાથીઆ પૂરવાના કેડ મનમાં ને મનમાં રહ્યા. લોકમાન્ય તિલકે મહારાજ જેલમાં પૂગાયા હતા. બંગલોની ચળવળ શમી હતી. મધ્યમમાર્ગીઓ મોરલીમિન્ટો સુધારાની યોજના પર મુખ્ય બન્યા હતા. અતિમમાર્ગીઓને સરકારે શોર-ત્તેરથી દબાવી માર્યા હતા. હિંદુ કામકાજ સાવ મેળુ પડી ગયું હતું. પડિતજનો ઉત્સાહ મદ પડ્યો. આખરે પડિતજીએ પ્રયાગ ખાતે વકિલાત શરૂ કરી. ૭ મામ માધારણ આનંદમાં વિત્યા, પરંતુ તેમનો આત્મા અકળાઈ ગયો. તેઓ તો હિંદની આઝાદી ઝંખતા હતા, અને તક મળે કાંઈ કરી બતાવવાની બાવના એવતા હતા. એટલામાં આવી મહાસલાની બેઠક. ૧૯૧૨ ની સાલમાં નાતાલમાં બાંકીપુર ખાતે મહાસલા લગણી. પડિતજીએ તેમા હાજરી આપી પણ તેમને આમાં ખામ મહત્વનું લાગ્યું નહિ. રમ ના પડ્યો. કચવાતા મને તેઓ પાછા ફર્યા. અંતિમ-અમી પડિતજીમાં બહાર સવાઓ

શું ? ભાષની બોલબાલા થતી. બાળવયથી જ તેમને પરદેશી રાજકર્તાઓના અમલ તથા વર્તન પ્રત્યે મખ્ત અણુગમો હતો પરંતુ અંગ્રેજ ભતિ પ્રત્યે અંગ્રેજ તરિકે તિરસ્કાર ન હતો. પંડિતજીને રમત-ગમતોનાં સધળાં સાધનો, બલમલા રાખ મહારાજાઓની ધમારતોને બૂલાવે એવા આલીશાન આનંદશુવનમંથી મળી રહેતાં. ન્હાવા તથા તરવા માટે સુંદર પાણીનો કુંડ હતો. રમવા માટે અનેક રમતોની જગ્યાઓ ખાસ એલાયદી રાખવામાં આવી હતી. પંડિતજીને ટેનીસ રમવાનો સારો ગોખ હતો. ઘોડા પર સ્વારી કરવામાં તેમને ઠીક ઠીક મઝા પડતી. પાછળથી હાવલ 'યયેલા' સાબરની વેદનાથી પંડિતજીને સખ્ત આધાત થયો અને શીકાર કરવાના શોખને તેઓએ દબાવી માર્યો. તેમનો હમામ એક 'રાજકુમારને પથુ હાલે તેવો હતો, પંડિતજી અદલાબાદના 'છોટા સરકાર' કહેવાતા.

પંડિત જવાહરલાલ છ વર્ષના થતાં શિક્ષણ આપવાની શરૂઆત થઈ. તેઓને કોઈ શાળામાં કે બાળમંદિરમાં મૂકવામાં નહોતા આવ્યા. અગીઆરમા વરસે તેમને ખામ શિક્ષણ આપવા બે મુરોપિઅન શિક્ષકોની નિમણૂક થઈ. તેમાંના એક સુસ્ત થીઓ-મોફિસ્ટ મીં કરડીનંડ ટી. શુક્સ હતા. બીસન્ટ મેપાની બલામણુથી પંડિતજીને નેહરજી તેમની નિમણૂક કરેલી. તેમના હાથ નીચે પંડિતજીએ ત્રણ વર્ષ તાલીમ લીધી આથી તેમના જીવન પર ભારે અસર થવા લાગી. મંચમ, ત્યાગ અને મેવાલાવે તેમના જીવનમાં રયાન લીધું અને તેર વર્ષની વયે થીઓમોફિસ્ટ અરયાના સખ્ય બન્યા. મીં શુક્સના સિદ્ધિતિને, મહામંત્રણ મણી તેઓ પોતાના જીવનમાં ઉતારવા લાગ્યા. પંડિત મોતિલાલ નહેરુને મગ-કુમાર જવાહરના ફકીરી વર્તન મામે અણુગમો ઉપજ્યો અને મીં

બુકસને રૂબરૂ આપી ગમે તેમ થાવ પરંતુ એટલી વાત તો નિર્વિવાદ છે કે પડિત જવાહરના હૃદયમાં ગી૦ બુકમે વાવેલા ખીજના ફળરૂપે જ આજના મહાન દેશભક્ત પ. જવાહર છે.

૧૯૦૧ ની સાલના મે માસમાં વધુ અભ્યાસાર્થે પ જવાહરલાલ 'ઈંગ્લાંડ ઉપડી ગયા હોરો અને કેમ્બ્રિજની કોલેજની પરિક્ષામાં તેઓ માનપૂર્વક પમાર થયા અને 'ટ્રીનીટી ટેપન'માં બેચમાં એન્ટ્રીમાં મફળતા પ્રાપ્ત કરી ૧૯૧૫ માં તેઓ હિંદ પધાયા ઇંગ્લાંડના વસવાટ દરમ્યાન તેઓ રાજકીયની વાતોમાં અને ખામ કરીને લાલા હરદયાલની વાતોમાં પુષ્કળ રસ લેતા હિંદ આવતા તેમના હૃદયમાં અનેક વિચારો ઉભરાતા અને અહાન ઠંથો કરવાના કોડ ઉઠ્યા ઉભગતા હૃદયમાં ઉત્સાહ અને ક્ષમણ હતા, છતાં મનની મનમાં મ્હી

અફસોસ ગળકીય ક્ષેત્રમાં સાચીઆ પૂનવાના કોડ મનમાં ને મનમાં તથા લોકમાન્ય તિલક મહારાજ જેલમાં પૂગયા હતા જ ગલગલી ચગવગ રાખી હતી મધ્યમમાર્ગીઓ મોન્લીમિન્ટો સુધારાની યોજના પર મુગ્ધ બન્યા હતા અતિમમાર્ગીઓને સગદારે શોર નોરધી દબાની માપી હતી હિંદુ કામકાજ સાવ મેળુ પડી ગયું હતું પડિતજનો ઉત્સાહ મદ પડ્યો આખરે પડિતજએ પ્રયાગ ખાતે વકિનાત શરૂ કરી જ મામ સાધાગલુ આનંદમાં વિત્યા, પરંતુ તેમનો આત્મા અકળાઇ ગયો તેઓ તો હિંદની આઝાદી અખતા હતા અને તક મળે ઠાઈ કરી બતાવવાની ભાવના એવતા હતા એવામાં આવી મહામલની બેઠક ૧૯૧૨ ની માલમાં નાતાનમાં બાકીપુર ખાતે મહામલા લગણી પડિતજએ તેમાં હાજરી આપી પણ તેમને આમાં ખામ મહત્વનું લાગ્યું નહિ એ ના પડ્યો કચવાતા મને તેઓ પાછા ફર્યા અત્યાર સુધી પડિતજમાં જાહેર સલાઓ

સમક્ષ બાપણુ આપવામાં લીરતા હતી. ૧૮૧૫ ની સાલમાં જાપ-
ખાનાંઓના મ્હોડે કુચા મરાયા. પંડિતજીને તેમાં બાપણુ આપવાનું
હતું. પરંતુ બાપણુ કરવામાં તેમને લય લાગતો હતો. લોકો મમક્ષ
બોલાશે કેવી રીતે ? તેમના હૃદયમાં ચકા ઉઠતી. યાહોમ કરીને,
લીરતાનો ત્યાગ કરી પંડિતજી માનવમેદની સમક્ષ મુજતા પડે
ઉભા રહ્યા. જટાહર બાપણુ આપ્યું. ઝાંઝા સધુ તેમના પર મુગ્ધ થયા
અને પંડિતજીમાં બાપણુ આપવાની હીમત આવેલી જોઇને તેઓએ
તેમને મુખી લીધા.

પરિશિત જીવન પહેલાંની આ વાત છે. બાલ્યાવસ્થાની નિર્દો-
ષતા વહી ગઇ હતી અને પંડિતજીના જીવનની વમંતઝલુ બેઠી
હતી. મુવાનીનો ઉત્સાહ અને આનંદ તેમની મુખમુદ્રા પર ફરકી
રહ્યો હતો. પંડિતજી કાશ્મીરી બ્રાહ્મણ 'છે. જતાં અંધશ્રદ્ધાએ
ધર્મનો ઉપદેશ અપનાવી ચકતા નહોતા. જીવનમાંથી જેટલો રસ
મુસાય તેટલો મુસવામાં અને અનેકરંગી જીવન માળવામાં તેઓ
અપરાધ માનતા ન હતા. કુલકટાક થઇને ફરવામાં, નાટક સીનેમા
જોવામાં મુરોપના વસવાટ દરમ્યાન તેમણે ધણે પૈમે વેચ્યો હતો.
મૈદિય અને રસિકતાના તેઓ ઉપામક હતા. યૌવનનો ઉલ્લાસ
એમના હૃદયનાં બારણાં ખખડાવતો ત્યારે તેને નિર્બંધ વહેતો મૂક-
વામાં એ અચકાતા નહોતા. ધડિબર પંડિતજીનું હૃદય, મન એ
મૈદિયના ચકાવામાં મુગ્ધવાઇ પડતું અને મુવાનીના ઉન્મત્ત બાવો
અનુભવતા.

એમનું જીવન મોજશોખ અને લબ્ધ આલીશાન મહેલમા
એશારામ માળવા માટે સમર્થિત ન હતું. મૈદિયના ચકાવામાં
ચકડોળે ચકવા કે ઉપયોગ કરવા નિર્માણ થયું ન હતું. કોડે
માનવોનું કલ્યાણ કરવા વિધાતાએ એમના ભાગ્યમાં લખેલું હતું.

એમને તો ફરી લેવાની હતી. યુવાનીનો ઉત્સાહ સમયના વહે-
ણમાં વહી ગયો અને થીમતિ કમળા સાથે ૧૯૧૬ માં તેમનાં લગ્ન
થયાં. પંડિતજી ગૃહસ્થાશ્રમી બન્યા, આજે તેમના સંતાનોમાં તેમની
એકલવાઇ પુત્રિ કુમારી ઈદીરા હયાત છે. પંડિતજી કેટલાયે વર-
સોથી સંયમના માર્ગ પર છે !

સત્ય વસ્તુ માટે સામનો કરવામાં પંડિત જવાહરલાલ નહેરુ
કદિએ પાછા પડ્યા નથી. પંડિત મોતિલાલ નહેરુને અંતિમ-
માર્ગીઓ સાથે મતભેદ પડતાં તેઓ મધ્યમમાર્ગીઓ સાથે બાબ્યા,
એટલે પછી સામા પક્ષનો તેઓ વિરોધ કરવા લાગ્યા. બંગાળ
અને પુનાના કેટલાક નેતાઓ સિવાયના ધણાખરા અંતિમમાર્ગી
પક્ષના સભ્યો હુવકો હતા અને તેઓ મનનું ધાયું કરતા મોટા
પંડિતજી એ સહન કરી ન શક્યા અને એક લેખ લખ્યો, નાના
પંડિતજી અબ્યાસાર્યે છગ્નાંકમાં હતા. પિતાએ લખેલો લેખ તેમના
વાચવામાં આવ્યો, અને તેઓ ગુસ્સે થયા, અને પિતા પર પત્ર
લખતાં જણાવ્યું કે આપની આ પ્રવૃત્તિથી બ્રિટિશ સરકારને ખેદાક
આતંદ થશે.

પુત્રનો આવો હિદતાઇભર્યો પત્ર વાંચી મોટા પંડિતજી ધણા
ગુસ્સે થયેલા.

બીજો પ્રસંગ પણ એવો બનેલો કે તેમને પિતાના ચબ્દોનો
સામનો કરવો પડ્યો. ' હોમરુશ બી અગવળ પ્રમંજે સરગરે મૈયા
મેસંટને જોલમાં પુર્યાં હતાં અને તેનો વિરોધ દર્શાવવા લખના
ખાતે મજેલી એક મોટી સજાનું મોટા પંડિતજીએ પ્રમુખસ્થાન
લીધું હતું. સરકારના કૃત્યોનો વિરોધ દર્શાવ્યા બાદ પંડિત મોતિ-
લાલ નહેરુએ જણાવ્યું હતું કે આવી જાતનાં વિરોધી આદિલનો
કરવા છતાં આપણે બ્રિટિશ જનતાની સહભાવનામાં વિશ્વાસ

રાખવો જોઈએ, કારણ કે આપણા જાગ્યેલા અતિમ નિર્ણય તેમના હાથમાં છે. મોટા નહેરૂનાં આ વાક્યો મિલિની ભર સભામાં ગાના નહેરૂએ હીમતભરી રિતે વાંધા ઉઠાવ્યો અને એ વાક્યો પ્રત્યે સંકેત દર્શાવી. આવા અનેક પ્રસંગો તેમના જીવનમાં બન્યા હતા. લડત મોકુફીની ગાંધીજીની નીતિ પ્રત્યે પણ તેમણે ધણીએ વાર વિરોધ દર્શાવ્યો હતો. છતાં મહાત્માજીમાં તેમને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ તથા માન હતાં, શુદ્ધામ દેશમાં જન્મ લેવા છતાં તેમણે પોતાના આત્માના અવાજને કદિએ શુદ્ધામ બનાવ્યો નથી.

નહેરૂ કુટુંબ પાયમાલીના માર્ગે - વળ્યું. સવિનય ભંગની લડતમાં પિતા પુત્ર બેઉ જણાએ અંપલાવતાં તેમની આવક હવે એકદમ ઘટી ગઈ અને અધુરામાં પુરું જપ્તિઓ થઈ. ૧૯૨૩ થી ૨૫ ની માલનો મમય પંડિત જવાહરલાલ માટે આર્થિક પરાધીનતાનો કહી શકાય. પિતા પાસે પુખ્ત ઉંમરે પૈમાની માગણી કરવી એ તેમને ગમતું ન હતું. આખરે તેઓ એવા વિચાર પર આવ્યા કે મહાસભાના કાર્યકર્તાઓએ પગાર લેવા, પરંતુ પંડિત મોતીલાલ નહેરૂએ આ સામે સખ્ત વિરોધ દર્શાવ્યો અને ઝાટકણી કાઢી, અને એ પ્રશ્ન પડતો મૂકાયો.

ધનિકો માટે સવિનય ભંગની લડત જોખમ ભરેલી છે. અને જો તેમને પોતાની માલમિલકત માતાની સ્વાધીનતા કરતાં વધારે વહાળી હોય તો બહેતર ■ કે નડતમાંથી દૂર રહેવું. પરંતુ મરુત જવાહરને આ કેમ પરવડે ? તેઓ હિન્દની આઝાદી અંખતા હતા પંડિતજીને એવો ખ્યાલ આવ્યો કે માલમિલકત સર્વસ્વ કદી નાખવું. પરંતુ તેથી કરીને તેમના ઘરમાં માવુશીની ચતી અવશ્યા તેમને સાલતી અને પુત્રિની કેળવણીનો પ્રશ્ન તેમ કરતાં મુંઝવતો હતો.

આવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં તેમને અનેક મોટી કંપનીઓ તરફથી મોટા હોદ્દાની ઓફરો થયેલી. પરંતુ ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ દેશસેવા અંગે એ અંગણીઓને પંડિતજીએ ઠોકરે મારી.

એક પ્રસંગ એનો પણ આવ્યો કે કામચલાઉ આર્થિક સ્થિતિ મુધારી લેવા માટે તેઓ પોતાની પત્નીના દાગીના વેચી નાખવા તૈયાર થયેલા.

કેવું અત્યંત આત્મજલિદાન ! જે દુઃખદ પરિસ્થિતિમાં પણ હિન્દુમાતાના ચરણેથી ના ખસ્યા.

સવિનય ભંગની લડતો જેકુલ ચળવળો, મનુરસંગ્રામ વિગેરે સઘળી લડતોના નાયક તરિકે પંડિત જવાહરલાલનું સ્થાન પૂરવાર થયું છે. આ ઉપરાંત અફઘાણના મુનિસિપાલિટિના પ્રમુખ તરિકે પણ તેઓએ સુંદર સેવા બજાવી છે જેની મુકતકંઠે કમિસ્તરે પ્રશંસા કરી છે. હરિજન ખંડુઓના દુઃખો દૂર કરવા સઘળા પ્રયાસો તેઓ કરી ચુક્યા છે. સાહિત્યકાર તરિકે પુસ્તકો લખી ચક્યા છે. એટલું જ નહિ પરંતુ ઇડીપેન્ડન્ટ પત્રના તેઓ ડિરેક્ટર હતા. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેએ ભારત પ્રવાસી સદાપતા માટે ફંડની અંગણી કરી ત્યારે શ. ૫૦૦૦૦ ઉધરાવી તેઓએ આફ્રિકા મોકલી આપ્યા હતા. હવે તેઓની છેલ્લી પ્રવૃત્તિ સમાજવાદી છે જેમાં તેઓએ પ્રખર સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. હિંસાવાદને નાશુદ્ધ કરવા ઠેરઠેર પ્રવચનો આપ્યાં.

૧૯૩૧ ની સાલમાં નવેમ્બર માસમાં ખંજાળમાં હિંસાવાદને નાશુદ્ધ કરવા પ્રવાસ જેમ્યો અને ત્યાં સજા ભરી અહિંસાના પાઠો પઢાવ્યા. પંડિતજી પુનઃ અફઘાણના માર્ગે વળવા સ્ટેશન પર આવ્યા ત્યાં એ નવજીવાનો તેમને મળ્યા અને અહિંસાના ઉપદેશ માટે પંડિતજીને ચેતવણી આપી કે રખે ભૂલતા તમારા પણ બેહાલ ન થામ.

આઝાદીના આશંકા

અહિંસાના ધર્મોપદેશકને વળી ધાક અને ધમકીઓ શી અસર કરી શકે જેણે પોતાનું મસ્તક હિંદુમયાને ખેલે મૂક્યું છે.

૧૯૩૨ ના રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા ઉત્સવ પ્રસંગે સ્વરૂપરાણીએ સરધમનું નેતૃત્વપદ લીધું હતું, અને સરકારે તે અટકાવ્યું. માતા પર નેતરની સોદીઓ ચલાવી અને તેમના માથામાંથી સોદીના ઝરણાં વર્ષા. કેવો અત્યાચાર ! વૃદ્ધ માતૃશ્રી બેભાન બન્યા. સરધસ ઉશ્કેરાયું અને કેટલાક હિંમત બનાવે બનતાં સરકારે ગોળીઓ છોડી. આ વાતની ખબર પડતાં પંડિતના હૃદયને આંચકો લાગ્યો. માતાજી પર પડેલો માર તેઓ સહન કરી ન શક્યા. તેઓએ વિચાર કર્યો કે જો એ પ્રસંગે ખુદ તેઓ જ ત્યાં હાજર હોત તો તેઓ અહિંસા જાળવી શક્યા હોત કે કેમ એ એક પ્રશ્ન છે.

સરકાર સીઓ પર પણ લાઠી ચલાવીને એમ ધારતી હોય કે આપણે હિંદી આઝાદીની આગ જુઝાવી નાંખી તો બસે ! આઝાદીની આગના બડકા બસે સમ્યા હોય પરંતુ આઝાદીની પ્રાપ્તિ સુધી આઝાદીના અંગારા તો ધીકતા જ રહેવાના.

સામન્ય કમિશન હિંદી મુલાકાતે આવ્યું. તે પ્રસંગે ખુદ પંડિતજી તેનો વિરોધ કરવા લખનૌ ગયેલા અને સરધસના નાયક બન્યા હતા. તેમના પર ઘોડાઓ દોડાવવામાં આવ્યા અને લાઠીઓ ચલાવવામાં આવી. પંડિતજી બેભાન બન્યા. છતાં પણ તેમણે જે અહિંસા જાળવી છે તે ખરેખર પ્રશંસાને પાત્ર જ લેખાય.

અહિંસક લડતમાં હિંમત, આત્મવિશ્વાસ અને ચિસ્ત મહત્વનાં છે. એ બોધ તેમને પૂરેપૂરો સમજાઈ ગયો છે.

જલીઆનવાલા બાગમાં જનરલ કાયરે ગોળીઓ છોડી, નિર્દોષ હિંદીઓનાં હેમાં રૂધાક ગયાં. એજ પ્રમાણે હિંદના અન્ય વિસ્તારોમાં બનેલું. પંડિતજીએ જાતે એ અત્યાચારી સ્થળોની મુલાકાત લીધી અને જ્યારે એ અત્યાચારીનું સચિત્તર વર્ણન તેમણે આળેદુખ સાંભળ્યું, ત્યારે તેઓને કમકર્માં ઉપજ્યાં. તેમના હૃદયમાં આકરો ધા પડ્યો. એ કંમે કરી રૂઝાતો નથી. આખરે પંડિતજી નિશાધાર, નિર્દોષ અને મુલામ દેશબાંધવોના સાચા સેવક બન્યા.

ક્રીએક નાન્સના ' કાર્પેસ્ટ નોર્થ ' નામક પુસ્તકથી તેમને સાક્ષ્યમાર્ગ મોકળો થયો અને સાહસો કરવાની ઐરણ્યો મળી, જાપાન અને રશીઆ વચ્ચેના વિમલથી તેમનામાં રાષ્ટ્રવાદના વિચારો વધુ ને વધુ પ્રખત બન્યા. જરૂરના રસેલના પુસ્તકે તેમના સમાજવાદી વિચારોમાં વધુ પ્રકાશ નાખ્યો. સૌવીએટ સરકારની દશમી જયંતિ પ્રસંગે પિતાપુત્રને આમંત્રણ મળ્યાં તેમણે તેનો સ્વિકાર કર્યો અને ત્યાંની મુલાકાત લીધી. એ ઉડી છાપ જીવનભર તેમના અંતરમાંથી અપ્રસય થ તેમ નથી.

પંડિતજીના સમાજવાદી વિચારો વધારે પ્રખત બનતાં મુઠ્ઠીબાર મુઠ્ઠીવાદીઓ તરફથી કેટલોક વિરોધ ઉઠ્યો અને તેઓ તેમને હવે બમરૂપ માનવા લાગ્યા. પરંતુ મુવાનવર્ગ તેમના પર વધુ હીદા થયો. મુઠ્ઠીબર મુઠ્ઠીવાદીઓ કગતાં પંડિતજીને કરોડો ગરિબ બાંધવોની અવશ્યા વધુ સાહે છે. તેમને યતા અન્યાય તેમનું હૃદય હચમચ

આવી નાંખે છે. તેઓ જાણે છે સ્વતંત્રતા કેવળ રાત અને દિવસ સમ્પત્તિ શ્રમ વેઠતી પ્રજા માટે.

પંડિતજીના સમાજવાદમાં દલ નથી. જાડો રાટલો, ફાટેલી ઘોઘડી અને પગપાળા પ્રવાસે તેમજ અન્ય પરિશ્રમેએ પંડિતજી જેકુતોના હૃદયને પુગી ચક્રવા છે. અવધ અને મુક્ત પ્રતિના જેકુતોની દૃષ્ટિ આજે તેમણે નિહાળી ત્યારે તેમના રૂબરૂમાં ઉભા થઈ ગયાં. કરોડો ભૂખે મરતા અમીરોની આંખોમાંથી તેમના દેશમાં હોળી સળગી અને પોઠાર પાડ્યો કે 'હિંદુ' સ્વરાજ ભૂખે મરતા માનવીઓ માટે છે. 'હિંદુ' જાણે જેકુતોના હાથમાં છે. 'હિંદુ' માતાની કરુણ અવસ્થાનાં દ્રશ્યો નિહાળી એની આંખો ખુલી ગઈ અને ફેરવે ચરણે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું. અન્નદા આત્મબલિદાન આપ્યું.

પરિવર્તન પાછી પંડિત જવાહરલાલે આપેલો આત્મભોગ અવધુનીય છે. સાત માત વખતે જેલની આકરી સજાઓને તેમણે સામનો કર્યો. મજૂર, જેકુત, અને સવિનય ભંગની સજામાં તેમણે સાર્વજનિક જીવન નિયોજી નાખ્યું. પરિણીત જીવનનો પોણો ભાગ તેમણે સજાઓ અને ઝીંડીમાં કાઢ્યો. શ્રીમતિ કમળા નહેરૂની મદદથી કેટલેક અંશે પંડિતજીના વિરોધને આભારી હતી. પત્નીની મદદથી તેમણે તેની પાસે ફરીને બેઠા નથી. શ્રીમતિ કમળા નહેરૂ માદાં હતાં. તેમની સારવાર માટે તેઓ તેમને મુજબ લઈ આવ્યા. એટલામાં લખનૌ ખાતે સજાની અવસ્થા અંગે તેમને આવી જવું પડેલું, બીજા પ્રમુખ પણ એવો બન્યો હતો. પંડિતજી જેલમાં હતા અને શ્રીમતિ કમળા નહેરૂની મદદથી સજા હતી. સરકારે તેમના શરીર છૂટકારાની રજા આપી પરંતુ તેમણે એ શરીર છૂટકારાનો અસ્વીકાર કર્યો. જેને આત્માદી

નેહરૂએ છે, તે વીર, પત્નીને ઝખતો નથી, તેને ગૌરવ વધારે વહાલું હોય છે, લડતનો આગેવાન કદિએ ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગોએ પણ પોતાની ફરજ ઊડતો નથી. બચેને તેનું સારૂએ કુટુંબ માલમિલકત અને સસાર સળગી જતો હોય ! સરકાર બહે પડિતજીને જોલમા પૂરે અને જાંઘીવાન બનાવે ! પરંતુ તેમના હૃદયની સ્વતંત્રતા સરકાર છીનવી શકી નથી અને છીનવી શકશે પણ નહીં, તેમનો જીવસો અનેક કારમા સઠોના પ્રસંગે અખડિત રહ્યો છે અને રહેશે. પડિતજીએ ધનિક પિતાને ત્યાં જન્મ લીધો પરંતુ એ સુખ ભોગવવાની તેમને લાલસા ન રહી હિપ્પા વર્ગોમા મુસાફરી કરનાર એ શાહજાદાએ નિયત્તા વર્ગોમા મુસાફરી કરી છે, એટલું જ નહિ પરંતુ અને- પ્રસંગોએ ખુલ્લા ગમકાઓમા ધીક-ધીકતા તાપમા માથા પર બીના રૂમાનો નાખીને પોતાનો ખેબને પુખી વળવા માટે પગપાળા મુસાફરીઓ કરી છે સુવા અને ખાવાની પણ અગવડો વેઠી અને અનેક વિકટ સંજોગોમાથી પસાર થયા છે જે રાજકુમારના પાયો આનંદલુર્વનના મખમલના ખીજાનાઓથી નીચે ઉતરતા ન હતા તે પાયોએ આખા વિસ્તારના કટકો ચુમ્યા આજે એ નરમંડા હિંદના પ્રચારાર્થે યુરોપમા ધુમી રહ્યો છે અને હિંદના દુખદો દુનિઆ સમક્ષ પોકારી રહ્યો છે,

પંડિત મોતીલાલ શ્રીમતિ સ્વરૂપરાણી, શ્રીમતિ કમળા નહેરૂ અને કુટુંબના અન્ય સભ્યોએ જે બલિદાન આપ્યા છે, તે પંડિત જવાહરલાલની દેશભક્તિ અને આત્મભોગને આભારી છે ૧૯૩૬મા કમળા નહેરૂનું અવગાન થયું અને હજીતો પડિતજી હિંદમા ન હતા ત્યાર પહેલાંથી જ લાહોરની મહાસભાનું પ્રમુખસ્થાન તેમને વરી ચુક્યું હતું દેશના અવનતિના કટોકટ પ્રમંગે વીરવ પુરો પેદા થયા છે અમેરિકાને લીકન મળ્યો, રશીઆને લેનીન અને હિંદને

આમાદીના આશિકા

પંડિત જ્ઞાણદાસ નહેરુ મળ્યા છે. તેમણે પોતાનું જીવનસૂત્ર એક જ બનાવ્યું છે:—

✓ નથી જાણ્યું અમારે પ્રેમ, શી આફત ખરી છે,
ખબર છે એટલી હમને, કે માતની હાકલ પડી છે. '

સ્થાપના ૧૯૬૪

ચાંકખા હીરા

ભેટની, અવનવી વસ્તુઓ

સોના, ચાંદીની અદ્ભુત કારીગીરી

માટે

નરોત્તમદાસ ભાઉ ઝવેરી

જેખ મેમણ સ્ટ્રીટ : લેર્મીંગટન રોડ

મું બ ઇ

ધી ઈન્ડીઅન ગ્લોબ

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લી૦

* જાહેરાત

* આગ

* મોટર

તમામ પ્રકારના
વીમાનું કામકાજ
કરતી સંપૂર્ણ
સ્વદેશી, સધર
ઈન્ડીઅન ગ્લોબ
માં તમારો વીમા
ઉતારવો.

રાષ્ટ્રની સંપૂર્ણ
પસંદગી પામેલ
વિમા કંપની છે

* ગફારનગર.....મુંબઈ ટ્રેસિસ
* તીલકનગર.....ફેઝપુર ટ્રેસિસ
* વીઠલનગર.....હરીપુરા ટ્રેસિસ
ના વીમાઓ

ઈન્ડીઅન ગ્લોબને મળ્યા છે.

જો આકર્ષક એજન્સી ટર્મ્સ પર એજન્સી આપવામાં આવશે તો
—વધુ વિગત માટે નીચે જણાવેલ સ્થળે મળતા અગર લખો—

મુખ્ય કચેરી :

ધી ઈન્ડીઅન ગ્લોબ ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લી૦,

૩૧૫ / ૩૨૧, હોર્નબી રોડ, કોલ્, મુંબઈ.

શાખાઓ :

અમદાવાદ, કલકત્તા, લાહોર, રંજુન, હૈદરાબાદ (દખ્ખણ)
અને ગાંધીધાસા (બી. ઇ. આફ્રીકા)

વીમા ક્ષેત્રમાં સંપૂર્ણતા.

“ સેન્ટીનલ ” ની પોલીસી શા માટે લેવી ?

કારણ

તે સંપૂર્ણ સ્વદેશી વીમા કંપની છે. તેની પોલીસીએ મનુષ્યની દરેક જરૂરીયાતોને સહેલાઈથી પુરી પાડે એવી છે.

જેવી કે:— * નફાવાળી અને બીજા નફાવાળી પોલીસી—

* અકસ્માતનો વીમા—

* આર્થિક સ્વતંત્રતા માટે વીમાની યોજના—

* “ પડવસુમાં નિશ્ચિત ” માટે વીમાની યોજના—

* કુટુંબ કબીલાને નીચમીત આપક મુકવાનો આદર્શ સેવાને પસંદ પડે તેવી યોજના—

* ડાકટરી વખાસ વગર વીમાની યોજના—

આ બધું

‘ સેન્ટીનલ ’ ના એજન્ટના સમયના મોટા ભાગને ઉપાદાન બનાવી કોમની કરે છે.

કાબેલ માણસોને ઉદાર શરતોથી એજન્ટ્સી અપાય છે. માહિતી માટે મળો વા લખો :—

ધી

સેન્ટીનલ એસ્યોરન્સ કું. લી.

હેડક્વાર્ટીસ, કોલ, મુંબઈ.

—સાખાઓ—

અમદાવાદ.

કલકત્તા.

મદ્રાસ.

પુના.

ચીફ એજન્ટ્સ

મુંબઈ દક્ષિણ ગુજરાત:—

એફ. કે. ઓફ એન્ડ કું.

સર દીરોજયા મહેતા રોડ, કો, મુંબઈ

સીધ અને બહુચીસ્તાન

બી. એસ. કીરપલાની, સેવસન રોડ, કરાંચી.

મહારાષ્ટ્ર. સી. પી. એન્ડ બિસર

ડી. એફ. ઓફ એન્ડ કું.

એમબસી હાઉસ, કોલ, મુંબઈ.

સુભાષચંદ્ર બોઝ

બિદાન વિના પરિવર્તન નથી અને પરિવર્તન વિના મુક્તિ નથી. ભારતવર્ષના મહાન પરિવર્તન પાછળ બંગલગની પ્રત્યાષાતી નીતિ તથા જલીઆનવાળા બાગના હત્યાકાંડના બે યાદગાર પ્રસંગોનું રહસ્ય છુપાયેલું છે. અર્ધી સદીની કુંભકર્ણ સમી નિંદર્માંથી હિંદને બંગલગની ચળવળે ભ્રમત કર્યું અને હિંદી જનોના હેવામાં જલીઆનવાળા બાગના હત્યાકાંડિ હોળી સળગાવી.

જે ભૂમિ પર બ્રિટિશ સત્તાનતે હિંદને શુભાગીની જાજરોમાં જકડી નાંખવા પ્રથમ દાવ અજમાવ્યો એ જ બંગ ભૂમિએ બ્રિટિશ સત્તાનતનો પાયો હચમચાવી નાંખવા પ્રથમ જેહાદ જગાવી. ત્યારે... એ જેહાદના જ્વાળામુખીએ નોકરશાહીના માન-સમાં ઉલ્લાપાત મચાવ્યો. દમનના ઠાવણ્યોનું પુનરાવર્તન થયું. શાહનોની ચૂંગાલમાં તરણ બંગાળના અસખ્ય હિમિલ યુવકો અને

સુભાષચંદ્ર બોઝ

યુવતિઓને જોડતી દિવાલો પાછળ ધડેલી દીધાં. વિના મુકદ્દમાએ આંદામાનના દોળખમાં હડસેલી દીધાં. અને કંડે કલેજે હમરો ઉત્સાહી તેમજ, આશાના અંકુરો મમા યુવાનોના બળિદાન લેવામાં... કેવળ ન્યાયના નામે !

એ બળિદાન પાછળ કેંક અરવિદેની તપશ્ચર્યા હશે ! જોડેની ગોઝારી દિવાલો પાછળ મોઢેરી કાપાને દમી નાખનાર અનેક દુતાત્મ જનીનોની આર્થના હશે ! ફાંસીના માથડે હેસ્તે ચહેરે લટકતા સેંકડો ગોપીનાથ સદાઓની પ્રેરણા હશે ! હમરો રવિન્દ્ર નાયોના આશિર્વાદ હશે અને લાખો વીરલાઓના પીઠબળ હશે !

જલ્દીમાનવાળા બાગના હત્યાકાંડથી ઉડેલી ચીનગારીએ હમરો હિંદીઓના હૈયામાં હોળી સળગાવી હતી. એ હોળીની જાળ સેંકડો માઈલ દૂર આવેલા કલકત્તામાં વમતા એક નવજવાનના હૈયા સુધી પહોંચી અને તેના જીવનનું પરિવર્તન થયું. જીવનના એશઆરામને ઠોકરે મારી તેણે ગરીબ માતાની ગુલામીની જાહેર તોડવા પ્રતિજ્ઞા કરી ફકારીને બેખ ધારણ કર્યો. પોતાની સુકોમળ કાપાને આજે એ નીચોવી રહેલ છે; કેવળ ભારતવર્ષની આઝાદી-માટે. એના ગળે આજે પાંત્રીસ કરોડ હિંદીઓનો પ્રશ્ન વિટળાયો છે. કરોડો અધ-નમ, અધબૂખ્યા હિંદી બાંધવોની કારમી ચીસો એને યુગજાવી રહી છે. એને સ્વમાનભર્યો રાટલો ખાવો છે અને દુઝોથી દાઢેલા પોતાના દેશબાંધવોને અવગણવો છે. હિંદુનું સુકાન આજે એના હાથમાં મૂકાયું છે.

શ્રી. મુહામમદ જાનકીનાથ વસુનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૬૭ માં કટક ખાતે થયેલો. એમના પિતાશ્રી રામસાહેબ જાનકીનાથ બોઝ કટકના બાહોશ સરકારી વકીલ હતા. તેઓ શિક્ષિત અને સરકારી હતા. બહોળા વગવસીલાને પરિણામે અનેક નિરાધારોના તેઓ

આધારરૂપ બન્યા હતા. કટકના સરકારી વકીલ તરિકે તેમની કીર્તિસુવાસ પ્રસરી હતી. નમવાને અંગે લોકપ્રિયતા ભળી હતી. સદ્ગુણિની પશુ તેમના પર પ્રસન્ન હતાં. એમને સાત પુત્રો હતા, હિન્દુ કોટિની પાશ્ચાત્ય કેળવણી સંપાદન કરવા પુષ્કળ ખર્ચે તેમને વિશાળત મોકલેલા, સંસ્કારી પિતાના પુત્રોએ સંસ્કારી હોયો ઝડપી સીધા. નામાંકિત પિતાના પુત્રો સવાઈ 'રાયસાહેબ' બન્યા. આંતર-રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવનાર દેશભક્ત સુભાષચંદ્ર બોસથી કેટલું અંતર છે ? અધારા પ્રદેશના એ દિપક છે. ચારદ બાણ બંગાળના નામાંકિત ધારાશાસ્ત્રી તથા પ્રખર રાજનીતિજ્ઞ પુરુષ છે. ૩૦ મુનિહ બાણ બાહોરા ડોક્ટર છે. સુપુત્રોએ પિતાની કીર્તિ પર કળશ ચડાવ્યો છે.

સંસ્કારી અને સુખી કુટુંબમાં સદલાગી સુભાષ બાણ બન્યા અને જીવનને ઉજવણ કર્યું. બાણજીની બ્રાહ્મવરચાથી જ એમના પિતા એમના જીવનમાં ધણો રસ લેતા હતા. બાણજી સૌની આગળ તોફાની છતાં પિતા આગળ રાંકે બનતા કારણ એમનો ધાક તથા કાણુ ધરમાં ધણો હતો. છતાં બાણજી પ્રત્યે તે તેઓ દેખીતો પક્ષપાત ધીગવતા હતા. બાણજી પિતાને બહાલા હતા. તેમના હૃદ બહારના તોફાનથી તથા બીજાઓને ચીડવવાથી તેમના માતૃશ્રી તથા બાઈઓ ફરીઆદ કરતા. એક બાણ સાતે ભાઈઓ અને માતૃશ્રી આઠમા. બીજી બાણુએ કેવળ સુભાષ બાણ એકલા પડતા. કોર્ટમાંથી યાકયા પાકયા આવેલા રાયસાહેબ જનકીનાથ આરામ લેવાની તૈયારી કરતા હોય ત્યાં તે ધરના માણસોની ફરીઆદ કરવા તેમની સમક્ષ લંગાર પડતી. કેવળ તોફાની બાણુજીનો બચાવ કરવાને બોગે સઘળા ફરીઆદીઓને દંડતા. આ દ્રશ્ય એમના માતૃશ્રી સહન કરી લેવા તૈયાર ન હતાં. તેઓ આવા એક-પક્ષી ન્યાયથી વધુ ચીડતાં અને સાફ સાફ વાતો પતિને સંભળા-

વતા કે " આ કોર્ટ નથી અને સુભાષ એ તમારો અસીલ નથી. આ ધર છે અને જેવા બીજા હોકરા છે તેવો જ સુભાષ છે. બીજા માટીના નથી અને એ સોનાનો નથી, કે જ્યારે જોઈએ ત્યારે તમે બીજા બધાએ હોકરાઓને વિના વાંકે શિક્ષા કરો છો, એને ફટકા નારો તમે જ છો. " માતૃશ્રી હેવટનો સુકોદો આપતાં.

સુભાષ બાણુનું વિદ્યાર્થી જીવન આદર્શ હતું. તેઓ કેવળ ભણવામાં કુશળ હતા, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમનું ચારિત્ર્ય પણ ઉંચા પ્રકારનું હતું. શિક્ષકોને તેમને માટે ઉંડુ માન હતું. તેમ છતાં પણ બીજા ફરીકે વિદ્યાર્થીઓના જોગે શિક્ષકવંદાઓ તેઓ કદિ પણ થયા નથી. આથી વિદ્યાર્થી બહુઓમાં તેઓ પ્રિય થઈ પડ્યા હતા. શાળાના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પોતાની આવડતવાળા વિષયોમાં આડંબર રહિત મદદ કરતા, પ્રસંગોપાત તેમની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આર્થિક સહાય કરતા. તેમના સુખદુઃખની વાતો સાંભળી તેમને આત્માસન આપતા. શાળાની રમત ગમતોમાં આગળ પડતો જાગ લેતા. મીઠી ઢેકડીઓ ઉગ્રવવામાં પણ તેઓ ચપલ હતા. તેમ છતાં પણ તેમણે કોઈનું સ્વમાન જાંચ ક્યું નહિ, વિદ્યાર્થી જીવનની જવાબદારી સમજનાર સુભાષ બાણુ આદર્શ વિદ્યાર્થી ગણાતા. એજ વર્ષની ઉંમરે મેટ્રિકની પરિક્ષામાં તેઓ યુનિવર્સિટીમાં બીજા નંબરે પસાર થયા.

સુકોમળ માતાએ બાણુજીના હૃદયનું ચક્રવર્તી કેમળ લાગણીઓથી તથા ધાર્મિક લાવનાઓથી ક્યું હતું. બાણુજીને તેમની માતા ધાર્મિક વાર્તાઓ કહેતાં, ગરીબો પ્રત્યે દયાની નજર રાખવાને નમ્રત કરી, મનુષ્યધર્મની ફરજો સમજવાની ઉંડી લાગણીઓ પ્રગટ કરી. તેથી યાનપ્રકાશ મેળવવાનો તેમણે નિર્ણય કર્યો. ભક્તિભાવનાએ તેમને વૈરાગી બનાવ્યા. સંસારની જંગલોને ફગાવી

દેવા તેઓ તૈયાર થયા, કૉલેજીઅન જીવનને તિલાંજલિ આપી, મોજ-મજાઓ તથા ઉપભોગોને નમસ્કાર કર્યા, સગા સંબંધીઓનો ત્યાગ કર્યો એક દિવસ મમી સદાજનના ઘર છોડી તેઓ ભાગી ગયા જ્ઞાનપ્રકાશ મેળવવા સદ્ગુરુની શોધમાં

“ સુભાષ ક્યાં ગયો ? ” માતાએ રાયસાહેબ જનકીનાથ બોઝને પ્રશ્ન કર્યો

“ ક્યાં ગયો સુભાષ ? ” પિતાએ વળતો પ્રશ્ન કર્યો,

સુભાષ ક્યાં ગયા ? સર્વે વિરમય પામ્યા ! માતા, પિતા, ભાઈઓ તથા સર્ગ સંબંધીઓની આશ્ચર્યજનક અશ્રુભીની બની, વિદ્યાર્થી મહાજમા દિલ્લીગીરી પ્રસંગે, સૌ કોઈ બાબુજીની શોધમાં પડ્યા ઇમારતી વારવાર આત્મ દેભા અવાજો મળતા માતા દેખાઈટ રહી કબૂતી, “ ક્યાં ગયો સુભાષ ? ” સૌ કોઈ નિરાશ થયા બાબુજીનો પતો ન લાગ્યો બાબુજી આ પ્રસંગે મયુરા, કાશી, ગયા, દુર્ગદાર વિગેરે ખવિત રથોએ સદ્ગુરુની શોધમાં પડ્યા હતા, પરંતુ ત્યાંથી એમના આત્માને મંત્રોષ ન થયો આખરે હિમાલયની તળેટીનો આશ્રય લીધો ત્યાંના બાહોસ યોગીઓની હતકથાઓ તેમણે ધણી સાંભળી હતી પરંતુ અહીંયા પણ તેમને મદ્ગુરુની શોધમાં સફળતા ન સાપડી જીવનને સદ્માર્ગે દેરનાર ગુરુની પ્રાપ્તિ ન થવાથી રમુનથી હતાશ વદને સુભાષચંદ્ર બોઝ પાછા ફર્યા નવે અવતારે પાછા ફર્યા હોય તેમ સર્વે સંબંધીઓમાં આનંદ પ્રગટ્યો... સૌ કોઈ હર્ષવિભા બન્યા

સુભાષ બાબુ ફરી કૉલેજીઅન બન્યા જલ્પતર રાત્ર ક્યું, એવામાં એકાએક અણધાર્યો બનીવ બન્યો કૉલેજીઅનોએ હડતાળ પાડી સુભાષ બાબુ પણ તેમની પડખે ઉભા રહ્યા એ હડતાળ અખ્યાપક ઓટનની વતણુને આભારી હતી દુનિયા કરવાના સંબંધ -

ધર્માં બાણુજી મંડોવાયા અને બે વર્ષ સુધી તેમને બરતરફ કરવામાં આવ્યા. પગલું પાછા સર અમુતોપ મુકરજની બલામણુધી તેઓને કલકતા વિદ્યાપીઠમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા અને બી. એ. ની પરિક્ષામાં પહેલા વર્ગમાં ઉત્તિર્ણ થયા. વિદ્યાર્થી જીવનની ઝગઝગાર કારકીઠી જોઈ તેમના પિતાએ તેમને આઈ. સી. એસ. થવા ઈંગ્લેંડ મોકલ્યા. બાણુજીને તેમાં પણ સફળતા માંપડી અને ઉંચા નંબરે પસાર થયા. ત્યાર બાદ કેંબ્રીજ યુનિવર્સિટીની મેન્ટલ એન્ડ મોગલ સાયન્સીઝ લઈ બી. એ. ની પરિક્ષામાં પણ ફત્તેહમંદ નિવડ્યા. ઇંગ્લેંડથી ઉપાધિનો ભારો બાંધી બાણુજી હિંદને માર્ગે વળ્યા. હિંદમાં ઉંચી નોકરી મેળવવાની તેમને હોંસ હતી, ઉંચા હોદ્દા મેળવવાના ઉમળકા હતા.

મુબાયયંદ્ર જોઈ હિંદના કિનારે ઉતર્યા અને હિંદીઓની કારખી ચીસો તેમના કાને પડી, હિંદભરમાં અસહકારનો દાવાનગ ફાટી નિકળ્યો. મરકારી ઇલકાબધારીઓએ ઇલકાબેને ફગાવી દીધા. સરકારી નોકરાએ સરકારી નોકરી ઢોકરે ભારી, સરકારી શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ શાળાઓ છોડી, કોલેજઅનોએ કોલેજો છોડી અને વકીનો વકીલાત પડતી મૂકી અસહકારની ચળવળમાં પડ્યા. સ્વમાનને ખાતર લડનારી હિંદી પ્રજાના પડખે સુલાષ બાણુ આવી ઉભા; જીવનમમર્ષણનાં બીજ રોપાયાં. ઉંચા હોદ્દાના ઉમળકાઓના પૂર ક્ષણભરમાં ઓસરી ગયાં. બાણુજી પ્રજાના લાડીલા બની ગયા. બંગાળના મિંદ ગ્રીયુત ચિતરંજન દાસની સાથે સ્વરાજ્યની ચળવળમાં તેઓ જોડાઈ ગયા.

૧૯૨૧ માં બંગાળ રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠની સ્થાપના થઈ. બાણુજી તેના વડા આચાર્ય નિભાયા. રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક દળના સેનાપતિ બન્યા. તેમનું ક્ષેત્ર વિશાળ અને પ્રાણુવાન બનતું હતું.

સરકારની આંખો તેમના પર ઘેરાઈ અને તેમને ઝડપી લીધા. ૭ માસની સજા ફરમાવી. એ જોઈ જાત્રાનો સમય પૂરો થતાં ૧૯૨૨ ની સાલના ઑક્ટોબર માસમાં બંગાલમાં જલપ્રલય થયો. સંદેહ નિવારણ ફંડના તેઓ મંત્રી બન્યા અને જનતાની ઉત્તમ સેવા બજાવી. જનતાએ તેમને જનસેવકનો ઇતિહાસ આપ્યો. હજી પછી તેમને માટે ક્ષેત્ર મર્યાદિત હતું. વધતા જતા કાર્યોની આંટ ઉઠેલ-વામાં તેમને મુશ્કેલીઓ પડતી હતી. સદ્દલાએ 'ફોરવર્ડ' નામક અંગ્રેજ દૈનિક નિકળ્યું અને જાણીતા તેના તંત્રી નીમાયા. જન-તામાં જાગૃતિ ફેલાવવાનું અગ્રેસર સુકાન તેમના હાથમાં પડ્યું. જેનો સચોટ પુરાવો આજે પણ જનતા સમક્ષ ખડો છે. બંગાલ કાઉન્સિલની ચુંટણીમાં સુરેન્દ્રનાથ જેવા મહારથીની હાર થઈ અને શ્રીમુત સેનગુપ્તા મોટી બહુમતિથી ચુંટાઈ આવ્યા.

૧૯૨૪ માં ફરીદપુર જીલ્લામાં આવેલા ચારમનીયાર ગામમાં ભારે દુષ્કલ થયું. પ્રજા અને પોલીસો વચ્ચે ભારે અયકામણ ઉભી થવા પામી. પરિસ્થિતિએ ભયંકર રૂપ પકડ્યું. કેટલીક દિવસ સ્ત્રીઓનાં સ્વમાન અને સિમળ બંગલ થયાની કહાણીઓ બંગાલની જનતાએ સાંભળી ! જો કે એ બાબત પર પાછળથી પડે પડ્યો ! હજી એ ઉશ્કેરણી ચાલુ હતી તેવામાં ખીજે એક પ્રસંગ બન્યો. મી૦ ડેનું ખૂન થયાના સમાચારો પવનવેગે પ્રસરી ગયા. ગોપીભાઈન સાહા પર ખૂનનો આરોપ આવ્યો. કોર્ટમાં તેમણે કરેલા નિવેદનથી બંગાલભરમાં ક્રાંતિકારી વિચારોનો કમનથીજ ફેલાવો થઈ ગયો. સરકારે તેને દાખી દેવા સખત ચંબો ડિપાડ્યો અને દંમન રાજનું મંગળાચરણ થયું. લગભગ ૨૫૦ થી ૩૦૦ સુવાનોની ધરપકડ થઈ. વગર તપાસે અચોક્કસ મુદત સુધી તેમના પર ચોટી મૂકાઈ. આ સુવકોમાં મોખરે સુભાષ ભોજનું નામ મૂકાયું. સરકારે તેમની

પણ ધગપગ કરી બાણ ચિતરજન દાસે સરકારને એવે જ કરી કે
 " જો સ્વદેશપ્રેમ એ ગુન્હો હોય અને તે માટે મુબાષ ગુનેહગાર
 હતો હોય તો હું પણ ગુનેહગાર છું, મને પણ પકડો "

તા. ૨૫ મી ઑક્ટોબર ૧૯૨૪ ની માલમાં મુબાષ બાણને
 અબીપોર જેલમાં મોકલી આપ્યા ત્યાર બાદ મુર્શિદાબાદની બરદામ-
 પોર જેલમાં લઈ મયા સરકારને હજી સંતોષ થયો નહિ આખરે
 તેમને બ્રહ્મદેશની નામચીન જેલ માડતેમા લઈ ગયા અહિ તેમની
 શારીરિક પરિસ્થિતિ પર ઝબીર અમર યઈ, બાણજીનું વજન એક
 મણ જેટલું ઓસગી ગયું જાણે કોમળ છોડ પર કુદાડાના ધા
 પડ્યા ! સરકારને દયા ન આવી તેમને મુક્ત ન કર્યા જનતાએ
 પોતાં ઉઠાવ્યો, ' બાણજીને મુક્ત કરો ' સરખરના કાને ગુદામ
 પ્રાપ્તને! માયાળુ અવાજ ન અચકાએ સત્તા આગળ શાણપણ શા
 કામનું ? બાણજીની તખીઅત વધુ લથડી તેઓ મરણના
 બિઝાને પડ્યા

બાણના સિદ્ધા અવમાનની જવાબદારી ઉઠાવવાની
 મરકામ તાકાત ન હતી બાણજીની કટોકળના પ્રસંગે તેમને
 છોડવાની ચરતી ધ્વજ સરકારે દર્શાવી સરકારે કેવળ યુરોપમાં
 જઈને દવા લેવાની ધગવાનગી આપી પરંતુ એ ચરતી દવાના
 દુકામ પર બાણજી જીવવા નહોતા માગતા સરકારને તેમણે માફ
 સાફ જણાવી દીધું કે ચરતી છૂટકારો એટલે અપમાન એના
 હતા માતૃભૂમિમાં મારી મારી મળે એથી મારી જાતને વધુ
 બાગ્યશાળી માનીત એમની આવી પ્રજા સંકિતથી, આત્મ-
 શ્રદ્ધાથી, નિડગતાની તથા મર્દાનગીથી સરકાર સમજ મઈ કે હિદમા
 ગજીને ખાતર માયુ આપનાસુઓ પણ જાણ્યા છે આખરે સરકારે
 ૧૯૨૭ ના એ માસમાં તેમને મુક્ત કર્યા તેમની મુક્તિના સમાચાર

સાંભળી સામાન્ય રીતે હિંદમાં અને ખામ કરીને સમસ્ત બંગાલમાં ઉત્સાહના આવરણ છવાયાં, જનતા તેમનું સ્વાગત કરવા દરિયા કિનારે ધસી આવી, સ્ટીમરને આવતી જોઈ, સ્ટીમર દૂર ઉભી રહી પરંતુ સુભાષ બાણુ કિનારે ન આવ્યા, સૌ દ્રાષ્ટ નિગમ થયા, ' બાણુજી નથી આવ્યા, ' એ આશ્ચર્ય અને નિરાશાજનક સંદેશો લઈ જનતા શહેર ભણી વળી.

સુભાષ બાણુને લઈને સ્ટીમર આવી પુગી હતી પરંતુ બાણુજીની તપાસને અંગે આખી રાત સ્ટીમરને દરિઆમાં અધવચ થ'ભાવવામાં આવી. સૌંચ મારફતે સરકારી તબીબો તથા સત્તાધારીઓ સ્ટીમર પર જઈ પુચ્છા હતા અને તેઓ પણ આખી રાત સ્ટીમર પર જ રહ્યા હતા. બીજે દિવસે સહવારના બાણુજીના ભાઈ ચરતચંદ્ર બોઝને સત્તાવાર સમાચાર આપવામાં આવ્યા કે સુભાષચંદ્ર આવી ગયા છે, મહેરબાની કરીને તેમને લઈ જાઓ. આ સમાચાર પવનવેગે બંગાળમાં પ્રસરી ગયા, સાગરતટે ભવ્ય મેદની જમી, લાડીલા પુત્રના બંગાલે ઓવારણાં લીધાં, ગસ્તાઓ પર અટારીઓ પર તથા અગાસીઓ પરથી જનતાએ તેમનાં દર્શન કર્યાં અને સત્કાર્યાં. તેમના પર માર્ગમાં પુષ્પોનો વગ્માદ વરસ્યો. તેમનું શરીર સાવ દુર્બળ દેખાતું હતું, પરંતુ તેમની ચળકતી ચેતનવંતી આંખોમાં અજોડ તુર હતું. માતાની આઝાદીની તમન્ના હતી, બંગાલની જનતાને તેમણે સંદેશો આપ્યો. " મારું શરીર સુધારવાની મારી પ્રથમ ફરજ છે કે જેથી વહેલી તકે હું દેશની સેવા દાય ધરી શકું. મારા નવજવાન ભાઈઓ હજી જેલમાં પડે છે તેમને મારે વહેલી તકે જેલમાંથી છોડાવવા છે. તેમની જેલની અંદરની પરિસ્થિતિથી મારું હૈયું અસ્વસ્થ છે. "

બંગાલની જનતા તેમની પાસે મેવા માગતી હતી. બાણુજીને

પોતાની સાથે રાખવા માંગતી હતી; તેમનું નેતૃત્વ માંગતી હતી બંગાલ પ્રાંતિક કેબિસ મંચિતિના તેમને પ્રમુખ બનાવ્યા. તેમની તબીબીયત સુધરતી જતી હતી. બંગાલના નવજવાનોનું સુકા તેમણે હાથમાં લીધું, અને તેમને પ્રાણવાન બનાવ્યા; ઉચ્ચ તાલીમ આપી આદર્શ મૈનિક બનાવ્યા. સુભાષ બાબુ તેમના સેનાપતિ બન્યા. એ સૈનિકાનું પ્રદર્શન ૧૯૨૮ માં થયું. જનતાએ તેમના પર પ્રશંસાનાં પુષ્પો વેયાં. "આવા સૈનિકા તૈયાર થાય અને સત્તાધિય બને તો જનતાની ઉત્તમ સેવા બજાવી શકે, તેઓ પ્રજાના 'આદર્શ સેવક' બની શકે." આગેવાનોએ અભિપ્રાય ઉચ્ચાર્યા, આજ પ્રસંગે પંડિત મોતીલાલ નહેરુના પ્રમુખપણા નીચે કલકત્તામાં હિંદી મહાસભાનું આધિવેશન ઘરાયું હતું. બંગાલ ભરમાં તેમણે ચેતનનાં પૂર આપ્યાં. જોશબેર પ્રચારકાર્ય ચલાવ્યું અને "સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા"ની હાકલ કરી. થોડા સમય પછી અતિ શ્રમને અંગે કરી તેમનું શરીર લથડ્યું અને યુરોપ જવાની તેમને ફરજ પડી.

જનતા ફરી એક વાર ચિંતામાં પડી. સ્વાસ્થ્ય સુધારવા યુરોપને માર્ગે જતા બાબુજીને જનતાએ આસિર્વાદ આપ્યા. યુરોપમાં પણ તેઓ કેવળ તબીબીયત સુધારી રહ્યા હતા એટલું જ નહિ પરંતુ હિંદ મટે મજબુત પ્રચારકાર્ય કરી રહ્યા હતા. તેમની આહોશી પર વીર વિકૃતભાર્ષી પણ મુગ્ધ થયા હતા. આ વખતે પટેલ સાહેબ પણ તબીબીયતને અંગે વીએનામાં હતા અને હિંદ મટે સખ્ત પ્રચારકાર્ય કરતા હતા. પરંતુ કમનશીબે પટેલ સાહેબ લાંબું જીવી ન શક્યા. બાબુજીએ તેમની બનતી સેવા કરી, પરંતુ પટેલ સાહેબ ન બચ્યા. બાબુજી એકલવાયા પડ્યા. ત્યાર બાદ સ્વ. કમળા નહેરુની પણ તેમણે વિએનામાં સારી સારવાર કરી. તબી-

તેમના ભોગે પણ કમળા નહેરની સારવાર કરવામાં તેમણે કમી રાખી નહોતી. શ્રીમતિ નહેરુએ પણ આખરે દેહ છોડ્યો. સાથીદારો ગ્રામીણતા તેમના હૃદયને અતિ કષ્ટ યથું. આખરે તેમને પણ સુરોપના ઓવારા વસમાં લાગ્યા. એમણે એક જ નિશ્ચય કર્યો કે મરવું તોયે હિંદમાં અને જીવવું તોયે હિંદમાં. તેઓ હિંદ આવવા નિઠકળ્યા. પરંતુ સરકારે તેમને હિંદમાં આવવા મનાઈ કરી. તેની પરવા તેમણે ન કરી. માતૃભૂમિની ચિતળ છાયામાં તેમને આશ્વાસન મેળવવું હતું. તેઓ રટીમર પર સવાર થયા.

મુખપત્રો માનવમહાસાગર આજે વહેલી રહવારથી ખળ-ખળા રહ્યો હતો. સત્યાગ્રહના ગૌરવલયમાં દિવસોની યાદ આપતો હતો. હજારો હિંદીઓનો પ્રવાહ એલાઈ પીઅર તરફ વહી રહ્યો હતો. હિંદના લોકવાયકા પુત્ર મુલાવચંદ્ર બોઝને સત્કારવા એ દોડ-ધામ હતી. રહવારના છ વાગે ઇટાલિઅન રટીમર કોન્ટેવરડેની ઝાંખી આકૃતિ દ્રષ્ટિગોચર થઈ. જનતાએ ગગનમેદી જયધોષણ, જગાવીઃ 'મુલાવ બાબુ કી જય.'

"આજે શું છે ? આ મેદની શી ?" માનવ મહાસાગર-આધી એક પ્રશ્ન ઉઠ્યો.

"મુલાવચંદ્ર બોઝ આવે છે !" એક જવાબ આવ્યો.

"પણ તે છે કોણ ?" જર્મન ડોક્ટર વધુ આતુર બન્યા.

"હિંદના નવજવાન નેતા છે. સરકારે તેમને ગીરફતાર કર્યા છે."

"શા માટે ?"

"માતૃભૂમિ પર પગ મૂકે છે માટે."

"કમનસીબ હિંદ" જર્મન ડોક્ટરે અદસોસ પ્રદર્શિત કર્યો.

એ જર્મન ડોક્ટરના પત્ની પણ એ જ સ્ટીમર મારફતે હિંદ આવતાં હતાં. તેનો સત્કાર કરવા તેઓ બેલાર્ડ પીઅરના મોલ રેલવેના પ્લેટફોર્મ પર આંટાઓ મારી રહ્યા હતા. તેમનો કુતરો પણ તેમની સાથે ફરતો હતો.

એટલામાં ફરી પણ એક વાર ગગનમેદી ગર્જનાઓથી વાતાવરણ ગાંઠ રચું. “ સુભાષ બાબુકી જય, મહાત્માજીકી જય. ” મોઝાનાં રોગાંએ સાગર તરફ તિક્ષ્ણ નજર નાખી. સ્ટીમરના જરૂરે ઉમેલા બાબુજીની ઝાંખી આંખોમાં દર્શન કર્યાં, જનતાનો સત્કાર બાબુજીએ વંદન કરી સ્વિકાર્યો. સ્ટીમર વધુ સમીપ આવી અને ખારાના કિનારે અટકી.

“ બાબુજી કહાં હે ? ” બોલે પ્રથમ પ્રશ્ન કર્યો.

“ રોગાંવર્મા. ”

“ તખીયત કયમી હય ? ”

“ મઝામાં ” જનતાએ જવાબ વાળ્યો. બાબુજીના ચહેરા ઉપર સંતોષની સુરખી ઝળકી.

બાબુજીને બીજી સોંચમાં બેસાડી ચાણુની જેલમાં લઈ જવામાં આંબ્યા. માનવ મહાસાગરનાં મોજાંઓ નિરાશ વહને દર્શન કરી વિખરાઈ ગયાં.

આઝાદીનો વીર જન્મભૂમિમાં પગલાં પડતાં સુલામ બન્યા. સુભાષચંદ્ર બોઝને ઠારાવાસમાં પૂરવામાં આવ્યા. પુનઃ તખીયત બગડતાં નજર ડેહી તરીકે તેમનાં લાકડાં ત્યાં રહેવાની પરવાનગી મળી. પરંતુ તેમાં ખામી કાપડો ન ચતાં તેઓ યુરોપ ઉપડી ગયા. લંડનમાં તાજેતરમાંજ તેમનો લલ્લ સત્કાર કરવામાં આવ્યો. જે પ્રસંગે તેમની ઠારકીરદીની મુઠવકાંઠે પ્રચંસાઓ કરવામાં આવી હતી. અંગ્રેજોએ પણ તેમની સેવા પર પ્રશંસાનાં પુષ્પો પાંથર્યાં.

આ પુણ્ય

બાળકોને
નિરોગી
અને
તાંદુરસ્ત
રાખે છે.

બાળકોને
સુંદર
અને
મજબુત
બનાવે છે.

મોલ એજન્ટ:— બી. એ. એન્ડ પ્રધર્સ.
૭૨, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુંબર્બ ૨. :: ૨-૩, કલાઈવ રો, કેલકત્તા

.....આયો કોર્ડિયલ.....

શ્રીઓનાં
ગર્ભાશયનાં
તથા
દરેક બાલનાં
ગુપ્ત દર્દો
નાબુદ કરે
છે.

શ્રીઓની
શક્તિ,
સંતતિ
તથા
સૌંદર્ય માટે
અનુપમ
દવા છે.

Vallabhbhai R. Mehta

પં. મહનમોહન માલવીયાજી

૧૮૫૭ ના બળવાની સાલ ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં બહુ કડી છે અને અમર રહેશે. પરદેશીઓના પાલવે ચાલ્યા હતા સ્વતંત્રતા કેને ન સાલે ? કોણ જોવો કાપર અને બુલાવે છે માતૃભૂમિની પરાધીનતા મૂંઝે મોઢે સ્વિકારી છે ? અપ્રિય ભડવીર હિંદી સેનિકાએ અંતિમ સંમાન આપ્યો. ભારતભૂમિ રક્તબીની બની.

હજી એ બીવણુ સુદના બળુકારા શમ્યા ન હતા.

હિંદીઓના દીક્ષામાંથી પરાધીનતાનો કંઠ નાશુદ્ધ થયો ન હતો. માતૃભૂમિના શુરવીર પુત્રોના રક્તે રંગાયલી ભારતમાતા શોકાવસ્થામાં હતી. તેજહીન બનતી ભારતવર્ષની દિપ્તિકામાંથી એક જ વર્ષમાં ત્રણ જ્વાળાઓ પ્રગટી. પ્રથમ જ્વાળામાં ભારતવર્ષની સ્વતંત્રતાને ભવ્યતા અર્પનાર સ્વ. પંડિત મોતીલાલ નહેરૂની પ્રતિમાની ઝાંખી થઈ. બીજી જ્વાળામાં ૧૯૦૬માં દિસાને માર્ગે વળતા સુવર્ણને અર્ધ

પં. મહનમોહન માલવીયાજી

બાબુલોન

બાળકોને
નિરોગી
અને
તાંદુરસ્ત
રાખે છે.

બાળકોને
સુંદર
અને
મજબુત
બનાવે છે.

સોલ એજન્ટ:— બી. એ. ઍન્ડ બ્રધર્સ.
૭૨, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨. :: ૨-૩, કલાઈવ રો, કલકત્તા

બાયો કોર્ડિયલ

શ્રીઓનાં
ગર્ભાશયનાં
તથા
હરેક જાતનાં
ગુપ્ત દર્દો
નાબુદ-કરે
છે.

શ્રીઓની
શક્તિ,
સંતતિ
તથા
સૌંદર્ય માટે
અનુપમ
દવા છે.

Valldarjoo R. majoo

પં. મહનમોહન માલવીયાજી

૧૮૫૭ ના બળવાની સાલ ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં અમર ગદી છે અને અમર રહેશે. પરદેશીઓના પાલવે પકતી હિંદની સ્વતંત્રતા કેને ન સામે ? કોણ એવા કાપર અને યુવાન હશે જે માતૃભૂમિની પરાધીનતા મૂંઝે મોટે સ્વિધારી છે ? સ્વાતંત્ર્ય-પ્રિય બહવીર હિંદી સેનિકોએ

અંતિમ સંભામ ' માંગ્યો. |
ભારતભૂમિ રક્તભીની બની.

હજી એ બીપણુ યુદ્ધના
બાણકામ શ્રમ્યા ન હતો.

હિંદીઓના હીલમાંથી પરાધીનતાનો ઢાળ નાણુક થયો ન હતો. માતૃભૂમિના મુસ્વીર પુત્રોના રક્તે રંગાવણી ભારતમાતા શોકાવરયામા હતી. તેજહીન બનતી ભારતવર્ષની દિપીકામાંથી એક જ વર્ષમા મજુ જવાબાઓ પ્રગટી. પ્રથમ જવાબામાં ભારતવર્ષની સમ્પ્રદાયતાને લાંબતા અર્પનાર સ્વ-પંક્તિ મોતીવાલ નહેરૂની પ્રતિમાની આખી થઈ. બીજી જવાબામાં ૧૯૦૬માં દિ રાને માર્ગે વળતા યુવાનોને અહિં

પં. મહનમોહન માલવીયાજી

સાને ઉપદેશ કરનાર તથા આદિત્ય અને સંસ્કારના ઉપાસક ગુરોર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની પ્રતિમાના દર્શન થયાં. ત્રીજી જ્ઞાતિમાં સંસ્કાર, મિર્દાત અને સત્યના પુનરી પંડિત મદનમોહન માલવીયાજીની પ્રતિમા દષ્ટિગોચર થઈ. આ મદન આત્માઓનો જન્મ ૧૮૬૧ ની ઐતિહાસિક ગ્રામમાં થયો.

બાર બાર વર્ષે દરહાર ખાતે બરાનો કુંભમેળો ૧૯૨૪ ની સાક્ષમાં ભગનાર હતો. પરંતુ આ વર્ષે ત્રિવેણીનો પ્રવાહ ભ્રમ-કારક બન્યો હતો. રથાનિક સંગરે ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવા માટે મનાઈ દુકમ બહાર પાડ્યો હતો. કુંભમેળો દિંદુઓની માન્યતા પ્રમાણે મહાપર્વ ગણાય છે અને ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવા લાખોની સંખ્યામાં દિંદુઓ ભેગા થાય છે. ત્રિવેણીનો પ્રવાહ ભયાનક બન્યાથી મંબીર હોનારતો ઘતી અટકાવવાનો સરકારને પૂર્ણ અધી-કાર હતો. પરંતુ જે રીતે મનાઈ દુકમ ફરમાવવામાં આવ્યો હતો તે પ્રત્યે મૌને રાજ બરાયો. આ મામે સત્યાગ્રહના મોરચા મંડાયા. એક જુદે તેની મગદારી સીધી અને ૨૦૦ ગેનિકોની દુકડી સાથે બહાર પડ્યો. સત્યાગ્રહનું મંડાણ થયું. એ હતા પંડીત મદન-મોહન માલવીયાજી. રથાનિક જીલ્લા મેજસ્ટ્રેટ પામે ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવા માટે નક્કર અરજ કરતાં તેમણે પરવાનગી માગી. પર-વાનગી ન મળી. શ્રી ૦ માલવીયાજીએ નિશ્ચય કર્યો. " હું તો કોઈ પણ પ્રકારે સ્નાન કરવાનો જ. "

ત્રિવેણીમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ સ્નાન ન કરે તે માટે આજી-બાજી ફરતી વાડ બાંધવામાં આવી. લરકરી પહેરો ગોઠવાયો. ઘોડે-સ્વાર દળ તથા પાયદળનો પહેરો મૂકાયો. સત્યાગ્રહીઓની આસપાસ કારડન ગોઠવવામાં આવી. સવાળા પહોરથી સત્યાગ્રહ આદરવામાં

આવ્યો. બપોર થઈ, પરંતુ કંઈ નિરાકરણ ન આવ્યું. અંશુનાથ પ્રખર કિંચો ફેંટી રહ્યો હતો. રેતી ધવધળી રહી હતી. સખ્ત તાપના કારણે સત્યાગ્રહીઓ પરેશાની પામ્યા હતા. યુવાનોનું લોહી હિકળી આવ્યું અને એક યુવાન અધીરો બન્યો. ચારે બાજુએ જયધોપણાઓ થઈ રહી હતી. હાથમાં રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકતો હતો. તેણે કારડન તોડી નાખી અને જળર ધસારા સાથે ત્રિવેણી તરફ પાણીના પ્રવાહની જેમ તે વહી રહ્યો અને ત્રિવેણી સાથે સંગમ થયો, તેણે સ્નાન કર્યું. એ હતા પંડિત જવાહરલાલ નહેરૂ. નમતો પહોર થયો. પંડિત માલવીયાજી પણ અકળાયા અને તેમણે પણ એજ પદ્ધતિ અપ્પત્યાર કરી અને આખરે તેઓએ પણ ત્રિવેણીમાં પુણ્યસ્નાન કર્યું. મત્યામક સંકેત થયો. પાછળથી સ્થાનિક સરકારે ફરીઆદો કરી, પરંતુ બાહોશ સુઠાની પંડિત માલવીયાજીની ખંત અને લડતથી તે સઘળી ફરીઆદો પાછી બેંચી લેવાઈ. સત્યાગ્રહીઓનો વિજયકંઠો વાગ્યો.

પુત્રના લક્ષણ પારણામાંથી માલમ પડે છે. તેની તેજસ્વી મુખાકૃતિ તથા હાવબાવ ભવિષ્યની આછી ઝાંખી આપે છે. પંડિત મહનમોહન માલવીયાજીનો જન્મ ૧૮૬૧ ના ઠિસેમ્બર માસની તા. ૨૫ મીના રાજ ધર્મનિષ્ઠ તથા સંસ્કારી કુટુંબમાં થયો. તેમના પિતા પં. વજનાથ યાતિએ વ્યાજણ હતા, તથા રાજગુરુ તરિકે મનાતા હતા. ધણાખરાં રાજ્યોમાંથી તેમને નિમંત્રણો મળતાં. માલવીયાજી સૌથી ન્હાના પુત્ર હતા. બાળવયમાં ઘરેથી જ તેમણે સંસ્કૃત તથા હિંદી ભાષાનું જ્ઞાન મેળવ્યું અને પછી પાઠશાળામાં બેઠા. અંગ્રેજી શાળામાંથી અભ્યાસ પૂરો કરી 'યુર સેન્ટ્રલ કોલેજ'માં ગેઝયા. ન્યાં તેમના જીવનનું પોત વધુ પ્રકાશમાન થયું. નમ્રતા, દુશીઆરી અને ખંતને લઈને તેઓ સર્વ જન-

સલા છે જેમાં મોટે ભાગે અંગ્રેજો હતા. તેના સભ્ય તરિકે નિમ્મા ત્યારે તેમણે નિરૂતાથી જે સેવાઓ બજાવી છે તેથી બલબલ અંગ્રેજો વિસ્મય પામ્યા હતા અને પડિતજીની કાર્યશક્તિ પર મુગ્ધ બન્યા હતા. ૨૫ વર્ષો સુધી ધારાસભાના સભ્ય તરિકે દિંદી તરિકે મહાન સહોતો ચલાવી છે. ૧૮૮૬ ની સાલથી માંડીને આજ પૂર્વે તેઓ કોંગ્રેસને વફાદાર રહ્યા છે; છતાં મતભેદ પડતાં તેઓ દર વર્ષ સુધી કોંગ્રેસની બહાર રહ્યા હતા; પરંતુ સિદ્ધાંતનો ભોગ આપ્યો ન હતો. બનારસ ખાતે દિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપનામાં તેમનો ફાળો ઐતિહાસિક છે. તેમની એકી અરજે કૌડ રૂપિયા ભેગા થઈ ગયા હતા. જેની ઉદ્ધારતંત્રિયા દિંદના વાર્ષિક સંઘર્ષ ભોડાં દાર્ડિંગના હસ્તે ૧૯૧૮ માં થઈ હતી.

મોસ્લી-મીન્ટો સુધારા પર તેમણે ઐતિહાસિક ભાષણો આપી મખ્ત વિરોધ દર્શાવ્યો હતો. જસીઆનવાળા બાગ તથા પંતબના હતા-કાંડની સખ્ત ઝાટકણીઓ કાઢી હતી. દિંદીઓને સ્વમાનને ખાતર સ્વદેશી વ્રત સેવાની અપીલ કરી હતી. સ્વદેશી દુનર ઉદ્યોગ ખીલવવા ભારે જહેમતો લેવાવી હતી. ખાંડના કારખાનાં તેમજ અન્ય દુનર ઉદ્યોગને લગતી સરેરાશ સ્થાપી તેમણે સ્વદેશી વસ્તુને ભારે વેગ આપ્યો. ગરિબોની-રોજી સમાન ખાદી અપનાવી સેવા જનતાને દર્શાવી સલાહ આપી. મદાસભા તથા દિંદુ મદાસ-મહાના પ્રમુખસ્થાનેથી પણ તેમણે દિંદુ-મુસ્લીમ એકતાના સંદેશો પાઠવ્યા.

આખરે એ ભુત્રમં છતાં કાર્યરત વ્યક્તિ માટે જેલમાં જવાનો સમય આપ્યો. ૧૯૩૦ ની સાલમાં દિંદકરમાં સત્યાગ્રહ શાદી નિકળ્યો. પડિતજીએ તેમાં 'ઝપલાબુ' અને ગામેગામ સ્વયં-વિદ્યુત્તબાધ પટેલ સાથે હરીને સહતને વેગ આપવા જીદવરણ છતાં

પ્રવાસો જોડ્યા, મુંબઈમાં તિલક જ્યાં ત નિમિત્તે નીકળેલા જંગી સરખસમાં તેઓ જોડાયા. સરકારે એ સરખસ રોક્યું. અને ત્યાંથી પંડિતજીને ગીરફતાર કરી પંદર દિવસની સાદી સજા ફરમાવી. ત્યાર બાદ ૧૯૩૧ માં છઠ્ઠાંડ ખાતે ભરાયેલી ગોળમેજી પરિષદમાં મહાત્માજી સાથે હાજરી આપવા ઉપડી ગયા હતા. અને ત્યાં હિંદીઓના હિત માટે ભારે લડત ચલાવી. હિંદમાં પાછા ફર્યા પછી તેઓ દિલ્હી ખાતે મહાસભાની કારોબારી સમિતિમાં હાજરી આપવા જતાં તેમની સરકારે ધરપકડ કરી અને ૭ માસની સાદી સજા ફરમાવી.

સંપૂર્ણ સ્વરાજ્યના ઘડતરમાં અનેક સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ દિંદીઓએ આત્મબોગ આપ્યો છે. કોષ્ટકે શુદ્ધિ અર્પણ કરી છે; કોષ્ટકે શક્તિ ખરચી છે, કોષ્ટકે બળિદાન આપ્યાં છે, કોષ્ટકે ધનથી સેવા બજાવી છે. સ્વાયંત્ર્યગી પંડિતજીએ હિંદના ઘડતરમાં આપેલો 'બોગ' અત્યંત અને આદર્શ છે. દિમાલમ સમા પંડિતજી પોતાનાં કાર્યોમાં, શ્રદ્ધામાં અને નિષ્ઠામાં અવિચળ રહ્યા છે. મહાસાગર વચ્ચે નિર્ભયપણે ઉભેલા, ખડકને પાણીનાં તોફાની મોજાઓ ખડકના એક તરુ ભાગને પહોં હચમચાવી શકતાં નથી તેમ પંડિતજીની સામે ગલીય આક્ષેપો કરનારા કીર્તિ અને સેવાને ઝાંખપ લગાડી શકતા નથી અને શકવાનાએ નથી. તેઓ હિંદુ-મુસ્લીમ એકતાના પ્રખર હીમાયતી છે અને હિંદુઓના અનેક હિતોના બોગે એ રાષ્ટ્રનું હિત જળવાવું હોય, તો હજારોગણા હિંદુહિતોનું બળિદાન આપવા તેઓ તૈયાર છે. આવતી લક્ષ્મીને ઠોકરે મારનાર સ્વેચ્છાએ ફકીરી ધારણ કરનાર તથા પ્રસંગ આવે પરોપકારી બિખ માંગનાર એ અમીર ભિખારી સેવાશ્રુષ્ઠો છે. પોતાનું સારું જીવન સેવા પાછળ તેણે નિચોવી

નાખ્યુ છે. ધર્મનિષ્ઠ હોવા છતાં દરિજનો પ્રત્યે બહુત્વભાવના કેળવી રહ્યા છે. સુઝર્ગ હોવા છતાં સ્વદેશની હાકલ યતા પ્રથમ માયું સુકાવવા તથા અનેક સંકટો તથા આકરાં કબ્જો સહન કરવાની તેમની તમન્ના હજીએ જેવી ને તેવી જ છે. જનસેવાની તમન્ના ખાતર જ તેઓએ તાજેતરમાં કાયા કલ્પનો પ્રયોગ અજમાવ્યો હતો.

ભારતભૂપણ પડિત મદનમોહન માલવીયાજી હિંદુ ધર્મના આત્મા છે, રાષ્ટ્રના પરમ ઉપાસક છે, ખેડુત, મજુર, ગરિબ તથા દરિજનોના હિતેચ્છુ છે અને હિંદી જનતાના પૂજ્ય વડીલ અને સેવક છે. સેવા, આત્મભોગ અને રાષ્ટ્રપ્રેમથી આજે ભારતવર્ષમાં તેમની કીર્તિ પર કળશ ચડ્યો છે.

હિંદીઓને સત્ય, અહિંસા, શ્રદ્ધા અને મેવામાર્ગે દોરવા તેઓ ચિગ્જીવી ગઢે ભારતભૂપણ પડિત માલવીયાજી માથેજ ભારતભૂપણ છે.

પુરોહીત હિંદુ હોટલ

દહેજત તથા આરામ આપતું સુંદર મથક

લગ્નપ્રસંગની મીજબાનીઓમાં,
માનપાનના મેળાવડાઓમાં,
મુંબઈના બારાની સહેલગાડોમાં,
હીનર પાર્ટીઓની મહેપ્રીલોમાં,

હમારે ત્યાં એડર્સ નોંધાવેથી સમગ્રી સગવડો પુરી પાડવામાં આવે છે.

—: ઠેકાણું :—

પુરોહીત હિંદુ હોટલ

બોરીબદર, ફાટ, મુંબઈ.

સરદાર વલ્લભભાઈ

મા વલ્લભિને માટે મસ્તક હાથમાં લઈ ફનારા અણુનમ
 દિંદી ચોદાઓમાંના એક તે સરદાર પટેલ, કારાવાસની
 ગોઝારી ફાટડીઓ એમને ન અકળાવી શકે; ન ગુબળાવી શકે,
 લાકીમારો, ગોળીબારો કે બેઝબના ધડાકાઓ એમને ન ધૂળવી
 શકે; ન ડરાવી શકે. આઝાદીના માર્ગે વળતા ફાંસીનો માંચડો એમને
 ન થયરાવી શકે; શત્રુ ન
 હંકાવી શકે.

સરકાર સામું બહાર
 વડું ખેડવા બહાર પડેલા
 ગુજરાતના બે નામચીન
 બહારવટીઆઓના નામે
 ભારતવર્ષની આઝાદીની
 લડતના ઇતિહાસમાં સૂવ
 છાંકરે લખાશે. મરકારે
 અનેક દૂર અને બહમાસમાં
 બહમાસ બહારવટીઆઓને
 જે ક્યાં છે; પરંતુ આ
 બે અદિ'સક મહારવટીઆ-
 ઓને તે જેર કરી ચકી
 નથી. એ બે બહારવટીઆ
 તે એ, લડવીર વિઠ્ઠલભાઈ
 પટેલ અને સરદાર વલ્લભ

સરદાર વલ્લભભાઈ

નાખ્યું છે. ધર્મનિષ્ઠ હોવા છતાં દરિજનો પ્રત્યે બંધુત્વભાવના કેળવી રહ્યા છે. શુક્રર્ગે હોવા છતાં સ્વદેશની કાકલ યત્તા પ્રથમ માથું ઝુંઘવવા તથા અનેક સંકટો તથા આકરાં કષ્ટો સહન કરવાની તેમની તમન્ના હજીએ જેવી ને તેવી જ છે, જનસેવાની તમન્ના ખાતર જ તેઓએ તાજેતરમાં કાયા કંપનો પ્રયોગ અજમાવ્યો હતો.

ભારતભૂપણ પંડિત મદનમોહન માધવીયાજી હિંદુ ધર્મના આત્મા છે, રાષ્ટ્રના પરમ ઉપાસક છે. ખેડૂત, મજૂર, ગરિબ તથા દરિજનોના હિતેચ્છુ છે અને હિંદી જનતાના પૂજ્ય વડીલ અને સેવક છે. સેવા, આત્મભોગ અને રાષ્ટ્રપ્રેમથી આજે ભારતવર્ષમાં તેમની કીર્તિ પર કળશ ચડ્યો છે.

હિંદીઓને સત્ય, અહિંસા, શ્રદ્ધા અને મેવામાર્ગે દોરવા તેઓ ચિરંજીવી રહે. ભારતભૂપણ પંડિત માધવીયાજી સાથેજ ભારતભૂપણ છે.

પુરોહીત હિંદુ હોટલ

દહેજત તથા આરામ આપતું મુંદર મથક

લગ્નપ્રસંગની મીઠામીઠાઓમાં,
માનપાનના મેળાવડાઓમાં,
મુંબઈના બારાની સહેલગાહોમાં,
ડીનર પાર્ટીઓની મહેફીલોમાં,

હમારે ત્યાં આડંર નોંધાવ્યેથી સવળી સગવડો પુરી પાડવામાં આવે છે.

—: ઠેકાણું :—

પુરોહીત હિંદુ હોટલ

બોરીબંદર, ફાટ, મુંબઈ.

સરદાર વલ્લભભાઈ

મુલભૂમિને માટે અસ્તક હાથમા લઇ ફરવાગ અણુનમ
દિદી મોહાઓમાના એક તે સરદાર પટેલ ઠારાવાસની
ગોઝારી કેટડીઓ એમને ન અકળાવી શકે ન ગુમગાવી શકે
લાકીમારો, ગોળીમારો કે બોમ્બના ધડાકાઓ એમને ન ધ્રુજાવી
શકે, ન ઠરાવી શકે આઝાદીના માર્ગે વળતા ફાસીનો માથોડો એમને
ન ચથરાવી શકે, શત્રુ ન
હથાવી શકે

સરકાર માત્ર બહાર
વડુ મેડવા બહાર પડેલા
ગુજગતના બે નામચીન
બહારવટીઆઓના નામે
ભારતવર્ષની આઝાદીની
લડતના ઇતિહાસમા સ્વ
ર્ણકરે લખાશે મગર
અનેક દૂર અને બહુમાથમા
મહમાથ બહારવટીઆઓને
જે કમા છે, પગલુ આ
બે અહિમત મહારવટીઆ
ઓને તે જેર કરી શકી
નથી એ બે બહારવટીઆ
તે સ્વ લડવી વિઠ્ઠલભાઈ
પટેલ અને સરદાર વલ્લભ

સરદાર વલ્લભભાઈ

“ હમારા જેવા વિદ્યાર્થીઓ તમારા વર્ગમાં જો આવ્યા ન હોત તો તમે લખાવતે કેને ? તમારી જાતને ? આ ટેબલ ખૂરશીને કે આ કાળા પાટીઆને ? ” આ સાંભળી શિક્ષક ખૂબ ચિદાયા.

“ કાલે દસ વખત આંકના પાઝ લખી લાવજો ” મેટ્રિકના વિદ્યાર્થીને આ સખ શિક્ષકે કરી.

“ કેમ લખી લાવ્યો કે પાઝ ? ” બીજે દિવસે શિક્ષકે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ના સાહેબ ” હડે કલેજે સરદારે ઉતર આવ્યો.

“ સાહેબ કાલે સો વાર લખી લાવજો ” શિક્ષકે વધુ શિક્ષા કરી.

“ કેમ આજે લખી લાવ્યો કે ” ત્રીજા દિવસે શિક્ષકે પુનઃ એ જ પ્રશ્ન કર્યો.

“ ના સાહેબ ” વળી પાછો એ જ જવાબ મળ્યો. શિક્ષક ખૂબ ચિદાયા.

“ કાલે બસો વાર લખી લાવજો ” દુકમે હદ વટાવી.

“ કેમ આજે લખી લાવ્યો કે વધારે સખ બોગવવી છે ? ” શિક્ષકે ચરમા ઉઘાડ્યો.

“ હા સાહેબ ! આ બસો પાઝ ” એમ કહીને એક કાગળ પર ‘બસો પાઝ ’ એટલું જ લખેલું તે બતાવ્યું. આ જોઈ તેમની ઉદ્ધતાઈ પર શિક્ષક ખૂબ રોષે લગાયા. અને હેઠ માસ્તર પાસે લઈ ગયા, હેઠ માસ્તરે મરદારને કહ્યું કે તમે શિક્ષકનું અપમાન કરો છો તે સાચું નથી. મરદારે હેઠ માસ્તરને પણ મંલજાવી દીધું કે “ બસો પાઝ ” એમણે માંગ્યા પરંતુ “ બે પાઝના ” ઠેકાણું નહિ તો બસો કમાયી આપુ તેમ છતાં પણ પાઝીથીના “ બસો પાઝ ” લાવ્યો. એ નિકળ્યા મારણકણું તે નાસી ગયા એટલે બાપી રતાઈ

બે મીંડા. હેડ માસ્તરને પણ હસવું આવ્યું. સરદારને સૂચના તથા હપકા આપી છોડી મૂક્યા. પરંતુ આ બનાવથી તેઓ શિક્ષકની દાદમાં આવી ગયેલા. બીજો એવો પ્રસંગ િબો ચતાં તેમને ત્યાંથી બરતરફ કરવામાં આવ્યા. વળી પાછા નડીઆદ ગયા અને ત્યાં મેટ્રિકની પરિક્ષા પસાર કરી. આમ મેટ્રિક સુધીમાં તો તેમને ચાર પાંચ ગામેની શાળાઓમાં રખડવું પડ્યું. ચારે ઘણું કે તેઓ કૌશલ્યના વધુ અભ્યાસાર્થે આગળ ન વધ્યા નહિ તો તેમને આખા હિંદુસ્તાનની કોસેજો ધુમવી પડત !

મેટ્રિક પસાર કરી સરદાર " ડિસ્ટ્રીક્ટ ખીડર "ના અભ્યાસ કર્યો. તેમાં સફળતા મેળવી ગાંધી વકીલાત કરવી શરૂ કરી. અહિંઆં વિઠ્ઠલભાઈ પણ વકીલાત કરતા હતા પરંતુ સ્વતંત્ર સ્વ-લાવના વલ્લભભાઈને એમની માથે રહીને વકીલાત કરવી ન ગમી. એમણે તો સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કર્યો. દિવાની દાવાઓ કરનાં ફોજદારી દાવાઓ લડવામાં તેમને ઘણી મજા પડતી અને તેમની પાસે પણ ફોજદારી દાવાઓ જ આવતા. કોઈ જગ્યાએ લૂંટકાટ, ચોરી, ધાડ, ખૂન કે એવા કોઈ પણ બનાવોના દાવાઓ આવે તેમાં આ બે પટેલ વકીલોમાંના એક તો હોય જ. અને જો બોયજોગે વિઠ્ઠલભાઈ અને વલ્લભભાઈ બેઉ સામસામા પક્ષના વકીલ તરીકે કોર્ટમાં આવી ઉભા હોય ત્યારે તો ઔર રંગ જમવો. ઉપરાઉપરી દલીલો એક પક્ષે તરફથી થવા માંડે અને બારે રસાકમી જામે, ન્યાયાધિશ તો પૂતળાની જેમ કલાકો સુધી બેસી જ રહે. વલ્લભભાઈની કમાણી સારી જામી. તેમાંથી પૈસો જગ્યાવી વિદ્યાર્થ બૅરિસ્ટરની પરિક્ષા આપવાની તેમની મહત્વાકાંક્ષા હતી. તેમણે પાસપોર્ટ મંગાવ્યો. પાસપોર્ટમાં " વી. જી. પટેલ " એટલું જ નામ લખેલું. ' વી. ' એટલે વલ્લભભાઈ પણ થાય અને વિઠ્ઠલભાઈ પણ થાય.

“ હમારા જેવા વિદ્યાર્થીઓ તમારા વર્ગમાં જો આવ્યા ન હોત તો તમે લણાવતે કેને ? તમારી જાતને ? આ ટેબલ ખૂન રીને કે આ કાગળ પાટીઆને ? ” આ સાંજની શિક્ષક ખૂબ ચિદાયા.

“ કાલે દસ વખત આંકના પાડા લખી લાવજો ” મેટ્રિકના વિદ્યાર્થીને આ સખ શિક્ષકે કરી.

“ કેમ લખી લાવ્યો કે પાડા ? ” બીજો દિવસે શિક્ષકે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ના સાહેબ ” હું કહેજો સરદારે ઉતર આપ્યો.

“ સારું કાલે મો વાર લખી લાવજો ” શિક્ષકે વધુ શિક્ષા કરી.

“ કેમ આજે લખી લાવ્યો કે ” ત્રીજા દિવસે શિક્ષકે પુનઃ એ જ પ્રશ્ન કર્યો.

“ ના સાહેબ ” વળી પાછો એ જ જવાબ મળ્યો. શિક્ષક ખૂબ ચિદાયા.

“ કાલે બમો વાર લખી લાવજો ” હુકમે હદ વડાવી.

“ કેમ આજે લખી લાવ્યો કે વધારે સખ બોગવવી છે ? ” શિક્ષકે ચરમા ઉચ્ચા કર્યા.

“ હા સાહેબ ! આ બસો પાડા ” એમ કહીને એક કાગળ પર ‘બમો પાડા’ એટલું જ લખેલું તે બતાવ્યું. આ જોઈ તેમની ઉખ્ખતાઈ પર શિક્ષક ખૂબ રોષે જાગ્યા. અને હેડ માસ્તર પાસે લઈ ગયા, હેડ માસ્તરે સરદારને કંઈ કે તમો શિક્ષકનું અપમાન કરો છો તે સાર નથી. સરદારે હેડ માસ્તરને પણ મંજૂરતી દીધું કે “ બમો પાડા ” એમણે માંગ્યા પરંતુ “ એ પાડાના ” કેકણાં નહિ તો બસો કયાથી આવ્યું તેમ જતાં પણ પાડોશીના “ બમો પાડા ” લાવ્યો. એ નિકળ્યા મારણકણાં તે નાસી ગયા એટલે બાકી રહ્યાં

બે મીંડા, હેડ માસ્તરને પણ હસવું આવ્યું. સરદારને સૂચના તથા ઠપકો આપી છોડી ચૂક્યા. પરંતુ આ બનાવથી વેબો શિક્ષકની દાદમાં આવી ગયેલા. બીજો એવો પ્રસંગ જેણે યત્તા તેમને ત્યાંથી બરતરફ કરવામાં આવ્યા, વળી પાછા નહીં આવ્યા ગયા અને ત્યાં મેટ્રિકની પરિક્ષા પસાર કરી. આમ મેટ્રિક સુધીમાં તો તેમને ચાર પાંચ ગામેની શાળાઓમાં રખડવું પડ્યું. સારું થયું કે તેઓ કૉલેજના વધુ અભ્યાસાર્થે આગળ ન વળ્યા નહિ તો તેમને આખા હિંદુસ્તાનની કૉલેજો ધુમવો પડત !

મેટ્રિક પસાર કરી સરદારે " ડિસ્ટ્રીક્ટ સ્કીડર "ને અભ્યાસ કર્યો. તેમાં સફળતા મેળવી એાધરે વકીલાત કરવી શરૂ કરી. અહિંઆ વિઠ્ઠલભાઈ પણ વકીલાત કરતા હતા પરંતુ સ્વતંત્ર સ્વભાવના વલ્લભભાઈને એમની માથે રહીને વકીલાત કરવી ન ગમી. એમણે તો સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કર્યો. દિવાની દાવાઓ કરતાં ફોજદારી દાવાઓ લડવામાં તેમને ધણી મજા પડતી અને તેમની પાસે પણ ફોજદારી દાવાઓ જ આવતા. કોઈ જગ્યાએ લૂંટફાટ, ચોરી, ધાડ, ખૂન કે એવા કોઈ પણ બનાવોના દાવાઓ આવે તેમાં આ બે પટેલ વકીલોમાંના એક તો હોય જ. અને જો બોગજોગે વિઠ્ઠલભાઈ અને વલ્લભભાઈ બેઉ સામસામા પક્ષના વકીલ તરીકે કોર્ટમાં આવી ઉભા હોય ત્યારે તો ઔર રંગ જામતો. ઉપસઉપરી દલીલો બેઉ પક્ષે તરફથી થવા માડે અને બારે રસાકસી જામે. ન્યાયાધિશ તો ખૂતજાની જેમ કલાકો સુધી બેસી જ રહે. વલ્લભભાઈની કમાણી સારી જામી. તેમાંથી પૈસો બચાવી વિલાયત ઍરિસ્ટરની પરિક્ષા આપવાની તેમની મહત્વાકાંક્ષા હતી. તેમણે પાસપોર્ટ મંગાવ્યો. પાસપોર્ટમાં " વી. જી. પટેલ " એટલું જ નામ લખેલું. " વી. " એટલે વલ્લભભાઈ પણ થાય અને વિઠ્ઠલભાઈ પણ થાય.

યતી અધોગતિના અમલમા મહેસુન ઘટાડવાને બદલે મરકારે વધારી મૂકી સરદારે પરિસ્થિતિ તપાસી અને જેકુતોને મહેસુલ ન લેવા હુકમ આપ્યો સગકારે મહેસુલ વધુલ કરવા દમનનીતિના પૂર જમાવ્યા મેલુ ડરે ? મૌ મેલુ ફના થવા તૈયાર થયા હતા વ નલભાઈ બોલવા કરતા વધુ મર્તવ્યપગવલુ છે અને બોને છે તેા અણીના જ પ્રમગે બાગડોનીની લડત પ્રમગે એમણે આપેલા ભાષણોને કામ માનેનકર ' જીવની સરખવતિ ' ના નામે બોલ્યાએ છે આ લડતનુ નમાધાન કરવા થીમાન મુનશીજીએ મગમગને ખૂન ખૂન રહમગળવી મગકાર એમની બે ન જ થઈ આથી આખરે તેમણે ધાગમભામાથી ગજાખુ આપ્યુ અને બાગડોનીની લડતની સપૂર્ણ તપાસ કરી અરેવાલ નહાર પાડ્યો આખરે સગકારે મુબઈ બોલાવવામા આવ્યા અને મગકારે સગકારની માગણી મુજબ મમા ધાન ક્યું આ વિષયે તેમને સરદાર બનાવ્યા સરદારની ખ્યાતિ હિદ તેમ જ વિદેશોમા પ્રમરી વળી

ગત સત્યાગ્રહની લડતમા સૌથી પ્રથમ તેમની જ ધરપકડ થયેની રામ ખાતે ભાષણો તથા સલાઓ પર પ્રતિબંધ મૂકાયેને જતા સરદાર એથી કાંઈ ડરે તેમ ન હતા એમણે ત્રો ભાષણો આપવા શરૂ કર્યા અને પોલીસે એમની ધરપકડ કરી ત્રણ માસની સજા અને ત્રણસો રૂપીઆનો દંડ મોટાડ્યો આ પ્રમગે જેલમાં એમનું ૫ ફર રોર જેટલુ વજન ધગી ગયુ જતા જેનમાથી બ્યારે છૂટવા ત્યારે એની એ જ ધગસ, એનુ એ જ હસતું મ્હો અને ફરીવાર લડતમા જ પલાળ્યુ પડિત મોતિલાલ નહેરુ જેલમાં જતા કેમિસનો કાંટાળા તાજ એમના ચિરે મૂકતા તથા મુબઈમા સધજા નેતાઓ બેગા થયા હતા લોકમાન્યની જયતિ હતી. સરપસ નીકળ્યુ. સરપસમા ૫ મહામોહન માવવીયા, શ્રી૦ શેઠવાની, ડૉ૦ હાડિંકર

વિગેરે હતા. સરકારના સરદાર સરદાર જ હતા. સરકાર ખેરીખંદર આગળ આવ્યું. પોલીસે અટકાવ્યું. ખેરીખંદર પર માનવમહા-સાગર ઉભારાયો. આખી ચે રાત રામનામની ધૂન મચી. કોઈ ન શકે. આખરે રહવારના નેતાઓની ધરપકડો થઈ. સરકાર પર લાઠીમારો શરૂ થયા. આ દબ્બ સાંભરતાં આજે પણ જનતામાં ભારે અભિમાન જાગત કરે છે. સરદારને ત્રણ માસની સજા મળી.

ગાંધી-ધરવીન સંધિ પછી, મહાત્માજી ગોળમેજી પરિષદમાં હાજરી આપી નિરાશાનું પોટલું ગાંધી હિંદના કિનારે ઉતર્યા. આ પ્રસંગે સત્યાગ્રહની લડતને જડમૂળમાંથી ઉછેડી નાખવા માત્રાન્યવાદે હમનનીતિના કોરડા વિંઝવા માંડ્યા હતા. ઔરંગીનામ્બરાન્ય શરૂ થયું હતું. જે સામે મહાત્માજીએ ભારે વિરોધ ઉઠાવ્યો. લડતના વાદળાં પુનઃ ઊવાયાં. સરદારને ૧૯૩૨ના જાન્યુઆરી માસની પાંચમી તારીખે સજા થઈ અને ચરવડા જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યા. દેશનાયકો જેલની દિવાલો પાછળ પડતાં જનતામાં મંદતા જામી. સ્વરાન્યનો સંગ્રામ જમીનદોસ્ત હાલતમાં હતો. તેવામાં દેશ-નાયકો છૂટતા ગયા અને ફરી પાછું પ્રચારકાર્ય શરૂ થયું. સત્યા-ગ્રહની ચળવળ પડતી ચૂકાઈ.

ત્યાર બાદ ધારાસભાઓની બેઠકો કબજે કરવાની કુબેશ જાગી. ભારે પ્રચારકાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું. નેતાઓ દેશના ચારેય ખૂણાઓમાં ફરી વળ્યા. મહાસભાને અપૂર્વ ફત્તેહ મળી. સાતે પ્રાંતની સફળતા એને જ આભારી છે. બાકીના ચાર પ્રાંતમાં મહાસભાને ચરચવી ફત્તેહ ગમે તો નવાઈ નહિ.

કેમ્પેસનો કાર્યક્રમ તથા બુદ્ધરચનાઓ કેમ્પેસની કારોબારી સમિતિ ધડે છે; જેના સરદાર પ્રમુખ છે. તેમની કુનેદયી સફળતાના

યતી અધોગતિના અમલમા મહેસુલ ઘટાડવાને બદલે મરદારે વધારી મૂકી મરદારે પસ્થિતિ ન પાસી અને જેડુતોને મહેસુલ ન ભગવા હુમ આપ્યો સગકારે મહેસુલ વધુ કરવા દમનનીતિના પૂ જમાવાના પ્રશ્ન ડરે ? મો કોઈ કતા યવા તૈયાગ યવા કતા વડનભભાઈ બોલવા કગતા વધુ કર્તવ્યપરાયણ છે અને બોને છે તો આણીના જ પ્રમ જે બાગડોળીની લડત પ્રમ જે એમણે આપેલા ભાષણોને ઠાકા કાનેવકગ " જીવની મરગવતિ "ના નામે ઓગખાવે છે આ લડતનું મમાધાન કરવા શ્રીમાન મુતશીજીએ સરકારને ખૂન ખૂન રહમગતી મરદાર એમની બે ન જ યજ આથી આખરે તેમણે ધારામભામાથી નાજીનામુ આપ્યું અને બાગડોળીની લડતની મ પૂર્ણ તપામ કરી અદેવાલ ગદાગ પાડ્યો આખરે મરદારને મુબઈ બોલાવવામા આ યા અને મગકારે સગદારની માગણી મુજબ સમા ધાન કર્યું આ વિજયે તેમને સગદાર બનાવ્યા મરદારની ખ્યાતિ હિંદ તેમ જ વિદેશોમા પ્રસરી વળી

ગત સત્યાગ્રહની લડતમા સૌથી પ્રથમ તેમની જ ધરપકક ચમેલી શસ ખાતે બાપણે તથા ચભાઓ પર પ્રતિબંધ મૂકાયેતો છતા સરદાર એથી કાઈ ડરે તેમ ન હતા એમણે તો બાપણે આપવા શરૂ કર્યા અને પોલીસે એમની ધરપકક કરી ત્રણ માસની સજા અને ત્રણસો રૂપીઆનો દડ ચોટાડ્યો. આ પ્રસ મે જેલમા એમનું ૫૬૨ શેર જેટલું વજન ધની ચડ્યું છતા જેનમાથી ન્યારે છૂટ્યા ત્યારે એની એ જ ધચર, એનું એ જ દમનું મહો અને ફરીવાર લડતમા મ પનાવ્યું પડિત મોતિલાલ નહેરૂ જેલમા જતા મોરિમનો કાંટાળો તાજ એમના શિરે ચૂકતા ગયા મુબઈમા સમગ્ર નેતાઓ ભેગા થયા હતા મોકમાનની જયતિ હતી સરખસ નીકળ્યું. સરખસમા ૫. મહમોદન માવવીશ, શ્રી. શેગલી, ડૉ. હાડિંકર

વિગેરે હતા સરવસના મઘદાર સરદાર જ હતા મઘમ ખેરીન દર
આગળ આવ્યું પોલીસે અટકાવ્યું ખેરીન દર પર માનવમહા
સાગર ઉભરાયો આખી ચે રાત રામનામની ધૂન મઘા ડાહ ન
થાકે આખરે સ્થલાગ્ના નેતાઓની ધરપકડો થઈ મરઘમ પર
લાઠીચારો રાફ થયા આ દબ્ય માભગતા આજે પણ જનતામા
ભારે અભિયાન જાગત કરે છે. સરદારને નણુ મામની મળ મળી

ગાંધી-ધગવીન સધિ પછી, મહાત્માજી ગાંધીજી પગિષ્ઠમા
હાજરી આપી નિરાશાનું પોટલુ બાધી હિંદના કિનારે ઉતર્યા આ
પ્રસંગે મલામ્મહની લડતને જડમૂળમાથી ઉખેડી નાખવા માત્રાન્યવાદે
હમનનીતિના કેરડા વિઝવા માંડ્યા હતા. ઝાંડીના-મરાઠ્ય રાફ
થયુ હતુ. જે સામે મહાત્માજીએ બારે વિરોધ ઉઠાવ્યો. લડતના
વાદળા પુન જવાયા સરદારને ૧૯૩૨ના જાન્યુઆરી માસની
પાચમી તારીખે સગ થઈ અને યગવડા જેનમા લઈ જવામા
આવ્યા દેશનાયકો જેની દિવાલો પાછળ પડતા જનતામા મહતા
જામી સ્વગળ્યનો સમ્રામ જમીનદોસ્ત હાલતમા હતા તેવામા દેશ-
નાયકો છૂટતા ગયા અને ફરી પાછુ પ્રચારકાર્ય શરૂ થયુ સત્યા-
ગ્રહની ચળવળ પડતી મૂકાઈ

ત્યાર બાદ ધારાસભાઓની બેઠકો કબજે કરવાની ઝુંબેશ
જાગી બારે પ્રચારકાર્ય હાથ ધરવામા આવ્યું નેતાઓ દેશના ચારેય
ખૂણાઓમા ફરી વળ્યા મહાસભાને અપૂર્વ ફતેહ મળી સાતે
પ્રાતની સફળતા એને જ આભારી છે. બાકીના ચાર પ્રાતોમા
મહાસભાને યશસ્વી ફતેહ મળે તો નવાઈ નહિ.

કેમિસનો કાર્યક્રમ તથા બુદ્ધરચનાઓ કેમિસની કારોબારી
સમિતિ ધડે છે, જેના મરદાર પ્રમુખ છે તેમની કુનેદથી સફળતાના

આઝાદીના આશકે।

માર્ગે મમીપમાં આવતા હાસે છે; મરજ બને છે. તાજેતરમાં માણસા ગળ્યમાં પ્રગ્નને સાપડેલી સફળતા એમને જ આભારી છે.

ફરી એકવાર હિંદની આઝાદી માટે છેવટનો મોરચો માંડવાની શક્તિ એ વિજયી ચોદાને મળે ! અને તેમાં એને સફળતા મળે એ જ પ્રાર્થના.

સ્વતંત્ર હિંદના મરહાર બનવાનું માન પ્રજા સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલને આપે ।

તમારી

બીહડીંગ અથવા ફરનીચરની

ફીટીંગ

ખરીદવા

—: ફાન ૨૫૩૬૧ :—

લુકમાનજી મુસાજી

હુદાર વાલ મુંબઈ નં. ૨.

નેતાઓ કહે છે : “ સ્વદેશીમાં સ્વરાજ ”

રાષ્ટ્રમાં એક જ એવી મુંબઈ મધ્યે કાળકાઢેવી રોડ ઉપર આવેલ

સ્વદેશી માર્કેટ

છે, જે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના હસ્તે તા. ૯ માર્ચ ૧૯૩૧ના દિને ખુલ્લી મુકાયેલ છે અને જ્યાં એક જ જગત નીચે જુદા જુદા વેપારીઓ દેશમાં બનતા સ્વદેશી માલ જેવા કે:—

મુશીદાબાદના હાથે કાતેલ હાથે વણેલ તેમજ મૈસુર અને મુંબઈની માટ્ટામાં બનેલ શુદ્ધ રેરામી કાપડની તરેહવાર ભતો, મુરત અને બનારસી જરીમાલની છેલ્લામાં છેલ્લી વસ્તુઓ, હિંદબરની મસદુર માટ્ટામાં બનેલ મુતરાઈ અને ચરમ કાપડ, તથા પ્રખ્યાત બનાવટના મંદુરક, મેલ્ડ વિગેરે હોતપરી માલ, બેર તથા સંમદ કવવાલાયક સોના, ચાંદી અને મીનાકારી તેમજ મુખદ અને હાથીદાતની મનમોહક અને આકર્ષક કારીગરીવાળી ચીજો, જતનવાળી મુગધીવાળા જલ્દીતા કારખાનાના સાબુઓ અને તેલ તથા સજવટના (ટોપલેટના) પદાર્થો, સ્ટેચનરો, કટલરી, જુદા, શુદ્ધ તથા ઈટેરેટ ડીઝાઇનોની ચપ્પેલો, મુસાફરી માટેના બેગ વિગેરે ચામડાનો સામાન, ખાદ્યોદ્યોગની વસ્તુઓ, ખાંડ, ચાહ, જલ્દીતી કુંખીઓની બીરખટિ, પીપરમીટ અને ચોકલેટ.

બાજરીશાલુ માટે સ્વદેશી કીન્ટરમાઈનનો સામાન અને રમણાં વિગેરે જથ્થાબદ્ધ અને છુટકનો વેપાર કરે છે

બહારગામના સ્વદેશીના વેપારીઓ અને માલ બનાવનારાઓએ વેપારી માહિતી માટે નીચેને સરનામે લખવું અથવા મળવું.

સેક્રેટરી,

મુંબઈ સ્વદેશી માર્કેટ બોર્ડ.

૨. નં. ૨૫૬૨૫

કાળકાઢેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

તમારા ચરમાની ખરીદી માટે:—

ખીજે ક્યાંય તકલીફ લેશો નહિ.

તમારી આંખોના બધાં બેસતા ચરમાના નંબરો કાઢી આપશું છ

આમારી દુકાને ડોક્ટરોના નબરે મુજબ તથા હમારે ત્યાં
ડોક્ટરી તપાસ થઈ ચરમા બનાવી આપવામાં આવે છે.

સેરેસ્ટ સ્ટાર્કિની ફેમી ફેમો અને સાયન્ટીફિક લેન્સીસ હમેશા
સ્ટોકમાં રહે છે.

એક લખત ખાસ પધારવા વિનંતિ છે.

બુના અને બાળીતા ચરમાના વેચારી

હાતીમ પ્રધર્સ

૩૦૨, અજુલ સ્ટેમાન સ્ટ્રીટ, સુબાઈ નં. ૩

મૌલાના અબુલ-કલામ આઝાદ

રહુસુસ મૌલાના અબુલ-કલામ આઝાદ હિંદુ-મુસ્લિમ એકતાના પરમ ઉપાસક તથા સાંકળ છે. એમના પવિત્ર જીવનથી વિશેષ પવિત્ર એમની રાષ્ટ્રભક્તિ છે. ઠામીવાદના ધેરાતાં ધોર વાદોમાં એ જ્વલંત દિપક છે. એ દિપકના દેવિ તેજને ઝાંખુ પાડવામાં ઠામીવાદ નિષ્ફળ નિવડ્યો છે. અનેક વિકટ સંજોગોમાં પણ રાષ્ટ્રની એવા અગ્નિવર્તા પાછા પડ્યા નથી. એમનું પવિત્ર જીવન સૌ ઠાકને અદેખાઈ ઉપગમે એવું છે. બ્રાતૃપ્રેમ તથા સમુદાયતા એમના જીવન માથે જઠાવણ છે.

પ્રત્યેક હિંદી માટે એમનું જીવન ધડાકે મઠ પડે એવું છે.

મૌલાના અબુલ-કલામ આઝાદનો જન્મ ૧૮૮૮ ની સાલમાં મુસ્લી મોના પવિત્ર ધામ રૂપ ગણાતા મકકામાં થયેલો. એમના જીવન પર એ પવિત્ર ભૂમિએ પવિત્ર

મૌલાના-અબુલ કલામ આઝાદ

સંસ્કાર રહ્યા છે. એમના પિતા મૌલાના ઐરહઉદ્દીન પણ ઇશ્વરપરાયણ તથા સત્યના પૂજારી હતા. ખટપટી જીવન પ્રત્યે એમને પ્રથમથી જ તિરસ્કાર હતો. એમની શુભ નિષ્ઠાને લઇને એમના અનુયાયીઓની મોટી સંખ્યા કેવળ હિંદમાં જ નહિ પરંતુ વિદેશોમાં પણ પ્રચરેલી હતી. ઇસ્લામ પર તેમણે ઘણા પુસ્તકો રચ્યા હતાં જે આજે પણ બહોળા પ્રમાણમાં વંચાય છે. સંસ્કારી પિતાનો સંસ્કાર-વારસો યુગને મળ્યો.

મૌલાના આઝાદના વડવાઓ ઘણા મશહૂર હતા. અકબરના સમયમાં દિલ્હી ખાતે થઇ ગયેલા શેખ જમાલુદ્દીન એક વિદ્વાન તથા બાહોશ લેખક હતા. એમની કલમમાં પ્રાણ હતો; સંસ્કાર હતા; બાવના હતી, એ વડવાઓના વંશજોએ આજ સુધી એમની કીર્તિ જાળવી રાખી છે એટલું જ નહિ પરંતુ એમની કીર્તિ પર કળશ ચઢાવ્યો છે. મૌલાના અણુપ કલામ આઝાદની કલમ તો જાણીતી છે. એમાંથી નિતરની અક્ષરમાળા ચિરસ્થાયી રહેવાને જન્મેલી છે. ભવિષ્યમાં જેની એક વખતે બારે કદર થશે અને દૌલત બનશે. ૧૮૫૭ ના બગવા પછી ઘણા ઇસ્લામી કુટુંબો હિંદમાંથી હિઝરત કરી ગયેલાં. મૌલાનાનું કુટુંબ પણ હિઝરત કરી ગયું હતું અને ઘણા વરસો સુધી અરબસ્તાનમાં વસવાટ કર્યો હતો.

મૌલાનાનું બાળજીવન અરબસ્તાનમાં જ વીત્યું; ઇસ્લામી સંસ્કૃતિની ગોદમાં જ એ ઉછર્યો અને સંસ્કારી નીવડ્યા. બાળપણમાં તેઓ શાંત સ્વભાવના તથા મર્વ કામમાં ઉમંગી હતા. નિરાશાને એમણે નેવે મૂકેલી. કતબને ફરજ માનેલી અને શુભ નિષ્ઠાને જ એમણે ધર્મ માન્યો. એ જ પ્રમાણે તેમના જીવનના ઘડતરમાંથી જ સાગં બી વડાયાં. અને તેનું શાલીપૂલી થયેલું દૃશ્ય આપણી સમક્ષ

છે તેઓ મોઢાખોલા હતા મૌ કાષ્ટને ઘડિબર રમાડી લેવાનું મન થાય એવી એમની બાળપણની આકૃતિ અને ઓજરવીતા હતા.

બાળવામાં ખતીયા, જે કરવાનું હોય તે કરીને પછી જ ગમતમાં ધ્યાન ગય એકેય વસ્તુ અધુરી ન રહે એ વાત તેઓ લક્ષમાં રાખતા રમતી વેળાએ ગમતમાં ધ્યાન રાખે, પછી તેઓ છજીતના પાટનગર ફેરોના વિશ્વવિખ્યાત અય-અજહર નામના વિશ્વવિદ્યાલયમાં જોડાયા જ્યાં ધણું વરસો સુધી એમણે કેળવણી લીધી મોઢા વર્ષની ઉંમરે અરબી તથા ફારસી ભાષા પર અદ્ભુત કાણુ જમાવી દીધો અને પાઠગત થયા એમની આ સફળતા માટે સૌ કાષ્ટ પ્રશસ્તાના પુષ્પો વેરતા આટલી ઉંમરે ઇસ્લામનો ઉડો અભ્યાસ કર્યો હતો અને કાષ્ટની પણ તાકાત નહોતી કે તેમની સાથે વાદવિવાદમાં ઉતરી સકે.

પાશ્ચાત્ય કેળવણી અને સંસ્કૃતિને સુઠરીનું રૂપ આપીએ તો ખોટું કહેવાય નહિ અનેક વ્યક્તિઓ એમાં ફસાઈ મુકી છે અને હજીએ ફસાય છે જમાનો જતા કેટલાક પરતાય છે અને હજારો પરતાશે એ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિની સુઠરીએ એમને પણ મોહિની ભગાડી તેઓની નજર એ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ પર પડી અને અંતર્યા પરવ આ વખતે એ માટે ઘણું વિરોધ ઉઠ્યો, મૌલાના અંગ્રેજી બોલે એ વાત લાની પ્રખર ન ગમી મૌલાના સ્વતંત્ર સ્વભાવના એમને એમ લાગ્યું કે એમાં કશું ખોટું નથી, એમણે અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કરવો શરૂ કરી દીધો અને જોટલો મેળવાય તેટલો કાણુ પણ મેળવી લીધો.

જેમ જેમ મૌલાના ઉડો અભ્યાસ કરતા ગયા તેમ તેમ તેમના વિચારો પણ પુખ્ત જન્યા અને એ વિચારો જનતા સમક્ષ મૂકવા એમને ઉત્કેહ થયો, એક માસિક પત્ર શરૂ કર્યું, પોતાના વિચારોનું એ વાજીત્ર જન્યુ, અહીંથી તેમની

સરકાર ગેરવા છે એમના પિતા મૌલાના ઐશ્વર્યદીન પણ
ધર્મવગ્નપરાયણ તથા સત્યના પૂજારી હતા. ખટપટી જીવન પ્રત્યે એમને
પ્રથમથી જ તિન્નકાર હતો. એમની શુભ નિષ્ઠાને લક્ષને એમના
અનુયાયીએ ની મોગી મજબૂત કેવળ દિલ્હીમાં જ નહિ પરંતુ વિદેશોમાં
પણ પ્રમત્તરી હતી. ઇસ્લામ પર તેમણે ઘણા પુસ્તકો રચ્યા હતાં જે
આજે પણ બહોળા પ્રમાણમાં વ્યાપ છે. સરકારને પિતાનો સરકાર
વારસો પુત્રને મળ્યો.

મૌલાના આજ્ઞાદના વડવાઓ ઘણા મરાઠુ હતા. અકબરના
મમયમા દિલ્લી ખાતે થઈ ગયેલા શેખ જમાલુદ્દીન એક વિદ્વાન
તથા બાહોશ લેખક હતા. એમની કલમમાં પ્રાણ હતો, સરકાર
હતા, બાવના હતી, એ વડવાઓના વશન્યે આજ સુધી એમની
કીર્તિ જંગવી ગમી છે એટલું જ નહિ પરંતુ એમની કીર્તિ પર
કળશ ચડાવ્યો છે મૌલાના અણુન કનામ આજ્ઞાદની કલમ તે
જાણીતી છે એમાંથી નિતરતી અક્ષરમાળા ચિરસ્થાયી ગહેવાને જન્મેતી
છે. બવિધ્યમાં જેની એક વખતે ભારે કદર થશે અને દૌલત બનશે.
૧૮૫૭ ના બગવા પછી ઘણા ઇસ્લામી કુટુંબો દિલ્હીમાંથી દિલ્હી
હરી ગયેના મૌલાનાનું કુટુંબ પણ દિલ્હીમાં જીવે છે અને
ઘણા વગેરે સુધી અંગતસ્થાનમાં વસવાટ કર્યો હોય.

મૌલાનાનું બાળજીવન અંગતસ્થાનમાં જ વીત્યું, ઇસ્લામી
સંસ્કૃતિની ગોદમાં જ એ ઉછર્યો અને સરમતરી નીવડ્યા બાળપણમાં
તેઓ શાંત સ્વભાવના તથા મર્વ કામમાં ઉમંગી હતા. નિરાશાને
એમણે નેવે મૂકેલી કતવ્યને રજા માનેલી અને શુભ નિષ્ઠાને જ
એમણે ધર્મ માન્યો. એ જ પ્રમાણે તેમના જીવનના ઘડતરમાંથી જ
સાગં ખી વચાયા અને તેનું શાલીલૂલી થયેલું વૃક્ષ આપણી સમક્ષ

હિંદુ-મુસ્લીમ એકતાની નીતિ સરકારને સ્વલ્પી હતી ! ' અલ-હીલાલ ' પત્ર મધ્યેના તેમના લેખો તપાસવા એક સમિતિ નીમવામાં આવી. છતાં પણ તેમણે પોતાની નીતિ ન બદલતાં હેવટ સુધી પોતાનું કાર્ય બહાદુરીભરી રીતે ચાલુ રાખ્યું. એમની નિર્બંધિતા પર સરકાર મુશ્કેલી બની, ખૂદ પાર્લામેન્ટ સુધી એમની કૃતિઓ માટે પ્રશ્ન પુછાયા.

સરકારે આખરે એમના પત્રની જુની જમીનગીરી રદ કરી અને રૂ. ૧૦,૦૦૦ ની નવી જમીનગીરી માંગી. પત્ર બંધ થયું. તેમણે ' અલ-હીલાલ ' નામનું બીજું પત્ર શરૂ કર્યું. સરકારની વિકરાળ આંખો વધુ વિકરાળ બની. મોલાનાની પ્રવૃત્તિઓ પર ચાંપતી નજર રાખવામાં આવી તથા તેમના ફરવા ફરવા પર પ્રતિબંધો મૂકાયા. ૧૯૧૬ માં બંગાળ સરકારે બંગાળ છોડી જવા તેમને હુકમ કર્યો.

બંગાળ છોડી મોલાના કરાંચી ગયા. અહિં આ તેમને નજરકેદ કરવામાં આવ્યા. ત્રામવાદી સંસ્થાઓ સાથે સંબંધ ધરાવવાનો દોષ તેમના પર દોળવામાં આવ્યો. બેધડક રીતે તેઓ ડાકા વિના ત્યાં રહ્યા અને કોપનીઓ પરવા ન કરી, અનેક પિટિંગ્સાઓ વહોરી લેવા એ સૈનિક લારત માટે તૈયાર જ હતા.

૧૯૨૦ માં એમના પરથી પ્રતિબંધ દૂર કરવામાં આવ્યો, પરંતુ જેણે રાષ્ટ્રને માટે ફકીરી ધારણુ કરી હોય તેને આરામ કેવો ? અસહકાર શરૂ થયો. મોલાનાએ સક્રિય શામ લઈધો એટલું જ નહિ પરંતુ ભારે જહેમત લેધાવી. પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ ત્યારે હિંદમાં આવ્યા ત્યારે તેમની સામે પ્રચંડ વિરોધ હિંદીઓએ કરેલો અને તેમાંના એક મોલાના. સરકારની કરડી નજરે એમને તરત જ ઝડપી લીધા અને ૧૦ મી ડીસેમ્બરના રોજ તેમને ગીરફતાર કરી એક વર્ષની સજા ફટકાવી.

૧૯૩૩ માં રાષ્ટ્રપતિપદ એમને એનાયત થયું અને તે દરમિયાન

ખ્યાતિ લેખક તરિકે યદ એ પત્ર ઉર્દૂ જાણતા સંઘળા વિસ્તારોમા
ભારે રસથી વચ્ચાવા લાગ્યું અને સુચિત વિચાર ધરાવનારાઓએ
ટીકાઓ પણ મરી મૌનાના ટીકાઓથી ડરે એમ ન હતું. ઇચ્છા
એ જ સત્ય તેમના પ્રગતિશાળી વિચારોની ધાર વહેતી અટકે
તેમ ન હતું આથી ધણીએ જગ્યાઓએથી લખાણો લખવા એમને
આમંત્રણ મળવા લાગ્યા અને પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યા એમના
વિચારોને બરોળો અવકાશ મળ્યો, ઉર્દૂ આલમમાં અનેાખી ભાત
પાડી અજોડ શૈલિ શરૂ કરી મૌને જમી સૌએ નક્કી કરી

પરંતુ એમની એ શક્તિ કેવળ મતભેદો દૂર કરવા જન્મી ન
હતી એ શક્તિ તો કે સેરાઓ કરવા પ્રભુએ એમને આપી હતી
ગજૂમાં દેવાતા કોમી ઝેરનું નિવારણ કરવા ભારતમાતાના ચગણે એ
રાક્તિ એમણે સમર્પણ કરી કોમીવાદને જડમૂળમાંથી ઉખેડી
નાખવા તેમણે સમગ્ર લડત ચલાવી અને અન હિનાય ”
નામનું ઉર્દૂ જાણુ કાન્યુ એમેગ ખજલગાટ મચાવ્યો પત્રો
બહોળો દેનાવો ધયો મુસ્લીમોને હિદુઓ સાથે સંપીને રહેવા
હાકન મરી અને તાર્ક માફ મુસ્લીમોને જણાવી દીધું કે મુસ્લી
મોનું હિન હિદુઓ માથે સંપીને રહેવામા છે સરકારની ખૂચ મન
કે ખિસ્મત કરવામાં નથી મુસ્લીમ લીમ તથા અનીગક પક્ષે આનો
મખ્ખ વિરોધ કર્યો અનેક ધાકધમકીઓ આપી માતમૂમિના ચગે
સનમવનું મગિફાન આપી ચુકેવ એ વીગનાની પવનવેગી વાણીને
? । ખાળી શ ? મત્ય હકીકત રજુ કરતા તેમણે કદીએ દીન
કરી નથી મહયી ક્યાં નથી

મૌનાની કામેદ મને મુસ્લીમ લીમમાં ગાળકુ પાડ્યું
ધણા નેતાઓના મન ગજૂવાદ તરફ વળ્યા અને ૧૯૨૩માં મુસ્લીમ
લીગને પોતાની નીતિમા દેરકા કરવાની હરજ પડી મૌનાની

હિંદુ-મુસ્લીમ એકતાની નીતિ સરકારને સાલતી હતી । ' અલ-હીલાલ ' પત્ર મધ્યેના તેમના લેખો તપાસવા એક સમિતિ નીમવામાં આવી. છતાં પણ તેમણે પોતાની નીતિ ન છોડતાં છેવટ સુધી પોતાનું કાર્ય બહાદુરીભરી રીતે ચાલુ રાખ્યું. એમની નિર્ભયતા પર સરકાર મુગ્ધ બની. ખૂદ પાર્લામેન્ટ સુધી એમની કૃતિઓ માટે પ્રશ્ન પુછાયા.

સરકારે આખરે એમના પત્રની જુની જામીનગીરી રદ કરી અને રૂ. ૧૦,૦૦૦ ની નવી જામીનગીરી માંગી. પત્ર બંધ થયું. તેમણે ' અલ્લવલાગ ' નામનું બીજું પત્ર શરૂ કર્યું. સરકારની વિકરાળ આંખો વધુ વિકરાળ બની. મૌલાનાની પ્રવૃત્તિઓ પર ચાંપતી નજર રાખવામાં આવી તથા તેમના હરવા ફરવા પર પ્રતિબંધો મૂકાયા. ૧૯૧૬ માં બંગાળ સરકારે બંગાળ છોડી જવા તેમને હુકમ કર્યો.

બંગાળ છોડી મૌલાના કરાંચી ગયા. અહિંઆ તેમને નજરકેદ કરવામાં આવ્યા. ત્રામવાદી સંસ્થાઓ સાથે સંબંધ ધરાવવાનો દોષ તેમના પર દોળવામાં આવ્યો. બેધડક રીતે તેઓ ડચ વિના ત્યાં રહ્યા અને કોષનીએ પરવા ન કરી, અનેક વિટંબણાઓ વહોરી લેવા એ સૈનિક ભારત માટે તૈયાર જ હતા.

૧૯૨૦ માં એમના પરથી પ્રતિબંધ દૂર કરવામાં આવ્યો, પરંતુ જેણે રાષ્ટ્રને માટે ફકીરી ધારણ કરી હોય તેને આરામ કેવો ? અસહકાર શરૂ થયો. મૌલાનાએ સક્રિય ભાગ લીધો એટલું જ નહિ પરંતુ ભારે જહેમત લીધાવી. પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ ત્યારે હિંદમાં આવ્યા ત્યારે તેમની સામે પ્રચંડ વિરોધ હિંદીઓએ કરેલો અને તેમાંના એક મૌલાના. સરકારની કરડી નજરે એમને તરત જ ઝડપી લીધા અને ૧૦ મી ડીસેમ્બરના રોજ તેમને ગીરફતાર કરી એક વર્ષની સજા ફટકાવી.

૧૯૩૩ માં રાષ્ટ્રપતિપદ એમને એનાયત થયું અને તે દરમિયાન

લોકજાગૃતિ માટે તેમણે મોટા ફાળો આપ્યો. ૧૯૩૦-૩૨ની લડતમાં પણ તેઓ મોખરે હતા. રથજે રથલે ફરીને એમણે બાપુજી આપ્યાં. સરકાર એમને છૂટા રહેવા દે તેમ ન હતી, સરકારે કારોબારી સમિતિને ગેરકાયદેસર ઠરાવી તેના સભ્ય તરિકે એમને જેલમાં ધકેલી દીધા. પુનઃ ૧૯૩૨માં મહાસભાના કામચલાઉ પ્રમુખ બનતા ફરી તેમને પકડવામાં આવ્યા, અને જેલની કાળી ડોટડીઓ પાછળ એ પ્રાણવાન દેશપ્રેમી પુરુષને પૂરી દીધા.

આજે હિંદુ-મુસ્લીમ એકબીજા માટે તેઓ ભારે પ્રયાસો આદરી રહ્યા છે. કોમી એકબીજા તેઓ ભારે ઉપાસક છે. વિદેશ પ્રસંગોએ પણ તેઓ ગજની પડખે ઉભા રહ્યા છે.

રાષ્ટ્રવાદના સીખરની રોલે ચડીને તેઓ શાંખનાદ પુકી રહ્યા છે. 'હિંદુ-મુસ્લીમ એક થાઓ.'

જયથાબંધ છત્રીઓ

તથા

છત્રીઓને લગતા દરેક જાતના સામાન ખરીદવાનું
આદર્શ સ્થાન

ઇસમાઇલ આદમ

નં. ૯૪-૯૬ પિત્તેસ સ્ટ્રીટ, મનસુર ગ્રીડીંગ, મુંબઈ નં. ૨.

૫૦ વરસોનું જુનું તથા જાણીતું મથક

દમાટે ત્યાં છત્રીઓને લગતા દરેક જાતના સામાન,
ઝાપડ, સઘીયા વિગેરે કીંકારત ભાવે મળશે.

લેધર ગુડઝ

સુકેસ, અટાચી કેમ વિગેરે મજબુત સુંદર
તથા દમકે હમારે ત્યાંથી મળશે.

એક વખત પધારી ખાત્રી કરો

મામલતદાર હતા. તેઓ પ્રભાવશાળી તથા મુતસદ્દી હતા. માતૃશ્રી સ્વ. તાપીદક્ષમી કાબેલ છતાં કામગીરી હૃદયનાં હતાં. મુનશીશ્રીમાં પણ પિતાનો પ્રભાવ, મુતસદ્દીગીરી તથા માતાની કામગીરી અને કવચીત ભૂંચરૂપિ દાદાનું અખંડીત ગૌરવ ઓતપ્રોત થયેલું અનુભવી શકાય છે.

આત્માવરધાથી જ તેમની શુદ્ધિ તીવ્ર તથા ચપલ હતી. તેર વર્ષની નાની વયે તો તેઓ મેટ્રિકમાં આવી ગયા હતા. આથી તેઓ આપ્તજનોમાં, પણ ત્રિપ્ત થઈ પડ્યા હતા. પરિચયમાં આવનારા સૌ કોઈ તેમના ધડીભર વખાણ કરવા લાગ્યાતા. શાળાના ભણતર દરમિયાન વાર્તાવાંચનનો ભારે શોખ લાગ્યો; અને એ જ વાંચને એમના જીવનવિકાસમાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. જે વર્ષે તેઓ મેટ્રિકમાં આવ્યા તે જ વર્ષે તેમનાં લગ્ન લેવાયાં. દોકોરખાનાં બેઠાં, વાગાં વાગ્યાં, નાચ મુઝરાઓ થયા અને મુનશીશ્રી આઠ વર્ષની વહુને પાલખીમાં બેસાડી ઘરે લઈ આવ્યા; પત્ની તો પાલખીમાં ઉંઘતી રહી.

૧૯૦૧માં પ્રથમ પ્રયાસે જ મેટ્રિકમાં ઉત્તિર્ણ નિવડ્યા અને વડોદરા કોલેજમાં જોડાયા. તેમની શુદ્ધિને વિકસાવવાનો અહિં વધુ અવકાશ મળ્યો. કોલેજના જીવન દરમિયાન પણ તેઓએ વહાલા વાંચનને વિસારે મુક્યું ન હતું તેમજ ચર્ચા સભાઓમાં પણ ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લેતા; છતાં પ્રત્યેક વર્ષે ઉંચા નંબરે સારા માર્કો મેળવી પસાર થયે જતા હતા. તેમની વક્તૃત્વ શક્તિની ખિલવણી અહિંથી જ થઈ એમ કહીએ તો ખોટું લેખારો નહિ. ૧૯૦૫ માં બંગલગની ચળવળ શરૂ થઈ, અરવિંદ ઘોષ વિદ્યાપીઠ છોડી ચળવળમાં સક્રિય ફાળો આપવા આવી ગયા. સમસ્ત દિંદમાં દાવાનગ પ્રગટ્યો; લોકલાગણીએ ઉમ સ્વરૂપ પકડ્યું. મુનશીશ્રીમાં

પણ અહિંથી જ રાજકીય ચળવળનાં બીજ રોપાયાં પરંતુ કાંઈ પણ કરી બતાવવાનો આ તેમને માટે સમય ન હતો. ઉરની ઉમ્મિ ઉરમાં રમી.

કોલેજીઅન જીવનની વસતી તથા ઝડપી પ્રગતિએ તેમની અન્ય પ્રવૃત્તિઓ મંદ પાડી ન હતી અદાર વર્ષની નાની વયે તેમણે ભરતમાં દાદાભાઈ નવરોજી ક્રી રીડીંગ રમ તથા લાયબ્રેરીની સ્થાપના કરી જે આજે પણ સારી રીતે ચાલે છે. આ ઉપરાંત અન્ય સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ પણ તેમણે ઉપાડી હતી. ત્યાર બાદ તેઓ બી. એ. તથા એલ એલ. બી. ની પરિક્ષાઓમાં સારા માર્કે ઇનામો જીતીને પામ થઈ એડવોકેટનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો

૧૯૧૩ માં એડવોકેટની પરિક્ષામાં પ્રથમ પ્રથમે જ મદનતા મળી. હવે કરવું શું ? એ પ્રશ્ન ઉભો થયો. જેમના બાપદાદાઓએ વકીલાત ક્ષેત્રમાં હોડા પામે નાંખ્યો હતો તેમના વારસો માટે સામાન્ય રીતે વકીલાતનું ક્ષેત્ર મુશ્કેલ ન હતું પરંતુ નવા તથા નિરાશાર વકીલો માટે મુશ્કેલ હતું મુનશીજી માટે પણ તેમજ બન્યું; પણ તેમની ચક્રાર અને ચળવળની કાળી અગ્નિ પ્રખર રાજદ્વારી તથા બાહ્ય એડવોકેટ શ્રીમત જૂસાભાઈ દેસાઈ પર પડી; એમનો સાથ મેળવ્યો. થોડોક વખત એમના હાથ તમે તાલીમ લઈ તેઓ છૂટા થયા. સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કર્યો. હંક સમય માટે તેમને પણ કોર્ટ મંદિરમાં તથા પોતાની ચેમ્બરમાં હંક પહોરના બગાસાં ખાવાં પડ્યાં.

ધીમે ધીમે તેમની કુશળ બુદ્ધિએ લામવગલયું ક્ષેત્ર જમાવી દીધું. વકીલાત વધી; ઝડપી પ્રગતિ થવા લાગી. વકીલોની નજરમાં ખૂંચી ગયા. ન્યાયાધિશ સમક્ષ તેમની પ્રતિષ્ઠા જામી. આખરે લોકપ્રિય મંત્ર પડ્યા. ન્યાયાધિશ સમક્ષ તેઓ પોતાના કેસો

મયોદ તથા મુદાસર રીતે ટુંકમાં રચુ કરતા. ગુપ્તવાદામની પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે એવા પ્રયત્નો કે કપોલકલ્પીત ઘટના ગુપ્ત ન કરતા, એકંદરે તેમની વકીલાત કરવાની દબ અગ્રેજ વકીલ જેવી હોવાથી તેમના પર મો ખૂબ ગ્રહેતા. વકીલોના મહોમાંથી એક જ વાક્ય મળતું કે આ બટકો છતાં પ્રભાવશાળી ધારાશાસ્ત્રી ટુંક સુમયમાં પ્રથમ પંક્તિના ધારાશાસ્ત્રીઓની હરોળમાં આવી જશે. બન્યું પણ તેમજ. પાંચ સાત વર્ષમાં તો તેઓએ સારી ખ્યાતિ જમાવી દીધી. કીર્તિ વધી અને કીર્તિ માથે પૈમે પણ વધવા લાગ્યો. મહોમાંથી ફીઓ મળવા લાગી, મુબઈ એ તો વેપારીઓનું મથક અને તેમના મોટા કેમે તેમને જ મળતા. ખ્યાતિ ગુજરાતમાં પ્રસરી. સારાએ મુબઈ મલાકામાંથી કેસો લડવા તેમને આમંત્રણો મળવા લાગ્યાં, અને લક્ષ્મી પ્રમનોરસુ ।

વકીલાનના ધંધામાં સફળતા મેળવી ન્યાયાધિશો, ધારાશાસ્ત્રીઓ અને અમીલોમાં મુનશીજી પ્રિય થઈ પડ્યા હતા. એટલું જ નહિ પણ જનતામાં તેથીએ અધિક પ્રિય થઈ પડ્યા હતા. દિનપ્રતિદિન તેમની પ્રવૃત્તિઓનું ક્ષેત્ર વિસ્તાર બન્યું હતું. સાહિત્ય, કેળવણી, નવરંગ રૂડોની વ્યવસ્થા, આર્થિક, મામાજીક તેમજ રાજકીય ક્ષેત્રોમાં, જ્યાં અને જો ક્ષેત્રોમાં દ્રષ્ટિ નાખે તે દિશામાં મુનશીજીનાં પગલાં પડેલાં હોય જ. આમ અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓના ભાગથી તેમનું નાણુક સગીર બોળે હિંદાવવા અશકત દેખાતું હોવા છતાં પણ સઘળા કાર્યોમાં તેઓ મદૂનના પ્રાપ્ત કરતા. પોતાના હાથે ઉદાવેલી એકેય પ્રવૃત્તિ તેમણે અધુરી ચૂકી નથી. મુનશીજી કીર્તિના ચિખરે પુચ્છા હતા. પ્રથમ પત્ની અ. મૌ. અતિલક્ષ્મિ ઉદ્દાનમાં રૂગદૂલોની વાડી બિજાવી અવમાન પામ્યાં. અધુરી આશા ।

નામદાર મુનશીજીએ મુધાગદ આતરગાળીય લગ્ન કર્યું. પ્રણયપયની પ્રવિણતાએ કામેન પત્ની ગેતી લીધી, અને તે આજના શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી આજે એ આદર્શ દપતિ દેશની આજાદીની લડતમાં અનેક આત્મબોમ આપી ગયું છે, જન-મેવાના કાર્યોમાં અસલ બોને ઉઠાવી ગયું છે તત આજાદીના મમામ વેળાએ તેમને અનેક મળઓ પણ માપડી પડી છતાં હજીએ તેઓ આજાદીના જંગમાં પડતું મુકવા બાકી ગયેલા નથી, એમની સેવાઓની કદર કરીને જનતાએ પોતાની પોચ કરજ અદા કરી છે મુનશી દપતિ મુનશીના પારામભાગ આગેવાની કાર્યો ભાગ લે છે મુનશીજી ' કાયદા અને વ્યવસ્થા 'ના પ્રધાન બન્યા છે.

મામાન્ય રીતે દિલ્લા અને ખાસ કરીને મુબઇ ધવાકાના ઇતિહાસમાં એમનું નામ અમર જનશે એટલું જ નહિ પરંતુ મોનેરી અક્ષરે કોતરાશે તાજેતરનું છેલ્લા કોમી રમખાણ પ્રસંગે દેવડ એક જ દિવસમાં તેમણે એ દુસ્સડ સમાવી દીધું હજારો નિર્દોષોના આશિર્વાદ લીધા જનતાએ પ્રશંસાના પુષ્પો વેયાં.

અત્યાર સુધીના કોમી રમખાણોના ઇતિહાસમાં ખ્રિદિશ સત્તા એક જ દિવસમાં દુસ્સડ સમાવી દેવામાં નિષ્ફળ નિવડી હતી જે કોમિશનર મેનિકે એક જ દિવસમાં સમાવી દીધું ધન્યવાદ !

' અરેબીઅન નાઇટ્સ ' તથા ' હાતીમ તાઇ 'ના પુસ્તક-વાચને મુનશીજીને પરાક્રમની દૂનિઆમાં રોમાં, ' અલ્લાહિનના જાદુઇ શત્રુ ' તેમને ધનિક બનાવ્યા, ચપ્પેચર મહાદેવની ભક્તિએ તેમને શ્રદ્ધાળુ બનાવ્યા, માતૃશ્રી સ્વ તાપીલક્ષ્મીના આશિર્વાદે અને પ્રેરણાએ તેમને મહાન બનાવ્યા

એ સાહિત્યસંપ્રદાઈ અર્ધસતાજિદ ઉજવાઇ ચુકી છે

આમાદીના આશકે

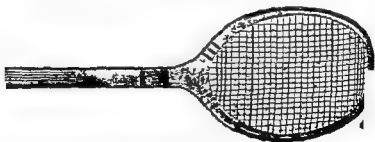
એકાવન વર્ષની વયે ધીકતા સ્વનત્ર ધધાને ઠેકર લગાવી તેઓએ
દેશીસની સેવાને અધિક સ્થાન આપ્યું છે એ એમની ગાધીજી
પ્રત્યેની શુભ નિષ્કાનુ જ પરિણામ છે

ભૃગુવશ્વેભાં ભૃગુરૂપિ દાદના યોગા અવતાર સમા ના
મુનશીજી દેરા અને જનસેવાના કાર્યો કરવા વાલું જીવે

THE CHEAPEST HOUSE FOR SPORTS & GAMES

Before buying your Sports Rquirements
from elsewhere don't fail to visit

The New Ahmedabad Sports Depot
Guzder House, Dhobi Talao, BOMBAY

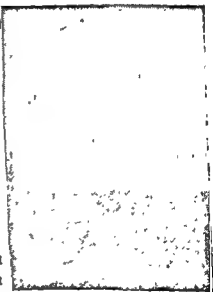
નામદાર રાજાજી

મહાત્મા ગાંધીજીના ગદુલર્ચા રાજદો પર અનેક રાજવીરાએ પોતાના મહામૂલ્યા જીવનો વેડી નાખ્યા છે પરંતુ એમની જેમ સંન્યાસ પારણ કરનાર થોડા જ છે જેમાંના એક તે આજના મદ્રાસ પ્રાંતના વડા પ્રધાન નામદાર રાજગોપાલાચારીઅર. એમના ધાડ પરિચયમાં આવનાર વ્યક્તિએ પણ એમને પૂર્ણપણે ઓળખી શકવાનો હવો કરી શકે તેમ નથી તેઓ કયો પળે અને કેવો ધડાકો કરશે તેની કલ્પના સરખીએ દોષને આવાડી નથી.

રાજાજીના કાળા ચરમા સૌ દોષને અધકારમાં રાખે છે એમની આંખો કેખી શકાય તો જ એમનું હૃદય પારખી શકાય.

દેશસેવા તથા હિંમત આરિયે એમને કોએસમા મહાવતું સ્થાન આપ્યું છે. કુરનાનીએ “મદ્રાસના ગાંધીજી”નું બિરુદ આપ્યું છે.

મદ્રાસના સાલેમ જિલ્લામાં એમનો જન્મ થયેલો અને ત્યાંથી

નામદાર રાજાજી

તેમણે પ્રાયમિક કેળવણી લીધેથી બાળપણમાં તેઓ મીઠા તથા તેખીના સ્વભાવના હતા. અન્ય બાળકો સાથે તેમને ન બનતું તેમજ ક્રોધના પરિચયમાં આવવાનું પણ તેમને ન ગમતું, પોતાના મસ્ત સ્વભાવમાં જ પોતે આનંદ માણતા કવચિત્ ક્રોધક બાળકો તેમની પામે ખેનવા આવતી તો ત્યાંથી તેઓ એકદમ પર્વાયન થઈ જતા.

એક વખતે તેઓ પોતાના પાડોશીના ઘરના એટલા પર બેસા હતા તેવામાં એક જોષી જોષ જોતો આવતો હતો. એક-એક તેની દૃષ્ટિ ગળજીની હથેળી પર પડતી તે થી ગયો. રાગજીના પિતા આ દૃષ્ય નિહાળી રહ્યા હતા તેમના મનમાં કે એ ઘરેણા ઉપાડનારો ઉઠાવગીર કે બાળકોના અપહરણ કરનાર કાંઈ બદમાશ હશે તેઓ અધિરા બન્યા અને ખૂબ મારી 'અત્યા એ ! એ બાળકના હાથ તરફ શું જોઈ ગયો છે ? સીધે ગસ્તે ચાલ્યો જ નહિ તો...'

'બાપુ ! હું લૂટારૂ, બદમાશ કે છોકરાના ઘરેણા ઉપાડનારો ઉઠાવગીર નથી છું તો જોષી છું. આપના છોકરાની હસ્તરેષાઓ જોઈ વિસ્મય પામ્યો છું.'

'જોઈ તે એના હાથની હસ્તરેષાઓ એના નસીબમાં લખોટો છે તુ તારૂ જ નમીળ જોયા કર.' તેઓ વધુ ઉમ્મ બન્યા પોતાની ગર્વિબાધમાં માણુમને ઉચો ખ્યાલ લાગ્યે જ આવી શકે છે.

'બાપુ ! હું તો મારૂ નસીબ જોઈને જ નીકળ્યો છું નહિ તો આ ધણે જ કથાથી કરત.' જોષીએ ઠંડે કસેજે જવાન આપ્યો.

'મમન્યા ! મમન્યા ! જા હવે નહિ તો..'

'આપની મરજી ! મારે કહેવું એટલું સત્ય માનજો કે આ છોકરો 'ગળ' અથવા 'સન્યાસી' થશે.' જોષી ચાલ્યો ગયો.

જોષી સાચો કે ભુલો ? ના રાગજી આજે મારાએ ભાગતવડના ત્રિય 'રાગજી' થઈ પડ્યા છે. છતાં પહેરવેશમાં, મોટા કઠ્ઠીમાં તેમ જ કર્તવ્યમાં 'સન્યાસી' પણ છે. ગરિબ પિતાને નાજોપાલાચારીઅર હિંદના 'રાગજી' અને 'સન્યાસી' પણ બનશે એ કલ્પના કરાવી આવી હોય !

વિદ્યાર્થી જીવન યશસ્વી રીતે પમાર કરી રાજાજી ધાનશાસ્ત્રી બન્યા એમની ખ્યાતિ સારાએ પ્રાતમા જમી ગઈ વીમ વર્ડની ' પ્રેક્ટીસર્મા ' તેમણે મારી ગકમ પેદા કરી. ૧૯૧૯મા તેઓ મદ્રાસ આવ્યા અહિં પણ તેમણે ભારે વકીલાત જમાવી એમની કુનેહમા સો કોષ અજાતા એમની શુદ્ધિ પર સો કોષ શીદા હતા એમને માટે એ પ્રસંગ પણ આવી પુગ્યો કે ન્યારે ન્યાયાધિશ થવાની ' ઓફર ' મળી પરંતુ તેમણે એ ઓફરનો અસ્વિકાર કર્યો ગુલામી જીવન જીવવા એમનું જીવન મરણયેલું ન હતું

આ જ માસમા પેના નામચાન ' રોલેટ એક્ટ 'ને અમલમા મૂકવા બ્રિટિશ માત્રાન્મસાહીએ ભારતવર્ષમા જોહાદ જમાવી. જનતાએ સામનો કર્યો, પોકાર ઉઠાવ્યો ગુજરાતના શિખરેથી મહાત્મા જીએ એ કાળા કાયદાને ફગાવી દેવા રાખનાદ ફૂક્યો એનો હેતુ અવાજ મદ્રાસમા વકીનાત કરતા એક સન્યાસીના કાને પડ્યો તેણે લાખોની કમાણી પર પૂજા મૂક્યો અને દેશમેવામા પડતું મૂનું એ હતા ના રાજાજી

આજ અગ્રમામા મહાત્માજીએ મદ્રામની પ્રચારકાર્ય અંગે મુલાકાત લીધી. રાજાજી સ્ટેશન પર તેડવા આવ્યા અને પોતાના ઘરે જ મહાત્માજીને ઉતારો આપ્યો મહાત્માજી પર રાજાજીની ઉઠી છાપ પડી અને પોતાના સાચીદાર તરીકે સ્વિકારી લીધા, છતાં તેમને રાકા તો હતી જ કે ત્યાં મદ્રામનો શુદ્ધિશળી માણુમ મદાયે મતભેદ પડે તો પણ સાથે રહેશે કે કેમ ?

ગજકીચ આંદોલનોએ આજ દિન સુધીમા અનેક પક્ષટાઓ લીધા છે અનેક પ્રમગોએ મહાસલાના મહારથોઓ વચ્ચે મતભેદો પડ્યા હતા, અને એકબીજાથી છૂટા પણ પડ્યા હતા પરંતુ રાજાજી કદિએ મહાત્માજીથી છૂટા પડ્યા નથી એથી ઉલટું મહાત્માજીની ચોજનાએને મળજીત બનાવવા ભારે જહેમતો ઉઠાવી છે એમની નસેનસર્મા ગાંધીવાદનો અસ્ખલિત પ્રવાહ વસા કરે છે. મહાત્માજીને પણ એમને માટે ઉંડું માન છે.

ગજાજીની મુસદ્દીગીરી આગળ ટક્કર ઝીનવાની પ્રેમની તાકાત નથી હિંદના મુતમદી મનાવા સ્વ મોતિનાશ નહેરુ, સ્વ મી આર.

દામ, રવ બાબાજી, શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી, એમ આર જમકર વિગેરેની તેમણે અનેક વેળાએ દલીલોની બાબતમાં ઝટકણીઓ કાઢી છે અને આજે પણ મહાસભા મામે થતા વિરોધી પ્રચારકાર્ય સામે ભારે જોરદાર ઉઠાવે છે ત્યારે મોંઘની તેમની સામે આવી ઉભવાની તાકાત ગ્રહેતી નથી કોંગ્રેસની કારોબારીની બેઠક હોય અથવા તો મહાસભાની બેઠક હોય અને જો કોઈ પ્રશ્નનું કોઈકું ગુચવાઈ ગયું હોય અને તેનો ઉકેલ આણવાની કોઈની બુદ્ધિ આગળ ચાલતી ન હોય ત્યારે મહાસભા એ ગાંધીજીને મન પર ઉભા કરવામાં આવતા સર્વના આશ્રય વચ્ચે અન્યથાબીજયો તોડ લાવી નાખે છે એમની આ શક્તિને લઈને તેઓને મહાસભાના એડવોકેટ જનરલ તરીકે લેખવામાં આવે છે

બુદ્ધિની લડતમાં રાજીજીને મોંઘ જીતી શકે તેમ નથી દિલ્લ વાઈમગેય લોડ વિલિંગ્જને પણ તેમણે હુલ્લા દતા તાજેતરમાં ખેડુત દેવાનિવારણનો ખરડો ધાગસભા મમક્ષ તેઓ લાવનાર હતા તે વખતે તેનો ભારે વિરોધ થવાની વકી હતી પરંતુ જ્યારે તેમણે એ ખરડો મહા સમક્ષ રજુ કર્યો ત્યારે કોઈનીએ તે સામે ખોનવાની હિંમત ગ્રહી ન હતી આખરે એ ખરડો તેઓ પસાર કરાવી ગયા હતા

રાજીજીને કેટલાક માયાળુ તરિકે ઓળખે છે તો કેટલાક ધાતકી તરિકે । પરંતુ જેટની ગંભીરતા તેમને ધાતકી તરિકે ઓળખાવવામાં છે તેટલી જ ગંભીરતા તેમને માયાળુ તરિકે ઓળખાવવામાં હુપાયતી છે જ્યાં સુધી રાજીજી પોતાના જીવનનો ઉત્તેજ જાતે જ કરશે નહિ ત્યાં સુધી એમને પૂર્ણ રીતે કોઈ ઓળખી શકવાનું નથી એમનો ઇતિહાસ કમાન રહેશે એમના પરિચયમાં ગ્રહેનાર એક અંગ્રેજ વિદ્વાન જણાવે છે કે રાજીજીને દુર્લભ મહાન રાજનીતિજ્ઞ તથા બુદ્ધિશાળી પુરુષ તરીકે ઓળખી હુ પરંતુ એમના જીવનનો અભ્યાસ કરવામાં નિષ્ફળ નિવડ્યો હુ

એમનો નિર્વાહ આજે એમના મિત્રો તથા સગાઓ પર ચાલે છે. એમનું બહોળું કુટુંબ છે. પોતાના સ્વ. બાઈના છોકરાંઓ પણ એમને ત્યાં જ રહે છે. તેમ છતાં પણ વકીલાત છોડી ત્યારથી વકીલાતમાંથી એકે પાછની પણ કમાણી કરી નથી. જાહેર ફેડો એમના હાથમાં હોવા છતાં તેમાંથી પોતાના ખર્ચ માટે એક પાઇ પણ લેતા નથી.

હિંદની આઝાદીની લડતમાં અખૂટ સક્તિઓ સિંચનાર, આત્મભોગ આપનાર, કારાવસો સેવનાર અને વિરોધી આક્રમણોના પુડચા ઉડાવનાર નામદાર રાજાજી હિંદની સફળ લડત લડવા અને તેને ઉચ્ચ કક્ષાએ લઇ જવા ધણું જીવો.

ન્યુ એશીઆટીક એસ્યુરંસ કં. લી. ની

વૃદ્ધાવસ્થાની આહર્શ
પોલીસી

ને

તમારા ઘડપણમાં પાંચણરૂપ
ઘડ પડશે.

આજેજ મળે.

ન્યુ એશીઆટીક
એસ્યુરંસ કં. લી.

૫૧, એસ્ટેનેડ રોડ, ફેટ્,
મુંબઈ.

ધી તરુણ એશ્યુરન્સ કું. લીં

ભારતના તરુણોને વિમાના અપુર્વ
સંદેશો આપે છે.

- ૧ ખેડૂત, કારીગર, ભણેલા, ગરિબ કે તર્વંગર
સવને માફક આપે તેવી વિમાની યોજનાઓ.
- ૨ માદગી, કાયમના વ્યક્તિ, અકસ્માત
વેળાએ નાણાંની મદદ મળે તેવી સગવડો.
- ૩ ફક્ત રૂ. ૫) અને ણાકીના ૩. ૧૦) હપ્તાથી
ભરી 'તરુણ બોન્ડ' ખરીદી હનામ,
વિમે તથા મુદી ખાજા મેળવવાની સરળ
સહેલી વક

વિગત તથા એજન્સી માટે પુછો:—

હેઠ એપ્રીસ નં. ૬

મહેતા રોડ,

સર પીરેજશા

ફાટ-મુખાઈ.

વીર નરીમાન

ભારતમાતાને પેટે જન્મેલો એવો લાએ જ કોઈક કપુત હશે કે જેને હિંદની ગુલામી માલતી નહિ હોય, જેણે પોતાનો બનતો આત્મભોગ આપ્યો નહિ હોય. કોઈક ધન તો કોઈક જીવન 'ફના' કર્યું હશે. પરંતુ વીર નરીમાને જીવન અને ધન બેઉ ફના કર્યાં છે. ગરિઆઈમાં ઉછરવા છતાં લક્ષ્મીની લાલમા સેવી નથી અને લક્ષ્મી મળવા છતાં તેનું અભિમાન કર્યું નથી. નિડરતા એ જ એનો મુદ્રાલેખ.

એમનો જન્મ ૧૮૮૫ માં થાણા ખાતે થયેલો. બાળ-વયનાં મૂકીને એમનાં પિતા ફરામજી અવસાન પામતાં એમના કુટુંબ પર ભારે આદત આવી પડી પરંતુ નિરાધાર નરીમાને આપણે જુદી પીલવવાનો અવકાશ મળ્યો; નિડરતા તથા સાહસિક વૃત્તિએ જન્મ લીધો. પિતાના અવમાન પછી એમને પુના લઈ જવામાં આવ્યા જ્યાં સેન્ટ વીલસન જેમુઈટ સ્કૂલમાં દાખલ થયા. મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરી તેઓ ડેકન કોલેજમાં ભેગયા. ત્રીજી જુદિના

વીર નરીમાન

પ્રતાપે તેઓ પ્રત્યેક પરિક્ષાઓમાં ઉપવા ન બરે પમાર થતા અને સ્કૉલરશિપ તથા ઇનામો લઈ જતા આમ છતાં પણ તેઓ રમત-ગમતો તથા અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં મારો ભાગ લેતા એક દરે એમનું વિદ્યાર્થી જીવન અન્ય વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રેરણારૂપ જ લેખી શકાય.

કૉલેજના જીવન દરમિયાન કૉલેજના સત્તાવાળાઓ સાથે એક વખતે ચક્રમંત્ર ઝડેલી. કૉલેજ જીમખાના અંગે સત્તાવાળાઓ તથા વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગંભીર મતભેદ પડ્યો. વીર નરીમાને વિદ્યાર્થીઓનો નિઠરતાથી આગેવાનીભર્યો પક્ષ લીધો. કૉલેજના સત્તાવાળાઓ તરફથી એમને બરતરફ તથા શિક્ષાઓ કરવાની ધમકીઓ અપાઈ પરંતુ એથી તેઓ ડરી જાય એમ ન હતું. આખરે સત્તાવાળાઓએ નમણું આપ્યું અને લડતનો અંત આવ્યો. રાજકીય જીવન પણ અહિંથી જ આંતરિત થવા પામ્યું. લોકમાન્ય તિલક એ જ એમના ગુરુ. કૉલેજના આજીવનમાં જોડીને પણ જ્યાં લોકમાન્યનું ભાવણ હોય ત્યાં ભાગી જતા અને ખ્યાનપૂર્વક સાબળી આચરણમાં મૂકવાનો નિશ્ચય કરતા ત્યાં જ્યાં તેઓ મુજબ આવ્યા અને એમ એલ.બી.ની પંક્તિ પસાર કરી.

સાહસિક વૃત્તિવાળાઓ માટે મુજબનું મધક ફળદ્રુપ લેખાય છે એમણે પણ અહિં આ જ વકીનાતનો અખાડો જમાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ પાસે રાત્રી બદામ ન મળે ઉઠીના પૈસે સનક મેળવી પોલીસ કોર્ટમાં વકીલાત શરૂ કરી. વકીનાતમાં ટેલકાક વકીનોની જેમ કેવળ પૈસા કમાવાની ભાવના કરતાં સેવા-આદર્શ વધુ હતો. સ્વમાન ખાતર લડવાનો પ્રસંગ ઉભો થાય તો ફી લીધા વિના ઉભા રહેતા અસહ્ય જ ગણાતાનાં ટુમાખીભર્યા વર્તન સામે એમને તિરસ્કાર હતો. એક વખત એક ન્યાયાધિશે એક ‘જુનીઅર’ વકીલનું અપમાન કર્યું અને તેનો પક્ષ લઈ

પોલીસ ડોટ્ બાર એસોસીએશનમાં એની ડોટ્ બાંધકાર કરવાને લગતો ઠરાવ પસાર કરાવ્યો, ન્યાયાધિશે નમતુ આપ્યું.

યુવાનો પ્રત્યે એમને પ્રથમથી જ પ્રેમ તથા મમતા છે. યુવાન વર્ગ માટે નેટલો આત્મબોજ આપી શકાય એટલો આપવાની એમનામાં ભાવના છે. એક વખતે વીર નરીમાનનું નિવાસ્થાન યુવાનોના અખાડો બન્યું હતું અનેક યુવાનોએ એમની પાસેથી પ્રેરણા તથા પોષણ મેળવ્યાં છે. નીખાલસ હૃદય હોવાથી વિદ્યાળ મિત્રમંડળ જમાવી શકે છે, અને એ મિત્રમંડળ પાછળ સર્વસ્વ ફના કરવા માટે તૈયાર રહે છે. તેઓ સ્વભાવે પોતા તથા માપાળું હૃદયના હોવાથી ધણી વેળાએ કેટલાક છેતરપીંડી રમી જતા, ધક્કા-બર હૃદયને આધાત પુગતો પરત્તુ ખીછ જ લાંબે સમયો ક્ષોભ મૂલી જતા, ૧૯૨૪માં એમણે રથાપેલી યુવ લીજ યુવાનો પ્રત્યેના એમના હિડા પ્રેમની જ પ્રસાદી છે. આ ચળવળના જન્મદાતા તરિકે એમને લેખીએ તો ખોટું નથી. પાછળથી આ ચળવળ સમસ્ત હિંદમાં પ્રસરી હતી. જેના પરિણામે યુવાનોમાં વિચારશક્તિ તથા સાહસિક વૃત્તિ જન્મવા પામી. કેટલાંએ વર્ષો સુધી તેઓ એ મુશ-લીગના પ્રમુખ તરિકે રહ્યા હતા. ૧૯૨૮ માં કલકત્તા ખાતે ભરાયેલી અખિલ હિંદ યુવક પરિષદના પ્રમુખ તરિકે પણ એમને આમત્રવામાં આવ્યા હતા. યુવાનોના ઘાગ પરિચયના પરિણામે એમનું હૃદય આજે પણ યુવાનોની જેમ ધગસળધું રહ્યું છે.

વકીલાત ધમધોકાર ચાલતી હતી અને જો એમણે એ પ્રેક્ટીસ ચાલુ રાખી હોત તો સારો પૈસો પેદા કરી શક્યા હોત, એટલું જ નહિ પરંતુ હિંદના ધારાશાસ્ત્રીઓની પ્રથમ હરોળમાં આવી પુખ્ત હોત. લલિતના પૂજારી બનવા કરતાં એમણે સ્વેચ્છાએ સ્વદેશસેવા તથા જનસેવા સ્વિકારી વકીલાત જાન્યુએ મૂકી

અને જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં એમનું મન દોરવાયું. એક્ષી-રેટન કોમે-
જની પાઠશાળામાં રહેતા મિત્રજી જોગજી તમ્મથી વિદ્યાર્થીઓને
વારવાર ચતી કનડમતની ફગીઆદ એમની પાસે ગઈ, આથી
એમને ઘણો ગુમો ચડ્યો. વિદ્યાર્થીઓ માટે ભારે લડત ચલાવી
આખરે એ મિત્રજી જોગજીને મારી માંખી પડી, વિદ્યાર્થીઓને
ચતી કનડમત સદાપને માટે ટળી ગઈ.

આજથી સમગ્ર અઢારેક વર્ષ પર મ્યુનિમિપલ કૌરપોરેશ-
નની બેઠક માટે ગીંગામ છત્તાર્માંથી તેમણે ઉમેદવારી બહાન
પાડી. મામલો કટોકટીનો હતો. ઉમેદવારોની સખ્યા ઘણી હતી તેમ
છતાં પણ તેઓ ચુંટણીમાં પ્રથમ નંબરે ચુંટાઈ આવ્યા. આજ
વરસે દ્રામવે કંપનીના બમણા થપેલા દર સામે ભારે નેહાદ
મચાવી અને ભાકુ બમણું ચતું અટકાવ્યું જે માટે જનતા એમની
ઝાણી રહેશે. આ એમની પ્રથમ અને મહાન જીત. ત્યાર બાદ મ્યુની-
કૌરપોરેશનની આવતા જતા ગવર્નરોને માનપત્રો એનાયત કરવાની
પ્રથા સામે એમણે જ પ્રથમ પોકાર ઉઠાવ્યો જે માટે અગાઉ
કોઈની હિંમત આસી ન હતી. આવા નીકર સ્વભાવ તથા સેવા-
વૃત્તિ ભાવને લઈને કેટલાક માનવંતા પારસીઓએ એમને પારસી
કોમની સેવા બજાવવા આમત્રણ આપ્યું. પરંતુ તેનો એમણે
અસ્વિકાર કરતાં જણાવ્યું કે “ હિંદની સેવામાં સર્વ કોમોની સેવા
હુપાયથી છે. હું નથી ધાગ્યો કે મારી પારસી કોમ એમાંથી બાકાત
રહેતી હોય. ” આ ઉપરાંત હારવે-નરીમાન કેસ, જાવલા ખૂન કેસ
વિગેરે લડતોની સફળતાએ એમની કીર્તિ પર કળશ ચઢાવ્યો છે.
આખરે તેઓ ધારાસભામાં પણ આગેવાન બન્યા.

જેમ જેમ સમય જતો ગયો તેમ તેમ તેઓ ચુસ્ત રાષ્ટ્રવાદ
ચતા ગયા. શ્રીમુત જમનાદાસ મહેતા અને મહાસભા પક્ષ વચ્ચે

પડેલા મતભેદના કારણે તેઓ મુખ્ય પ્રાંતિક કોંગ્રેસ સમિતિના પ્રમુખ બન્યા. ૧૯૩૦ના સત્યાગ્રહની લડતમાં એમણે લડતનાં પૂર જમાવ્યાં. જનતાએ એમની કુશળતાના પૂર્ણપણે દર્શન કર્યાં. મહાત્માજીએ પણ તેમની કાર્યશક્તિની પ્રશંસા કરી. તેઓ લોકપ્રિય પ્રમુખ થયા, કારોબારી સમિતિમાં પણ એમને સ્થાન મળ્યું. મુખ્ય ખાતે ભરાયેલા કોંગ્રેસ અધિવેશનની સ્વાર્થ સમિતિના પ્રમુખ બન્યા અને એ વખતે એમણે જે છટા દાખવી હતી તે આજે પણ જનતા યાદ કરે છે. એમની સેવાઓએ એમને આખરે મુખ્યના મેયર બનાવ્યા. એ પદ માટે ઉમેદવારી કરનાર હરિદેના હાથ હેઠાં પડ્યા હતા. ડુંકામાં ડુંકા રાજકીય જીવન દરમિયાન મોટામાં મોટું માન ખાટી જનારાઓમાં તેઓ પ્રથમ છે. આમ હોવા છતાં પણ તેઓ સાદા, સરળ તથા નિરાશિમાની રહી શક્યા છે તે માટે એમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

મેયરપદ પર આવ્યા પછી વીર નરીમાને જનસેવાની પ્રવૃત્તિઓ જોરજોરથી ઉપાડી લીધી. ગીચ લક્ષ્યાંત્રી સુધારણા, મજૂર વિસ્તારોની મુલાકાત, નિરક્ષરતા નિવારણ, ઠેરઠેર રાત્રિશાળાઓની સ્થાપના વિગેરે સેવાઓના પરિણામે તેઓ મજૂરોના હૃદય સુધી પહોંચી ગયા હતા અને તેમના સુખદુઃખના સાથીદાર બન્યા હતા. એમની એ સેવાઓની કદર જનતાએ પિછાની અને બારેમાં બારે માનપત્રો તથા મેળાવડાઓની નવાજેશ કરી.

ગૃહ મુખ્ય પ્રાંતિક કોંગ્રેસ સમિતિના સભ્યોની ચુંટણી પ્રસંગે તેઓએ ગીરગામ જીલ્લા તરફથી ઉમેદવારી નોંધાવી હતી, કટોકટીની પરિસ્થિતિ હોવા છતાં પણ તેઓ પ્રથમ ચુંટાઈ આવ્યા હતા. એમનો એ વિજય એમની લોકપ્રિયતાની પ્રતીતિ છે. રાષ્ટ્રની શુદ્ધ સેવા કરવા વીર નરીમાન ઘણું જીવો.

પાયોરીયા

ઢાલવા ઢાલ, પેડાનો દુખાવો, મોઢામાથી
આવતી વાસ, ઢાલમાથી નીકળતુ લોઢી
તથા ખરૂં, ઢાલ ઉપરની છારો વીગેરે,
ઢાંતના તથા મોઢાના હરેક હરોં માટે
થાયમોસીન એક ઉત્તમ ઢવા છે

■ હરેક દનાવાળા વેચ છે ■

સોલ એજન્સ :

બનાવનાર :

ટી. એમ. ઠાકોરની કુંઠ

સેવાશ્રમ, વાડચ

૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, સુબા

૫૧!! હિંદો .R mjeer.

માતૃશ્રી સરોજની નાયકુ

સ્ત્રી સમાજ ન્યારે અધોગતિના માર્ગે હતો, ન્યારે પુરુષોની સેખરી એડીઓ હેઠળ પૂર્ણ કબ્જાયેલો હતો, ન્યારે ગુલામીની જાલસેમા જકડાયેલો હતો, ન્યારે અસ્વમાન કે અપમાનનો પ્રશ્ન ન હતો, ન્યારે પુરુષોની માથે આંખ ઉઘાડી કરવાનો અધિકાર ન હતો ત્યારે એક વીરાગનાએ બારતવર્ષના પુરુષોને

પડકાર કર્યો કે " હવે અીઓ મમાજના સિતમ સહેવા બધાયલી નથી, અીઓ પુરુષોના હૃદય-મદિસ્તુ મોઢકે રમકડું બની રહેવા સરળવલી નથી, સંપૂર્ણ સ્વમાનવધુ જીવન જીવવાનો એને અધિકાર છે, સમાનતા માટે હવે હમો સક્ત કરશુ, હિંદુ અીજીવન હવે આઝાદ મધુ છે. " એ વીરાગના તે આજના દેશ-સક્ત માતૃશ્રી શ્રીમતી સરોજની નાયકુ. જેમણે અી-મમાનતા માટે જેઠાદ જમાવી, વામાહિન અ-જમાએને સખળા બતાવી,

માતૃશ્રી સરોજની નાયકુ

આચારીના મુદ્દમાં અલેક આત્મભોગ આપ્યો, વિશ્વભરમાં હિંદની ઝીઝોની કીર્તિ વધારી. એ એવા મનભેદે પડવા છતાં એ નવયુગના નારીત્વના પ્રતિનિધિ શ્રીમતી મનોજીની દેવી પદેવેથી ઉવટ મુધી મહાત્માજીના પરમ ઉપાસક રહ્યાં છે.

એ યુવયુવે હિંદનો જન્મ ૧૮૭૬ ની સાલના ફેબ્રુઆરી માસની તેરમી તારીખે દક્ષિણ દેશબાદ ખાતે ઉચ્ચ સંસ્કારી બાબાજી કુટુંબમાં થયેલો. એમના પિતાશ્રી ડૉ. અધેરીનાથ મહોપાધ્યાય મુધરેલા તથા દેવવાયલા ખાનદાન કુટુંબની નગીરા. તેઓ સ્વભાવે સાદસિક વૃત્તિના હતા. એમની ન્યાતમાં વિશ્વાવત જ્ઞાનું સાહમ એ જમાનામાં પ્રથમ તેમણે જ ખેડેલું. ત્યાં જ તેમણે 'ડૉક્ટર ઓફ માયન્ડ' ની માનવંતી પદવી સંપાદન કરી ૧૮૮૭ ની સાલમાં હિંદ પધાર્યા. એજ વર્ષમાં તેમણે નિઝામ કૉલેજની ગથાપના કરી તેના વડા આચાર્ય પણ ચોટે જ બન્યા. એમની શક્તિમાં મોને વિશ્વાસ હતો. જનતાએ પૂર્ણ સાથ આપ્યો. એ જમાનામાં તેઓ વિદ્યાનના મહાન પૂજારી મણાના. આવા શક્તિશાળી હોવા છતાં એમના જીવનમાં વિશેષતા તો એ હતી કે તેઓ નમ્ર સ્વભાવના તથા મરિઓના બેસી હતા.

૧૮ સારતનાં એ કવિગોકિશાન માણીશ્રી પણ બાહોશ તથા કાબેલ હતાં. સ્વભાવે પરદુઃખમંજન હતા પતિના સ્વભાવને મળતો એમનો સ્વભાવ હતો. આથી જનતામાં એમનું વેકું આદર લેખાતું. પતિ વિદ્યાનના પૂજારી તો પત્ની માહિત્યના પૂજારી હતાં એ જમાનામાં તેઓ કવિ તરીકે લેખાતાં જંગળી બાવામાં એમણે લખેલાં કાવ્યો આજે પણ અમૂર્ત વંચાય છે એ આદર દપતિએ જન્મ આપ્યો સૌંદર્ય, સાહિત્ય અને કથાના ઉપાસક શ્રીમતી મનોજીની દેવીને. તેઓ સૌ ઉકરંઓમાં

વડિલ કરજ'દ, પિતાનો વિચાર એમને વિદ્યાન અને ગણિતમાં વિચારદ બતાવવાનો હતો. પરંતુ એમને તો એ વિષયો પર ભારે કંટાળો હતો. એમને કેવળ અંગ્રેજી ભાષા પ્રત્યે મગ્નતા હતી. ધરમાં વાતચીતો પણ અંગ્રેજીમાં થાય એટલે તેઓ એ ભાષાથી સારા ટેવાયલાં હતાં. જ્યારે એમને અંગ્રેજી ભાષા પર પ્રેમ છુટતો ત્યારે એમના આગળ એમના પિતા વિદ્યાન અને ગણિતનું રહસ્ય સમજાવતા. બાળ સરોજની આથી ચિદાતા અને બહાર નાસી છૂટવાનો પ્રયાસ કરતાં, બાળકીની આવી મનોવૃત્તિ જોઈ પિતાને નિરાશા ઉપજી અને પુત્રી પર બાંધેલી આશાની ધમારતો તૂટી પડતી તેમણે અનુભવી. એક દિવસે તેઓ ખૂબ ખૂબ ખિન્ન થયા અને સરોજનીને માર પણ માર્યો. રીસાળ સરોજની છતાં પણ વિદ્યાનને ઉપદેશ સાંભળવા ન બેઠાં. પિતાએ પોતાની ઇચ્છા પડતા મૂકી.

ગ્રેફેસરે એક વેળાએ એમને બીજા ગણિતનો દાખલો ગણવાને આપ્યો. બણી મહેનત કરી, એ કલાક સુધી માથાદોડ કરી પરંતુ ઉવટ સુધી દાખલો ન જ આવડ્યો. ભારે નિરાશા છૂટી, આગસ ચઢવા લાગ્યું, આંખો ઘેસવા લાગી, બગાસાં આવવા લાગ્યાં અને નિદ્રાવસ થવાની તૈયારીમાં હતાં તેવામાં કાંઈક અનેરી પ્રેરણાઓ સાંપડતી અનુભવી. કાલ્પદેવીના દર્શન થયાં. બાળના અણદીકાં પુષ્પો એમની સાથે વાતો કરવા લાગ્યાં, મધુર ખંખાઓ જ્વાલ કરવા લાગ્યાં, કુદરતનું સૌંદર્ય જીવનમાં ઓતપ્રોત થવા લાગ્યું. સીલાજીમ આમ જોતરો સૈમા બિજાવતાં જોયાં, હૃદયના ઉંડાણમાંથી ગૂંજન શરૂ થયું, ગૂંજનમાં કાલ્પ કહીઓની પુષ્પમાળ શું થાવા લાગી, પાસે પડેલા કાગળ પર તે ઉતારવા લાગ્યાં, એક પર એક વિચારો પ્રેરાતા મયા, દિવસો પર દિવસો, વિતવા લાગ્યા અને તેરસો કહીઓનું મહાન કાલ્પ બન્યું. આ

અગાઉ એમણે એકે કાવ્ય લખ્યું ન હતું. એમના જીવનનો કાવ્ય મુગ અદિથી જ શરૂ થયેલો.

બીજા ગણિતનો દાખલો ન આવક્યો હોવાથી કાલેજમાં જતાં શરમ છૂટતી હતી. પરંતુ હિંમત ધરીને સાતમે દિવસે શાળામાં ગયાં. પોતાનું કાવ્ય પોતાની સાથે લઈ ગયાં. તેઓ જાણતા હતા કે પ્રિન્સિપલ અવશ્ય દાખલો જોવા માંગશે કારણ પ્રિન્સિપલ જરા 'ચીકણા' હતા. બન્યું પણ તેમજ પ્રિન્સિપલ દાખલો જોવા માંગ્યો. સરોજીની દેવીએ પોતે લખેલું કાવ્ય જતાવ્યું. પ્રિન્સિપલ ગુસ્સે થયા. "હું તને દાખલો જતાવવા કહું છું ત્યારે તું મને કાઢના કાવ્યનો ઉતારો જતાવે છે ?" પ્રિન્સિપલ બોલ્યા. સરોજીની લડીબર મુપ રહ્યાં અને ધીમે રહીને જવાબ આપ્યો "શરદેવ આ ઉતારો નથી પણ મારું બનાવેલું કાવ્ય છે" આ પ્રસંગે તેમની ઉંમર તેર વર્ષની હતી.

પોતાની જાતને સુશિક્ષિત તથા કેળવાયેલી પ્રજા તરીકે ઓળખાવવા માટે અંગ્રેજ પ્રજાની 'જામ' મચદૂર છે, છતાં પણ વહેમદારી સડો તેમનામાં પણ વસેલો છે. તેઓ ૧૩ આંકડાને કમનસીબીનું ચિન્હ તરીકે માને છે પરંતુ શ્રીમતી સરોજીની દેવીએ એ ચિન્હ નસીબવંતું બનાવ્યું છે. તારીખ ૧૩ મીના રોજ એમનો જન્મ, ૧૩ માં વરસે કાલેજના જીવનની શરૂઆત, ૧૩ માં વરસે કાવ્ય લખવાની શરૂઆત અને તે પણ ૧૩૦૦ કડીઓનું જ. આમ છતાં મહાન કવિ, મહાન વક્તા; મહાન દેરાસર, મહાન કેળવણીકાર તથા મહાન સુધારક બની શક્યા છે; જીવનની સફળતા સાધી છે.

બારમા વરસે મેટ્રીકની પરિક્ષામાં બેઠાં. મદ્રાસ યુનિવર્સિટીનું અરિષ્ટામ બહાર પડ્યું. તેમાં એમનું નામ આવ્યું. એમની સર-

જતા પર સૌ કોઈ ખૂસ થયાં. આટલી ન્હાની વયે મેટ્રિકની પરિક્ષા પસાર કરનાર તેઓ પ્રથમ જ વિદ્યાર્થી હતાં. લામતાવળમતાઓએ અગિર્નદન પાઠવ્યાં. નિસઘ પિતાની આશાઓ બંધાઈ. યુનીવર્સિટીની ડીગ્રીઓ ધારણ કરી સોળમા વર્ષે તેઓ વિલાયત વધુ અભ્યાસાર્થે ગયાં. પ્રથમ લંડનની ક્રીસ્ટ કોલેજમાં જોડાયાં. થોડા વખત અભ્યાસ કર્યો પરંતુ ત્યાં ન શકતાં ગર્ટન કોલેજમાં જોડાયાં, એકાએક બિમાર પડ્યાં અને હિંદ આવવા નિહળ્યા. હિંદ આવતાં મુરોપના ધણાખરા પ્રદેશોની મુલાકાત લીધી. એમના રમૂતિપટ પરથી હજીએ શમન સૌંદર્યની છાયા બૂસાતી નથી.

બ્રાહ્મણ સમાજમાં એકાએક હોદ્દાકાર મચ્યો, કોઈકે કહ્યું 'હકકહતો કળીયુગ આવ્યો છે. કોઈકે કહ્યું' પ્રલયકાળ નોતરાઈ રહ્યો છે. નહિ તો વળી એક સંસ્કારી કુટુંબમાં જન્મેલ કેળવાયલી બ્રાહ્મણ સુવર્તિ અબ્રાહ્મણ સુવર સાથે લગ્ન કરે ! સૌ વિરમય થયાં નવવિચારોથી પ્રેરાયલી ઓગણીસ વર્ષની નવજવાન આઝાદ સુવર્તિ શ્રીમતી સરોજની ચટ્ટોપાધ્યાયે ગોવિંદ રાણુલુ નાયક નામના એક અબ્રાહ્મણ સુવર સાથે આંતરજાતિય અને આંતરપ્રાંતિય લગ્ન કર્યાં. ન્યાતમાં આ સામે ધણે વિરોધ ઉઠ્યો. એની પરવા એમને ન હતી, આ એમનો પ્રથમ સામાજિક સુધારો. તેઓ બોલવા કરતાં કરી બતાવવામાં વધુ માને છે. એક વરસ વર્તનમાં મૂકી બીજાને ઉપદેશ આપે છે. આજે એમને બે પુત્રો તથા બે પુત્રીઓ છે. રંગભૂમિમાં આંતરજાતિય ખ્યાતિ ધરાવનાર શ્રી. હરિન્દનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય એમના બાઈ થાય છે. શ્રીમતી સરોજની કેવી આર્થ સન્નારીનું નવજાત દર્શાવે છે.

લગ્ન બાદ દક્ષિણ દેશનાદને પોતાની પ્રવૃત્તિઓનું વડું મથક બનાવ્યું. સમાજમાં પેટેલા સમને નાણુદ કરવા જોડાઈ

જગાવી. પુરુષોની સ્વાર્થ વૃત્તિઓ પર પ્રહારો કરવા માંડ્યા. શ્રીઓને આત્માદ બનવા હાકલ કરી. જાહેર સભાઓ મળવવા લાગ્યા. નવાં નવાં મંડળો ઢિલાં કરવા લાગ્યા. મહાસદોની મોટી સંખ્યા થવા માંડી. આ પ્રસંગે દેટલાક સ્વાર્થભાણુ પુરુષો તરફથી વિરોધ ફાટ્યો અને સરોજની દેવીની પ્રવૃત્તિઓને તોડી પાડવા પ્રયામો કર્યા. સરોજની ન ડર્યા એમણે તો પોતાનું ઉપડેલું કામ પુરું જ કરવું હતું. વળી એક પતિદેવે તો મતાવાળાઓ પર એક પત્ર પણ લખેલો અને સરોજની દેવીની પ્રવૃત્તિઓ પર અંકુશ મુકવા અરજ ચુગરેવી. તેની ફરીઆદ એવી હતી કે તેની પત્ની મરોજનીનું ભાપણુ માંભગવા જાણ છે તેથી તેમના મંડળની મલામદ બની છે તે ઘરમાં હગ્દમેશ કજીઓ કરે છે અને કહે છે હમને 'મમાનતા' આપો. તેને રસોઈ પકાવવા કહું છું ત્યારે કહે છે 'એક દિવસ તમે રંધો અને એક દિવસ હું રાધું.' સ્વહમજાતું નથી કે સરોજની દેવી શું કરવાં બેઠાં છે, જે આ પ્રમાણે થશે તો સમાજનું બંધાણુ ઘોડાજ વખતમાં નાશ પામશે.

પોતાની પ્રવૃત્તિ મામે વિરોધ ઉઠતો જોઈ તેઓ વધુ શ્રોત્રાદન પાત્ર્યા પગંતુ ડર્યા નહિ. પોતાના ભાપણેની અસત્તું માપ તેઓ કાઢી શક્યાં. એમની ભાપણુ કરવાની હટા, એમની મધુર વાણી, તથા એમની શૈલિ સૌને મુગ્ધ કરતાં. દેટલાક તો કેવળ એમનું નામ સાંભળીને જ એમનું ભાપણુ સાંભળવા જતા પછી વિવચ ગમે તે હોય. એમનું ભાપણુ એટલે મધુર રત્નકાર કગતી મોકિલા કાબ્યધંટરી.

જેવા વક્તા તરફિ તેઓ નિપજુ છે તેથી અધિક નિપજુ તેઓ દાબ્યો લખવામાં છે. એમનાં કાવ્યો માટે મદાન અંગ્રેજ ટીકાકાર મી. એડમંડ ગ્રોમ જણાવે છે કે "શ્રીમતી મરોજની નાવકતા

કાવ્યોમાં પ્રાણ તથા શૈલિ છે; મીઠાં તથા બાવબાર્યાં છે. 'ધી બડ' એક ટાઇમ ' નામક કાવ્ય એમના કાવ્યોમાં ઉત્તમ છે. એ કાવ્યથી એમની કીર્તિ વિશ્વભરમાં ચિરસ્થાયી બની છે. ' આ પછી તો એમણે અનેક કાવ્યો કુદરત, સ્વદેશભિમાન તથા પક્ષિઓ પર લખેલાં છે.

સમાજ અને સાહિત્ય પ્રવૃત્તિએ એમને જાહેર તખ્તા પર આપ્યાં. એમની કીર્તિ ચોમેર પ્રસરી વળી. સ્થલે સ્થળેથી એમને આમંત્રણો મળવા લાગ્યાં. એથી એમને સંતોષ ન થયો. હિંદના મહાન ધૂરંધરોની સ્વદેશી હિલચાલ પર એમની દ્રષ્ટિ પડી. સમાનતાના અધિકાર માટે લડી મરતી સ્ત્રીઓએ એ ક્ષેત્ર પણ ઝડપી લેવું જોઈએ અને પુરુષોની લડતને વેગ આપી વિજયી બનાવવી જોઈએ. આ માન્યતાએ એમને રાષ્ટ્રીય હિલચાલ તરફ દોર્યાં. અનેક મુશ્કેલીઓ પડવા છતાં પ્રત્યેક પ્રસંગેએ તેઓ દેશની પડખે વફાદારીથી હિંમત રજા છે. નીડરતાભરી સરદારી પણ વહોરી છે. ફ્રાન્સિઆને બતાવી આપ્યું કે હિંદની મહિલાઓ કેવળ રસોડાં ચલાવનારીઓ કે બાળકો ઉછેરનારી મહિલાઓ નથી પરંતુ અન્ય દેશની મહિલાઓથી અધિક શુરાતનભર્યો લાગ લઈ રાષ્ટ્રની આઝાદી માટે પ્રાણ પાથરવાની તાકાત ધરાવે છે. હિંદની મહિલાઓ શક્તિમાન છે.

૧૯૨૬ માં પેશી નામની ગટરચુકાદમ મીસ મેયો હિંદ આવી. હિંદની પૂર્ણ માહિતી મેળવ્યા બિના તદ્દન જુઠાણથી ભરેલું ' મહત્ત્વ ભારતિ ' નામનું એક પુસ્તક લખ્યું. હિંદના સ્વમાન પર ભારે હા ક્યો. સમાજ તથા રાજકારણ પર જોડા આક્ષેપો કર્યા. હિંદની રૂઢિઓ પર અણુજાળતી દીકાઓ કરી ફ્રાન્સિઆ મમક્ષ હિંદને બેઆબરૂ કરવાનો હલકટ પ્રયાસ કર્યો. એનો

જવાબ વાળવો રહ્યો. મહાત્મા ગાંધીજીની દૃષ્ટિ આ કાર્ય માટે શ્રીમતી સરોજીની દેવી તથા ડૉ. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર પર પડી. અને તેમને યુરોપ મોકલવાનો નિર્ણય કર્યો. આ બેઠે નેતાઓએ એ બીક ઝડપી લીધું. તેઓ યુરોપ, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, જર્મની વિગેરે દેશોમાં ફર્યા અને મોસ મેયોના ઝેરી પ્રચારકાર્યની સખ્ત ઝાટકણી કઢી. યુરોપીઅન પ્રજાએ પણ જાણ્યું કે હિંદની સ્ત્રીઓ પણ સક્તિશાળી છે. એમના બાપણેને ઠેરઠેર સારા આવકાર મળ્યો. સારી દુનિયાએ મોસ મેયોના ધર્મ્યાળુ કાર્ય પર કટાક્ષભરી ટીકાઓ કરી. મોસ મેયો પુરેપુરી બદનામ થઈ. પુનઃ પોતાનું કલંકિત ડાકું ઉઘું કરવાની એનામાં શક્તિ રહી નથી.

આ જ અરસામાં યુરોપના પ્રવાસે ધ્રુમતી શ્રીમતી સરોજીની દેવીએ જર્મની ખાતે બરામણી ૪૧ મી મહિલા પરિષદમાં હાજરી આપી આ પરિષદમાં હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે ત્રણ મહિલાઓએ હાજરી આપી હતી. સધળા પ્રતિનિધિઓને તેમના દેશનું રાષ્ટ્ર ચિન્હ પુઝવામાં આવ્યું. સૌએ પોતપોતાના દેશના રાષ્ટ્રચિન્હો રજુ કર્યાં. હિંદની પ્રતિનિધિ મહિલાઓએ યુનીઅન જેક રજુ કર્યો. ' રે ! ગુલામી ! રે ! મનોદશા ! ધિક્કાર. પરંતુ એ ધિક્કારનો ધિક્કારો અગ્નિ શમાવવાની એક આગ્રાહ મહિલામાં શક્તિ ન હતી. એની આંખમાં પરાધીનતાના આંસુ આપ્યાં, એની હાતી ધબકી ઉઠી. અને...સિંહજીની જેમ એકદમ આગળ વધી...જૂલંદ અવાજે પડકાર કર્યો... " જો યુનીઅન જેક આગ્રાહ હિંદને રાષ્ટ્રધ્વજ નથી. " સૌ કોઈ સ્તબ્ધ થયાં અને એમની સામે જોવા લાગ્યાં.

‘ તમે કાણ છો ? ’ પરિષદના પ્રમુખે પ્રશ્ન કર્યો.

‘ એને બોલવાનો અધિકાર નથી ’ અન્ય કોઈક પ્રતિનિધિએ વાંધો ઉઠાવ્યો.

“ ત્યારે એ અધિકાર કેને છે ? ” સરોજનીદેવીએ સામે પડકાર કર્યો

“ જે પ્રતિનિધિ હોય તેમને ” જવાબ મળ્યો.

‘ સજીવ ! એમને જે કહેવું હોય તે કહી શકે છે ’ પ્રમુખે હાથપાંચીરી કરી

“ હિંદની સાચી મહિમા પ્રતિનિધિ હું છું ”

“ કાંઈક સાબીતી ’ વળી પાછો કોઈ પ્રતિનિધિએ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો.

“ એક નહિ પરંતુ અનેક સ્ત્રીમણોની પ્રમુખ અને સભ્ય છું અને તે પણ જુદા જુદા પ્રાંતોની ’ એટલું બોલીને પોતાની પાસેના પુરાવાઓ રજુ કર્યા

‘ તમે તમારા રાષ્ટ્રજ્વળ રજુ કરી શકો છો ’ પ્રમુખે ચુકાદો આપ્યો

‘ આજે નહિ કાને રજુ કરીશ આજે ધરે ભૂલી ગયું છું ”

ખીળ દિવસે સરોજની દેવીએ પોતાની સાડીઓ ફાડી નાખીને તેને ત્રિરંગી જ્વળ બનાવ્યો. અન્ય રાષ્ટ્રચિન્હો સાથે પોતાને ત્રિરંગી ઝંડો ફરકાવ્યો. હિંદના સ્વમાનમાં વધારો કર્યો. પેલા ત્રણ કહેવાતા હિંદના પ્રતિનિધિ તો ચુપ જ થઈ ગયા. ૧૯૧૪ થી આ સ્ત્રી મહારથી હિંદના વિરોધી અધિષ્ઠાનોના જુડ્યા ઉઠાવી રહી છે. પ્રત્યેક પ્રસંગોએ સક્રિય ફાળો આપ્યો છે. દેશ એનું ગામ, અને સમાજ એનું ઘર જનસેવા કર્તવ્ય અને દેશસેવા ધર્મ બની રહ્યો છે.

૧૯૩૦ ની ગાદગાર લડતમાં ધરાસણના મીઠાના અગર પર ‘ ધાડ ’ પાડવાનો મહાત્મા ગાંધીજીએ પોતાનો નિશ્ચય જાહેર કર્યો અને જગમગાદર દાંડીની કૂચકલ્પ માડી સરકારે તેમની ધરપકડ.

કરી. ત્યાર બાદ સ્વ. અબ્દુલ્લામ તંત્રીજીએ મરઘરી લીધી. મરઘરે એમને પણ ઝડપી લીધા એમનું સ્થાન શ્રીમતી સરોજીનીએ લીધું. પોતાની દુકાની સાથે તેઓ ગીફાના અમર પર ધસારો લઈ ગયાં. મોલીસેએ લોખંડી કારડન કરી. ઐનિકો અને સરોજની પાછાં હો તેમ ન હતાં. આખરે મરઘરે જલીઆનવાળા બાગની જેમ અમુખ્ય ઐનિકો પર લાકીમરો ચલાવ્યા. મોઝાઓ દોઝાવ્યા અનેક અધિકારી મોઝાઓ ધાયલ ચલા, ફેટલાકનાં જીવન ક્રિયા થઈ ગયાં. છતાં તેઓ ના ડર્યા. આખરે મરોજની દેવીની ધરપકડ કરવામાં આવી. રહવારથી રાત સુધી પાણી કે ખાવાનુંએ આપવામાં ન આવ્યું. છેક રાતના એક વાગે પાણી તથા ખાવાનું મળ્યું. તે વખતે અમલદારે એમને રહમતવવાનો પ્રયાસ કર્યો કે “ તમે આત્મા જાવ તો તમને છોડી મુકવામાં આવશે. ” સરોજનીએ સામે જવાબ વાળ્યો કે “ પકડવા માટે તો અધિ આવી છે. આવી છા માટે જાઉં. પ્રલયકાળ સામે આવે તોએ એક તમુ પમુ ડગીય નહિ. ” આખરે એ અમલદાર આત્મા મરો પાછળથી મરોજની દેવીને નવ મામતી સગ્ગ માંપડી. મંધિ પછી ફરી સત્યા-ચદ ધરો ત્યારે પણ એમને મળ મળી હતી.

દિલ્લા અધિકારક મુદને લગતી ફેટલીક ગેરસમજૂતીઓ મુરોપ તથા અમેરિકામાં ફેલાઈ હતી. તે દૂર કરવા સરોજની મુરોપ અને અમેરિકા ખંડમાં ફરી વળ્યાં. દિલ્લા અધિકાર તથા મત્તનો પવગામ આપ્યો. સૌની ગેરસમજૂતી દૂર કરી તેઓ પાછાં પધાર્યાં. નાનુ પ્રત્યેની એમની એકનિષ્ઠા તથા અડગતા પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રેમી માટે પદાર્પ યાદ પડે તેમ છે.

જદાવરધાના ચિન્હો હવે તેમના પર ફરકવા માંડ્યાં છે, તેમ જતાં પણ સમાજ તથા દેશની અવિગત સેવા જાળવનાં તેઓ

યાકતાં નથી. દેશને માટે ફકીરી ધારણ કરનાર રાષ્ટ્રવીરોનો આરામ એમના અંતમાં કે આઝાદીમાં રહે છે.

યુવકો પ્રત્યે એમનો અગ્રાધ પ્રેમ છે. અને એક વેળાએ ભાવણ કરતાં નેમણે જણાવ્યું હતું કે “મારા જીવનનો સર્વોચ્ચ મહિમા હું એમાં માનું છું. કે મારી મમાધિના શિલાલેખમાં આ શબ્દો કાતરાઈ રહે કે “ભારતની જિગતી પ્રગ્ન; યુવાનો તથા યુવતિઓ જોડે એને પ્રેમ હતો.”

માંગુશ્રી સંરેશનની દેવીની અખૂટ સેવાઓનો જલ્દતો લારે જ વાળી શકાય કે જ્યારે ભારતવર્ષની બેઠીઓ એ માતાની આશાઓ પૂર્ણ કરવા એના પંથે વળે.

દેશમાં જનતા દેશી રેશમના માલનું
આદ્ય અને મુખ્ય મથક

ઇન્ડિઅન સીલ્ક ડીપો

૫૭-૫૮, સ્વદેશી માર્કેટ કાળકાદિવી રોડ,
મુંબઈ નં. ૨.

મહેસૂર તથા મુંબઈનું રેશમી જ્યોર્જેટ, કેપ, સાટીન વિં
સુરતનું જરીયન જ્યોર્જેટ, તથા જરીની કીનારો, જરીમાંલ
બનારસી કીનારો વિગેરે વિગેરેની છેલ્લામાં છેલ્લી વસ્તુઓ
મળવાનું ખાત્રીલાયક મથક.

વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ રોડ પર
વિશાળ આધુનિક છપાઈ રંગાઈની
સ્વદેશી કાપડની દુકાન

***

|| મુતરાઈ તેમજ રેશમી સાડીઓ
ખરીદ કરતી વખતે ||

કે

છાપવા રંગવા આપતી વખતે
એક મુલાકાત લેવા વિનંતી છે.

***

ન્યુ સ્વસ્તિક ડાઈંગ એન્ડ પ્રિન્ટીંગ વર્ક્સ,
ચંદ્રારામજી હિન્દુ ગર્લ્સ હાઈ સ્કૂલ,
૯૫, વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ રોડ, મુંબઈ ૪.

શ્રીમાન્ ભુલાભાઈ દેસાઈ

રૂઢના મહાન ધુરધરોને એક યા ખીજ પ્રકારે લલચાવી લેવાની ખિટિય સહેનચાહતની ચાલખાજી જગમહેર છે અને એ ચાલખાજીમા ફસાવવાનો તથા હોદ્દાઓના મોહમાં નાખવાનો અખતરો હિંદના અન્નેક ધારાચાઓ તથા મુસ્લિમી આગેવાન શ્રીમાન્ ભુલાભાઈ દેસાઈ પર પશુ અજમાવવામા આવ્યો હતો. કેટલાએ દેશદોષીઓ એ ચાલખાજીમાં ફસાયા છે પરંતુ રાષ્ટ્રહીતના ભોગે એ લાલચોમાં ન ફસાતા એમણે એ માનવતા હોદ્દાઓને ઠોકરે માર્યા હતા એટલું જ નહિ પરંતુ કટોકટીના પ્રમગેએ રાષ્ટ્રની પડખે આવી ઉભા છે, અનેક કસોટીઓમા ફસાઈને તેઓ રાષ્ટ્રભક્ત બન્યા છે. ધારાસભાની બેઠકોમા કે જાહેર સભાઓમા સરકારની ચાલ-

શ્રી. ભુલાભાઈ દેસાઈ

બાળ્યોને પ્રચંડ પ્રહારો લગાવ્યા છે અને મહાસભાનો વિજય વાવટો ફરકાવ્યો છે.

એમનો જન્મ ૧૮૭૭ ની માસમાં ઓક્ટોબર માસની ૧૩ મી તારીખે વઘસાડ ખાતે થયેલો. તેઓ જ્ઞાતિએ અનાવિદ્ય બ્રાહ્મણ છે. એમનું મૂળ વતન ચીખલી પરંતુ એમના પિતા થી ૦ સ્વ. જીવણજી દેસાઈ વંશીજાતના ધર્મા અર્થે વઘસાડ જઈ વસેલા. એમનાં પ્રાથમિક શિક્ષણની શરૂઆત વઘસાડમાં થયેલી. બહુતાં તો તેઓ કામેલ જ હતા એટલે પ્રત્યેક વર્ષે સારા માર્કે પસાર થતા એમના બધા કપાળ પગથી મો ડાહીતા મત બંધાઈ ગયો હતો કે તેઓ મહાન ધર્મને જ જન્મેલા હતા અને બાળ્ય પછી તેમજ એમના આચાર્ય સ્વભાવને અંગે એમને કેટલાક 'ઠોક' વિદ્યાર્થીઓ પડેલા આવતા. એમનો એક સાથીદાર પણ એવો જ હતો. એ તેરની વધી એક શાપ તેને બદલે હાથેઈ જાય જ ગણતો.

અંગ્રેજી એકાદ ધોરણની પરિક્ષા આસતી હતી. એ 'ઠોક' સાથીદારનો નંબર પણ એમના માથે જ આવેલો. શ્રીમાન બુલાલાઈ જવાબ પત્રો લખીને પોતાની 'એચ' પર મૂકે તે પેલા લાઈ સાહેબ ધીમે ધીમે તદ્દપ્રવવાની જ વાત કરતા. બુલાલાઈ તો પોતે લખવાની ધૂનમાં પડેલા. એમની જૂતિ એ માથીદારને શીખવવાની હતી પરંતુ ચોરી કરાવવાની નહિ, સવાલપત્રના બધાએ જવાબો આપીને તેઓ જવાબપત્રો લેખા કરવા લાયક છે તો પેલા લાઈ એમના જવાબપત્રોમાંથી ચોરી કરતા જણાયા. બુલાલાઈને ચોરી તથા અમત્ય પર ચીડ હતી. હવે જો પરિક્ષાને મેડે વાત કરવા લાયક તો પેલા સવાલપત્રની ફગેતી થાય અને આખું વર્ષ બગડે. એઓ "ધર્મસંહતમાં" મુકાયા. પરિક્ષા ન સાંજળે એવી રીતે તેમણે

પોતાના સાથીદારને કહ્યું કે “ ભાઈ ! જ્યાં તું રુ કહે છે ? જો
તું પકડારો તો તું અને હું બેઉ જણા મુન્દેગાર છરીશ. ’ પેલા
રાવમાહેન તો રહમજો જ શાના ? એણે તો ઉપગ્રામી ઉપદેશ
આપવા માડ્યો કે “ A friend in need is a friend
indeed ” આ ખાનગી વાતચીતો તરફ પરિણતર બિન બેચાલ
અને તેઓ એમની પાસે આવ્યા. જીહાભાઈ પર તે પરિણતરો
હરોસો હતો જ એટલે એમની જડતી ન લેતા પેલા રાવમાહેનની
જડતી લેવા માડી, જીહાભાઈના જવાબપત્રે એ ભાઈ પાસેથી
પકડાતા તમને બહાર કાઢવામાં આવ્યા.

પિતાના વિચાર જીહાભાઈને વધુ બળાવવાનો હતો એટલે
સારો અભ્યાસ કરાવવા તેમને ૧૮૬૧ ની સાલમાં મુબમ્બે મોકલ્યા
પરંતુ વરસે જીહાભાઈ મેટ્રિક થયા અને પછી જર્મનીમાં ૬ સપ્તાહ
તરીકે એલેક્ષીન્સ્ટન કોલેજમાં જોડાયા અહિં તેઓ બી એ ની
પરિક્ષામાં પહેલા વર્ગમાં પસાર થયા જેથી તેઓ પ્રથમ દરિયા
ફેલો તથા પાછળથી કોલેજમાં લેકચર તરીકે નીમ્યા જીહાભાઈની
કમળ તો કમળીયન સિવિલ સર્વિસમાં જોડાવાની હતી સરકાર
તરફથી શિખવણ પછી મળી હતી પરંતુ અનિવાર્ય સંજોગોને લઈને
એમને એ વિચારે પડતા મુકવા પડ્યા આખરે એમ એ થયા

એમ એ યનારાઓ સામાન્ય રીતે શિક્ષકના ધંધામાં જ
જોડાય છે તે પ્રમાણે જીહાભાઈ પછી ગુજરાત કોલેજના અધ્યાપક
તરીકે નિમાયા, તેમની શિખવણની દબથી વિદ્યાર્થીઓ તેમના પર
ખૂબ હતા, બીજા પ્રોફેસરોના ‘ પીરીઅડઝ ’માં કોલેજીઅનો તેમના
કરી ચકતા. પરંતુ એમના ‘ પીરીઅડઝ ’માં નહિ તેઓ જેટલા
મામાણુ તેટલા જ શીક્ષકની જાણતમાં કડક પછી હતા એ વર્ષે મુધી
આ નોકરી કરી પરંતુ એમનું જીવન ‘ પડજી ’ થવાને સરખાયેલું

ન હતું. આ ક્ષેત્ર એમની વિશાળ બુદ્ધિ તથા કુનેહ માટે હુંકું હતું. એમના હાથે તો મોટાં કામો થવાને સરળપણાં હતાં. પ્રેરેસરની જગ્યા સદાને માટે છોડી દીધી, વિદ્યાર્થીઓનાં દીલ દુઃખાયાં.

મુંબઈ આવી તેમણે કાયદાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. ગુજરાત હોસેમના અધ્યાપક શ્રીમાન બુલાલાઈ દેસાઈ હાઈ કોર્ટના એડવોકેટ બન્યા. એમની બાહોશ તથા કુશળ બુદ્ધિથી વકીલાતનું વિશાળ ક્ષેત્ર જામ્યું દિનપ્રતિદિન 'પ્રેક્ટીસ' વધવા લાગી; કીર્તિ પથનાવા માંડી; અને માગએ ઇલાકામાંથી કેસો આવવા માંડ્યા. લક્ષ્મીની રેલમહેલ થવા લાગી છતાં ધનિકપણાનું તેમણે કદીએ અભિમાન રહ્યું નથી. ગરિબો તથા દુઃખીઓની હદ સંભળી છે કેવળ સંપત્તિ મેળવી એશઆરામ કરવા એમનું જીવન નિર્માણ થયું ન હતું. એમની આંખમાં હિંદની ગુલામીની ઝળ હતી.

દેશભરમાં હોમરૂલ લીગની ચળવળ શરૂ થઈ તેમાં તેઓ જોડાઈ ગયા. અને ત્યાંથી તેઓ દેશ પ્રત્યેની પોતાની રૂબરૂ અદા કરતા આવ્યા છે. સરકારની નજર બુલાલાઈ પર પડેલી. સરકાર રદમજતી હતી કે આ બુદ્ધિશાળી વ્યક્તિ જો ગાંધીવાદમાં ભગશે તો ભવિષ્યમાં ભારે પડશે આથી કરીને એમને લલચાવવા સરકારે હિંદી સરકારની ધરોઆરી મંમિતિના મુખ્યપદ માટે તથા વગિજ અદાલતના ન્યાયાસન માટે 'ઓફર' કરી પરંતુ એ 'ઓફર' તો એમણે અસ્વીકાર કર્યો સરકાર રદમજી ચુકી કે તેઓ એના હાથમાં રસાઈ પડે તેમ નથી. આખરે પોતાના પ્રયાસો પડતા મૂક્યા.

૧૯૨૬ માં યોગ્યક સમય માટે એડવોકેટ જનરલ તરીકે નિમાયા પરંતુ પાછળથી એનો પશુ આવીકાર કર્યો આજ વર્ષમાં તેઓ સ્વ પડીન મોતીલાલ નરેન્દ્ર સમાગમમાં આવ્યા. એમની સાંધેના પરિચયથી તેઓની ગણે પ્રત્યેની ભાવના વધુ દૃઢ બનતી

ગઈ. ગત બારડોલીના સત્યાગ્રહ પ્રમંગે પણ તેમણે પુરતો ભાગ લીધો અને ખેડૂતો પ્રત્યેની પોતાની ફરજ બજાવવામાં ચુક્યા ન હતા. સરકારે છેલ્લી વખત પુનઃ પોતાની બાજુ અજમાવી અને તેમને ભારતના ધારા મંત્રીની જગ્યા માટે ઓફર કરી પરંતુ તેનો પણ તેમણે અસ્વીકાર કર્યો. એટલું જ નહિ પરંતુ ઈંદીની ફૂલ મંડાતાં મહાત્માજીના અનુમાધી બની બેઠા. ૧૯૩૦ ની એ લડતમાં તેમણે સક્રિય ભાગ લીધો. મરકાર વિરૂધ્ધ અને તેમને જેલમાં પુરી દીધા. ૧૯૩૨ ની સાલમાં તેમને રૂ. ૧૦,૦૦૦ નો દંડ તથા એક વર્ષની સજા ફટકાવી.

શ્રીમાન
જીવાભાઈ દે-
સાઈ મહાન
ધારા શાસ્ત્રી
તથા પ્રખર
રાજદ્વારી છે

એટલું જ
નહિ પરંતુ
તેઓ નાહિ-
ત્યાગ પણ
છે. જ્યારે
તેઓ અમ-
દાવાદની ઠા-
લેજમાં હતા

ત્યારે તેઓ સ્વ. આનંદરાજ કર મુવના પરિચયમાં આવેલા અને ત્યારથી એમણે લખાણો લખવાનો ભારે શોખ હિપજ્યો હતો. ૧૯૩૧ માં નડિઆડ ખાતે મળેલી શુજ્ઞરાત્રી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ તરીકે પણ ચુકાયા હતા. તેઓ સમાજ સુધારક પણ છે તેમણે પોતાના પુત્ર શ્રીમુત ધીરજીભાઈનું લખાણ આંતરજાતિય કથું છે.

તાજેતરમાં તેઓ યુરોપના પ્રવાસે ગયા હતા આ દરમ્યાન તેમણે દિંદની પરિસ્થિતિનો સચોટ ખ્યાલ ત્યાંની પ્રજાને આપ્યો હતો તેમજ દિંદની માંગણીઓ પણ રજુ કરી હતી. યુરોપના મામલાનો અભ્યાસ કરી તેઓ પાછા ફર્યા છે. “પૂર્ણ આઝાદીના ધ્યેયને પ્રગી વળવા સંઘર્ષન સાધો.” એ તેમની છેલ્લી અરજ છે

હકીમ રવ. જ્ઞાનચંદ્ર જૈની

રવ. તાલુકા કલપતરામના વેવાળા તે, પંજાબના મુઝરિયા હકીમ રવ. જ્ઞાનચંદ્ર જૈની કે જેઓ પંજાબના એક મહાનમાં મહાન હકીમ ગણાએલા અને જેઓ ભાષકમાં ભાષકર હોવાને એકેક સફળ ધર્માત્મા પાંચ પાંચ હજાર રૂપીઆ ફી લેતા તેઓએ પોતાના તે સઘળા પ્રયોગો તથા પોતાનું સંપૂર્ણ વૈદ્યકીય જ્ઞાન જાહેરના લાભ અર્થે તદ્દન મુક્ત મૂકેલ છે કે જેમાં માત્ર સામાન્ય વનસ્પતિઓ તથા વાતુ બળરૂઝે ઓસડીયાંઓથી સાદામાં સાદા તેમજ ભાષકમાં ભાષકર હોવાના ધર્માત્મા તદ્દન નજીવ. ખર્ચે અને માત્ર ઘેર બેઠાં કરી સકાય છે. તે સઘળા વિગતવાર ધર્માત્મા “ અનેક સંત મહાત્માઓની અમરકારીક તરીકે જુદીઓ યાને સિલ્લ વેદક ” નામે મુજરાતી પુસ્તકમાં પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. આ ૧૮૪ પાનાના નજીવ કપડાની પાકી બાધર્મિવાળાં પુસ્તકની કીમત માત્ર રૂ. ૧૩ મુજબ જાહેરનાઓ માટે વી. પી. પોસ્ટલ ખર્ચ આઠ આના વધુ સંપૂર્ણ કેટલોગ બેઈએ તો મફત મળેલો. પરદેશ માટે રજીસ્ટર પોસ્ટલ સહીત રીડિંગ રવ.

મેન્ટીનલ વૉચ ફાં.

૧૫, મેડીકલ સ્ટ્રીટ, કોલ, મુંબઈ.

બાળુ રાજેન્દ્રપ્રસાદ

હિન્દી આઝાદીની લડતનો ઇતિહાસ લખાશે ત્યારે તેમાં એક પ્રકરણ તો શ્રી રાજેન્દ્રપ્રસાદ વિશે જરૂર લખવાનું. 'રાજેન્દ્ર બાળુના' ના લાડકા નામથી ઓળખાતા શ્રી રાજેન્દ્રપ્રસાદનું જીવન સેવાના રંગોથી રંગાયેલું છે. આઝાદીની લડતમાં મોખરે રહીને તેમને અનેક સ્વાર્થોને જતા કર્યા છે. વળી લઘુદી ગણેલા સારીદે પણ હાકલ પડતા પથારીમાંથી ઉઠીને સગ્રામનાં મેદાન પર દોડી જવાના અનેક દાખલા છે. શ્રી રાજેન્દ્રપ્રસાદ સાદાઈના પૂનરી છે આડબજ તથા અભિમાનના શત્રુ છે. ખર્ચે નાનો બીસ્તરો અને બગલમાં કપડાની એક થેલી લઈને હરવા હરવાનો તથા પુસ્તક વાચનનો તેમને અદ્વિત શોખ છે.

બાળુ રાજેન્દ્રપ્રસાદ

ગઢિય મહામહાનીસ્થા પનાના આગલા વર્ષે ૧૮૮૪ ની સાલમાં ડિસેબર માસની ત્રીજી તારીખે, આપરા ખાતે, કાવરથ કોમમાં જન્મ થયો તેઓ જોમના પિતાને પેટ છેડલા અને પાંચમા પુત્ર. પિતાશ્રી મુનશી મહાદેવ સહાય મોટા જમીનદાર હતા; કમા-

વાની પરવા ન હતા. પ્રભુભક્તિ તથા પરાપકારમાં જ પોતાનું જીવન વ્યતિત કરતા. આવ્યા ગયા અતિથિઓનું સુંદર સ્વાગત યત્ન. એમના ઉદાર સ્વભાવને લઈને કેટલીક વેળાએ ખોટો સાબ પથ્ર સેવાતો. એ વસ્તુ તેઓ સારી રીતે સમજતા છતાં ખોસતા નહિ પિતાના ગુણનો વારસો પુત્રને મળ્યો છે. બાલુજીનું જીવનમુત્ર પરોપકારાય મિદ્ધમ શરિરમ બની રહ્યું છે.

બાલુજીની બાગવધનો એક પ્રસંગ રમુજી છે. તેમને 'ચાકલેટો' ખજો શીખ્ય હતા. પોતાનું મજબુત બગવ નહિ ત્યાં સુધી તેઓ સાળામાં જતા નહિ, પોતે ખાપ તેના કરતાં બાગમિત્રોને ખવડાવવામાં તેઓને વધુ આનંદ પડતો. કેટલીક વેળા ઓકરાઓને ચિદવતા અને તેઓ રડી દેતા કે તરત જ તેમને રીઝવવા 'ચાકલેટ' આપતા. પરંતુ આપી કરીને કેટલાક મીઠા તથા લુચ્યા ઓકરાઓને ખોટી ટેવ પડી. સાધારણ કજીઓ થાય તો પથ્ર રડી દેતા અને કજીઓ કરવાનું બહાનુ ન મળે તો એમની સાથે અથગ્રાહ પડતા, નીચે પડી જવાનો ડોળ કરતા અને રડી દેતા. બાલુજી તેમને 'ચાકલેટ' આપના કે તરત જ તેઓ મૂડીમાં લઈને દસતા દસતા દોડી જતા. આવા લુચ્યા ઓકરાની એમને ગળુ હતી. એક વખતે તેઓ બે ચાર ચાકલેટમાં કાણું પાડી તેમાં મરચાંની જૂઠી બરી મથા. હંમેશ મુજબ પેલા ઓકરાઓ તેમની પાસે આવી અથગ્રાહ પડ્યા અને ગળે ખૂન વાગ્યું હોય એવો ડોળ કરી રડવા લાગ્યા. બાલુજીએ મરચાંની જૂઠીવાળી ચાકલેટ તેમને આપી અને જેવા તે ઓકરાઓ ખાવા મથા કે તરત જ મરચાંની તીખ લાગતાં ચીસ પાડી ઉડ્યા. પુનઃ એમની પાસે 'ચાકલેટ' પડવવાની પેલા લુચ્યા ઓકરાઓ ટેવ જ જૂઠી મથા.

બાણુએ ૧૮૬૩ ની સાલમાં નિચાળે મુકવામાં આવ્યા. બાણુમાં શુદ્ધિ તેજ હતી. પ્રાયમિક તથા માધ્યમિક શાળાઓમાં હિપલા નંબરે ધનાગો મેળવી પસાર થવા લાગ્યા. મેટ્રિકની પરિક્ષામાં પસાર થયા. સારાએ પ્રાંતમાં એમની બારે પ્રશંસા થઈ અને વર્તમાનપત્રોમાં પણ ગુણગાન ગવાયાં. ત્યાર બાદ તેઓ કલકત્તાની પ્રેસીડેન્સી કૉલેજમાં ભેડાયા. ઇન્ટર મીજ્યુએટ તથા બી. એ. ની પરિક્ષામાં પણ પ્રથમ આવ્યા. સૌ કોઈ એમના તેજસ્વી અભ્યાસથી અકિત થયા. પોતાની કુશળતા પર તેમને શ્રદ્ધા બેઠી. એમ. એ. અને વકીલાતનો અભ્યાસ સાથે કરી એક જ વર્ષમાં પાસ થવાની મહત્વાકાંક્ષા જાગી.

પરંતુ એ મહત્વાકાંક્ષા પાર ક્યાંથી પડે ? તેઓ કેવળ એપડાઓના કીડા ન હતા. કેવળ વિદ્યાર્થી છવનના ભ્રમર ન હતા. એમના હૃદયે દેશદાઝ પણ વસેલી હતી. ૧૮૭૬ માં બંગલોડની અળવળ ફાટી. તેમણે તેમાં સક્રિય ભાગ લીધો. ચાંત ખેસી ન રહેવાયું. મુવાનોને દેસને પડખે ઊભા રહેવા પ્રથમ હાકલ કરી. એમના જ પ્રયાસે આજ વર્ષમાં ટ્રાયલ ચરકુદીના પ્રમુખપણા હેઠળ પ્રથમ ખિદારી વિદ્યાર્થી પરિષદ પટના કૉલેજમાં ભરણ અને સફળતાપૂર્વક પાર પડી. ત્યાર બાદ સમગ્ર હિંદમાં વિદ્યાર્થી અળવળનું મોજું ફેરી વળ્યું.

આમ એક બાણુ રાષ્ટ્રિય પ્રવૃત્તિઓ એમનું ધ્યાન ખેંચી રહી હતી. બીજા બાણુએ વિદ્યાર્થી અળવળની શરૂઆત કરી હતી. 'મનસીએ આ દરમ્યાન પિતાનું અવસાન થયું'. એમ. એ. ની રસિકામાં કેવળ પસાર થયા. સૌ કોઈને તેમને માટે પ્રથમ નંબરે આવવાની આશા રાખેલી પરંતુ નિષ્ફળ નીવડી. ત્યાર બાદ તેઓ પ્રકરાબાદની મીઝર કૉલેજના પ્રેફેસર નીમ્યા. એક વર્ષ

અહિંઆ નોકરી કરી પરણ્યા આ દેવમાં એમને ભારે મોહ ન ઉપજ્યો. વડીલાતની પરિલા આપવા પુનઃ કલકતા યુનીવર્સીટીમાં નોકરી ૧૯૧૦ માં પ્રો બાબુજી ધામરાઓ બન્યા. પિતાના અવમાન બાદ એમના વડીલ બહુ બાબુ મહેન્દ્રપ્રસાદે એમને ઉચ્ચ કેળવણી આપવા ભારે જહેમત ઉઠાવી. સ્વદેશ તથા જનમેવામાં એમનોએ શોખો ઓછો નથી. પોતાના માર્ગે વળતાં પોતાના નાના ભાઈને તેઓ અટકાવી ન શક્યા, એમને વિવાહત બહુવા મોકલવાનો વિચાર મોટી વાડ્યો બાબુની ઇચ્છા પર એમનું ભાવિ ઇચ્છુ.

બાબુજીની ખ્યાતિ એક આદર્શ યુવક તથા વિદ્યાર્થી તરીકે મર્વન ફેલાઈ રહી હતી ૨૪ ગોખવેએ એમની ભારે પ્રશંસાઓ આલળી પોતાના પક્ષમાં લેવા એમણે આમંત્રણ આપ્યું અને મર્વન્ટમ એન્ડ ઇન્ડિઆ મોસાયટીમાં નોકાર્થ જવા મવાહ આપી ત્યાં બાદ તેઓએ જનસેવાની પ્રવૃત્તિમાં ઝડપવાબુ અને માથે માથે કલકત્તાની હાઇ કોર્ટમાં ૧૯૧૨ થી વડીલાત પણ કરવા લાગ્યા જુનીઅર વડીલોને પાછા હટાવી તેઓ પ્રથમ પદકિતમાં મુકાર્થ ગયા ફુલ મમથમાં તેમણે મોટી ખ્યાતિ મેળવી. ૯૧૬ મા તેમણે એમ એવ ની પરજા આપી જેમાં પ્રથમ નબરે ઉત્તિર્ણ થયા.

હવે તેઓએ પેતાનું વડીલાતનું મથક બદલ્યું અને પટનાની હાઇ કોર્ટમાં વકીલાત કરવી શરૂ કરી. સાચા હીરાને અંધારામાં નાખજો તો પણ તે પ્રકાશ ફેલાવે જ. અહિં પણ તેમને ભારે આવકાર મળ્યો તેમની આમદાની દિન પ્રતિદિન વધતી મહ પટનામાં ભારે પ્રતિષ્ઠા જાગી, ૧૯૧૭ માં પટના યુનીવર્સીટીની સેનેટમાં નીમાયા અને મીન્ડિકેટમાં ચુંટાયા પણ વર્ષો આ રથાને તેઓ ઝટી શક્યા નહિ અસહકારની ચળવળનો ધોર નાદ થતા તેઓ છૂટા થયા, નહિ તો વાઇસ ચાન્સેલરને

ઓછો તેમને એનાયત થયો હોત સ્વદેશી મળવળ અંગે બિહાર વિદ્યાપીઠના તેઓ વડા આચાર્ય બન્યા.

હાથીને વાળવા પણ માવતની જરૂર હોય છે. બાબુજી અને મહાત્માજીનું મિત્રન થયું. એ પારપક્ષના રમખાણ પ્રસંગે મહાત્માજીએ અંપારપક્ષની મુલાકાત લીધી અને તપાસ ચલાવી જે પ્રસંગે બાબુજીનો મમાગમ મહાત્માજીને થયો. રૉનેટ એકંટથી સારાય હિંદમા ઉઠેલી હોળીમા એમણે પડતું મૂક્યું. વડીલાતને લાત મારી, પદર લગ્ન-રતી માસિક આમદાની પર પૂજા મૂક્યો અને ફરીથી ધારણ કરી. પ્રચારકાર્ય અંગે દેશભરમા લુભવા માડ્યું. મહાત્માજીના અગળ નાદુએ એમને આ પ્રસંગે પૂરું આન્યા.

ધારાસભાઓ કમળે કરવાથી સ્વરાજ મળે એવી માન્યતા તેઓ ધરાવતા નથી તેઓ માને છે કે સ્વરાજ મેળવવાનું કાતીન હથિઆર કેવળ સત્યાગ્રહ જ છે. તેમ છતાં પણ મહાસભાના હુકમને માન આપી સૈનિક તરીકે, શીસ્તપાલન ખાતર, સુટણીઓના પ્રસંગે પોતાની મરજી વિરુદ્ધ પણ મહાસભાવાદી ઉમેદવારોને સહજતા અપાવવા પર્યટન કરે છે અને ફત્તેહગંદ બનાવે છે. એવા સૈનિક મહાસભા ક્ષેત્રમા ચોડા જ છે. અને તેથી કરીને મહાત્માજીએ એક વેળા બાપણ કરતા જણાવેલું કે મને રાજ્યેન બાણ જેવા કેવળ પદ જ માણસો સ્વગળ મેળવવા પુરતા છે.

મત સત્યાગ્રહની લડત પ્રસંગે તેમણે ગામેગામ ફરી પ્રચાર-કાર્ય કર્યું, ખાદીપ્રચાર માટે બાપણો આપ્યા અને બ્રિટિશ મત્તનતને દેશવટો આપવા ભારે જોહાદ જગાવી. સરકાર એમને છુટા રહેવા દે તેમ ન હતું અને વગી તેમા તેઓ તો કાશિખારીના સખ્ય એટલે મોટા 'જગવાખોર', સરકારે એ લડત પ્રમંગે તેમને

બે વાર છ, છ, માસની સગ ફટકાવી અને ત્રીજી વખતે પંદર માસની સખ્ત સગ ફટકાવી. હસ્તે રહેરે બાબુજી નેલની કાળ કોટડીઓ પાછળ પુરાઈ ગેહા.

પરંતુ કેવળ નેલનાં દુઝો ખમવામાં એમની કસોટી સમાયથી ન હતી. નેલમાંથી છૂટવાના કેવળ બે જ દિવસ અગાઉ એટલે કે ૧૫ મી ગન્યુઆરીના રોજ બિહારમાં ભારે ધરતીકંપ થયો. અસંખ્ય જનમાતોની ખૂવારી થઈ. નેલમાંથી છૂટી આગમ લેવાનો સમય ન હતો. બહારનાં સંગ્રહિત મળવાની પુરસદ ન હતી, બાબુજીએ કમર કસી કંઠાળ બાંધવાનાં દુઝો દૂર કરવાને હાથમાં પાવડા અને કોઠણીઓ લેધકી. બિહાર સંકટ નિવારણ સમિતિ સ્થાપી. એમની એક જ અરજી એમના હંડમાં લાખો રૂપીઆ ભરાઈ ગયા. આ સમયે એમની ભારે કસોટી થઈ અને તેમાં પાર ઉતર્યાં.

સમસ્ત ભારતવર્ષમાં એમની સેવાઓની મુક્તકંઠે પ્રશંસા થઈ, એમના પર પ્રબળદષ્ટિ થઈ. રાષ્ટ્રે એમની કદર કરી એમને ‘રાષ્ટ્રપતિ’ બનાવ્યા. ઠેઠેર એમનાં સ્વાગતો થયાં. અત્યાર મુધીના રાષ્ટ્રપદ પર બિરાજેલા મહાન ધૂરધરો કરતાં એમને વધુ માન મળ્યું; સન્માન થયું.

શક્તિશાળી બાબુજીને એમની શુભ નિષ્ઠા તથા સેવાભાવે એમને મહાન બનાવ્યા છે. પોતાની ફરજે અદા કરવાની એમનામાં હૃદયી ભાવનાઓ છે. એ જ ભાવનાઓથી પ્રેરાઈને પોતાના જીવનને દોરે છે, મૈનિક તરીકે સેવા બજાવવામાં તેઓ નેટલા કુશળ છે તેથી વધુ સેનાપતિ તરીકે કામ લેવામાં સખ્ત છે. તેઓ સત્યના પૂર્વગરી તથા રાષ્ટ્રભક્ત છે.

સાદો ખોરાક, સાદાં વસ્ત્રો, સાદું જીવન એ એમના આમુ-
ખ્ય, નમ્રતા એ એમનો મુકુટ. સ્વદેશભિમાન એ એમનું ગૌરવ
અને જનસેવા એ એમની દૈવત.

તાનેતરની માદગીમાંથી પ્રભુએ એમને ઉગારી લીધા છે.
બાબુજી ! ધણું ધણું જીવો ! હિંદને આઝાદીના માર્ગે વાળવાને.

Valley's Soap

બાસ્કા

ટી રો ઝ

નહાવાનો ખુરાબોદાર સાબુ.

ગાદીનું વજન તોલા ૧૨.

બામ્બે સાપ ફેક્ટરી

૯૬, બાણપાલા લેન, મુંબઈ ૩.

૫૦૦૦ નકલો બહાર પડશે.

જેને

સાહિત્યકારો સાહિત્યની,
રાજદારીઓ રાજકીય તથા
સમાજ સુધારકો સેવાની
દ્રષ્ટિએ જુઓ છે.

—x—

દુ'ક સમયમાં
બહાર
પડશે.

લાયબ્રેરીઓ, મંડળો
તથા ઘરેઘરમાં રાખવા
જેવું એક અને અણેક
પુસ્તક.

લેખક : મોક્ષવહનરાય એમ. દેસાઈ

કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરની તેજસ્વી આખો, ધાટીવી મુખાકૃતિ, રૂપેરી ચળકતી દાઢી ખભા પર ઝળતા વાળ, ઉચ્ચો ખાધો ભવ્ય વ્યક્તિત્વ ગૌરવભર્યા સારીઁ અને શીતળ કીર્તિ દોદીઓને તેમના પ્રાચીન રૂપીયુની ઓની યાદ આપે છે. વાણીમાધી છુટતી મધુરતા અને આકર્ષક ભાવવાની દબ્બ ભલાભલા કઠોર હૈયાના માનવીઓને ખીમ-ળાવી નાખે છે. તેઓ પ્રેમી અને સેવાભાવી છે તેમના હૃદયમાથી હિંતા ઉદ્દગારો મહામંત્રો બની રહે છે, તેમનો સાખો રેશમી ઝળખે તેમની ભવ્યતામાં વધારો કરે છે. કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર ભારતવર્ષમાં એક અને અન્યેક વ્યક્તિ છે.

કવિવર ટાગોર

૧૮૫૭ ની જંગવાના લણુકારા હજી જુસાયા ન હતા તેવામાં ૧૮૬૧ ની સાલમાં મે માસની તા. ૬ ફીના રોજ રવિન્દ્રનો જન્મ થયો. સંસ્કારી, સુધક અને સુધરેલા છતાં પ્રથમપરાયણ અને પરાપકારી કુટુંબમાં જન્મ ધારણ કરી રવિન્દ્ર કુળદીપક બન્યા; કેળવણી, સંસ્કાર અને સુધારાના સૂત્રધાર બન્યા; અધકારમય બંગાળમાં અજવાળાં પાડ્યાં, એવા મહાત્માઓ જવંતેજ જન્મે છે અને શુદ્ધ છે, રવિન્દ્રનાથ તેમાંના એક, તેઓ જન્મ્યા અને શુભા, વધુ ટાંકવા જેવી વાત તો એ છે કે આજ દીવસે આજ મામ અને એક જ વર્ષમાં પડીત મોતીલાલ નહેરૂનો જન્મ થયો હતો, જેઓ હિંદની મુક્તિની લડતમાં મોખરે રહી કીર્તિ સંપાદન કરી ગયા છે, અને આત્મભોગ તેમજ સ્વદેશાભિમાનના ઇતિહાસમાં અમર નામના મૂકી ગયા છે.

રવિન્દ્રને શાળાઓમાં લણુવા જવાનો પ્રથમથી જ કંટાળો હતો. શાળાઓ તેમને બંદીખાના જેવી લાગતી, એટલે ત્યારે નિશાળે ગયા હોય ત્યારે એક બાળુએ શિક્ષક લણુવતા હોય ત્યારે રવિન્દ્રનો કદપનાધોડો બીજી દિશાએ હિડી રહ્યો હોય. મણી વેળાએ શિક્ષકો અને મર્મીઓ તેમને માટે નિશાળમાંથી લાગી ગયાની ફરીયાદો કરતાં ત્યારે તેઓ શેકક જવાબ પરખાવી દેતા કે 'તમે ન્હાના હતા ત્યારે તમે શું કરતા હતા.' બાળ રવિન્દ્રનો જવાબ સાંભળી મધર્જા હસી પડતાં અને કકક શિક્ષકોમાંથી રવિન્દ્ર બમી જતા. શાળાના અભ્યાસક્રમં ઉપરાંત ઘરે પણ ખામ વિષયો જેવા કે ચિત્રકળા, અંગીન અને કસરત માટે ખાસ શિક્ષકો શેકવામાં આવ્યા હતા. આમ બાળક રવિન્દ્રને ન્હાનપણથી ઘણી તાલીમો આપવામાં આવી હતી ત્યારે તેઓ આવા બેઅરપી લણુતરથી કંટાળી જતા ત્યારે મંદિ હોવાનો યોગ કરી મીઠા પધાગીમાં પોદી જતા અને

માણસને તાવ ફેવી રીતે ચઢે તેવા માણસે અખતરાઓ અજમાવી લેતા.

બંદીખાના જેવી યાજ્ઞા પ્રત્યે અલાવ હોવા છતાં તેમના વિચારો વિશાળ અને અર્થસૂચક હતા. કદિ પણ તેઓ એક વસ્તુને સંકુચિત દૃષ્ટિએ ન જોતા પરંતુ વિશાળ દૃષ્ટિએ તે પર વર્ણન કરવામાં તેમને મજા આવતી, સાદાઈ અને સ્વચ્છતા બાળ-પણથી જ તેમનામાં વસી હતી. બપોરે મારવો તેમને ગમતો નહિ. નાનપણમાં તેમના શરીરની આકૃતિ સુક્રમળ છોકરી જેવી હતી. તેમનો અવાજ પણ એવો જ કામળ હતો. રવિન્દ્રના ખીલતા વિચારોએ તેમને કાવ્યરચના તરફ ખેંચ્યા અને તેમના ભાણેજ જ્યોતિયન્દ્રનો તેમને સહકાર મળ્યો; ઉત્સાહ મળ્યો. કુદરતી છટા અને ઉત્સાસ તેમના કાવ્યોમાં પ્રથમથી જ નિતરતી આવી છે. બંગાળમાં એમના કાવ્યોને આવકાર મળ્યો. કવી રવિન્દ્રનાથને કાવ્યરચનામાં પ્રોત્સાહન મળ્યું.

બંગાળી અભ્યાસક્રમ જેમ તેમ પૂરો કર્યો અને કવિ રવિન્દ્રનાથ ટાગોર તેમના પિતા સાથે હિમાલયમાં પર્વટન કરવા ઉપડી ગયા. પ્રવાસ દરમ્યાન તેમને કુદરત અને હિંદના અણુમોલ રચનાનો અભ્યાસ કરવાનો મોકો મળ્યો. આથી તેમનામાં વધુ રસ આવ્યો. પ્રવાસ દરમ્યાન રવિન્દ્રનાથની કુશળતા અનુભવવાનો સાચો અવકાશ તેમના પિતા દેવેન્દ્રનાથને મળ્યો. પ્રવાસ દરમ્યાન તેઓ રવિન્દ્રને અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત શિખવતા. રવિન્દ્રની વ્યવસ્થા સક્રિયતા તથા હિસાબી કુનેહનો ઉચ્ચ ખ્યાલ પિતાશ્રીને બંધાયો. આ દરમ્યાન પોતાને ધરે કામળ લખતાં દેવેન્દ્રનાથે જણાવ્યું હતું કે “ રવિન્દ્ર બધા બાઈઓમાં હોશિયાર થશે. તેના બાઈમાં હશે તો મોટો માણસ બનશે. માત્ર ધારણમાં હતું તેના કરતાં એ વધુ શક્તિમાન

છે " કવિ રવિન્દ્રનાથ અને તેમના પિતા હિમાલયથી પાછા ફર્યા થગમા ગવિન્દ્રનાથનું માન વધ્યું અને કેટલાક દુરુચીઓ તેમને ચીડવતા ' મહાત્મા, મહાપુરુષ ' વિગેરે શબ્દોથી સબોધતા કવી ગવિન્દ્રનાથ તેવા બનવાનો પ્રયામ કરતા, છતાં આ વખતે તેમનું જીવન તેમના ક્ષેત્રમાં કેટલેક અંગે અત્યંત બન્યું હતું કારણ તેઓ અત્યારે મહાપુરુષના માર્ગમાં વિચરતા હતા જ્યારે તેમને ધૂનના માણ્યો વધુ ને વધુ ચીડવતા તથા અકળાવતા ત્યારે તેઓ પોતાની માના શારદાસુદરી પાસે ચાલ્યા જતા અને કુશિદો કરતા શારદાસુદરી આશ્વાસન આપતા અને યોગા પુરુષ બનવાની સલાહ આપતા યોગા જ મામમા શારદાસુદરી અવતાર પામ્યા કવિ ગવિન્દ્રને ઘણું આઘાત પહોંચ્યો અને હજીએ માતાનું વર્ણન કરતાં તેમના મુખ પર ઝાઝની લાગણી પ્રગટી ઉઠે છે

હૃદયમાંથી ઉઠતા તરંગોને કવીશ્રી રવિન્દ્રનાથ ટાંગોગ કાવ્ય દ્વારા વહેવગવતા હતા ધરમાં તેમ જ મિત્રમંડળમાં કાવ્યભાષામાં વાતો કરતા, મધુગ રવરને લઈને તેમની વાતો સંભળવામાં મૌને રમુજ પડતી અને કવીશ્રી રવિન્દ્રને પણ આનંદ પડતો હવે ધીમે ધીમે તેમનો પ્રભાવ વધુ પડે જતો હતો અને માહિત્યકારોના અમાનસમાં આવવા લાગ્યા તેમના કાવ્યો એક પછી એક બહાર પડતા ગયાં અને ખ્યાતિ વધતી ગઈ એવામાં તેમના મોગ ભાઈ દીનેન્દ્રનાથે ' ભારતિ ' નામક પત્ર શરૂ કર્યું. કાવ્ય અને વાર્તા ક્ષેત્રમાં કવીની પાછો વેગવતી બની છુટથી કાવ્યો, લેખો અને નિબંધો લખવા માડ્યા. આ પ્રસંગે તેમની ઉમર કેવળ સોળ વર્ષની હતી સત્તરમાં વર્ષે તેઓ વિવાહતના પ્રવાસે ઉપડી ગયા ત્યાં સાહિત્ય અને જીવિતનો સારો અભ્યાસ કર્યો, પાશ્ચાત્ય અને પૂર્વ કથાનું મિશ્રણ થયું કવિશ્રીની કલમ અનોખી ભાત પાડવા

સાગી, વેગવતા લખાણો આવવા લાગ્યાં, જનતા પર સારી છાપ પડી, બંગાળના સાહિત્યયુગે પત્રો લીધો, એની અસર હિંદમાં પણ થોડે ઘણે અંશે થવા પામી, કવિશ્રી હવે બંગાળની વિખ્યાત વ્યક્તિઓમાંના એક ગણાવા લાગ્યા, પુનઃ ૧૯૧૨ માં કવિશ્રી ઇંગ્લેન્ડ ગયા અને ત્યાં પોતાના કેટલાંક કાવ્યો સુંદીને અંગ્રેજી ભાષામાં અનુવાદ કર્યો અને 'ગીતાંજલિ' યુરોપના ચરણે ધરી, એ વિશ્વવિખ્યાત બની, ૧૯૧૩ માં કવિશ્રીએ મોલ્પલ પ્રાઇઝ 'મેળવ્યું', સવાસાખ રૂપીઆનું ઇનામ મળ્યું, કવિશ્રી રવિન્દ્રનાથ ટાગોર વિશ્વવિખ્યાત કવી બન્યા, યુરોપનું જોરવ તોડી નાખી હિંદની શક્તિઓનું જ્ઞાન વિદેશીઓને કરાવ્યું, ત્યાર બાદ જ્યારે તેઓ હિંદ પાછા ફર્યા ત્યારે કલકત્તા યુનિવર્સિટીએ તેમને ડોક્ટરનો ઇલકાળ આપ્યો, કવિશ્રી સાહિત્યસાચું કહેવાયા, કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર કવિવર ડો. રવિન્દ્રનાથ બન્યા, હિંદી સરકારે તેમને સરનો ઇલકાળ આપ્યો.

કીર્તિના શિખરે રવીન્દ્રનાથ ટાગોર આ સમયે પુખ્ત,

૧૮૮૩ માં શ્રીમતિ શ્રુત્તાલિની દેવી સાથે શ્રી ૦ રવિન્દ્રનાથના લગ્ન થયાં, પિતાએ તેમને શીલાઈદાની જગીર વહીવટ કરવા માટે સોંપી, આ જગીર પચાસ નદી પર આવેલ છે. કવિશ્રીને અહીંઆ કુદરતનો અભ્યાસ કરવાનો અલેક મોકો મળ્યો, કવી અને કુદરતનો સમાગમ અણમોલ લેખાય છે. કવીવર અહીંઆ મગનવિહારી બન્યા, કુદરતના અભ્યાસની સાથે ગરીબ અને કંગાળ ખેડૂતોની અવદશાનો અભ્યાસ કરવાનો પણ તેમને મળ્યો, તેમની સેવા કરવાની તમન્ના તેમનામાં જાગી આ માટે તેમણે વ્યવસ્થિત કાર્ય હિપાડી લીધું. ૧૯૦૧ માં તેમણે બોલપુર ખાતે કેવળ પાંચ સાત દિવસમાં સાથે શાંતિનિકેતન શાળા શરૂ કરી. ૧૯૨૧ માં વિશ્વ-

ભારતિ અને ૧૯૨૨માં શ્રી નિકેતનની સ્થાપના કરી. જે સારાએ વિશ્વમાં વિખ્યાત છે. દેશીવિદેશી વિદ્યાર્થીઓ અહીંઆ અભ્યાસ કરવા આવે છે. તેમણે સ્થાપેલી લાયબ્રેરી દુનિયામાં આદર્શ લેખાય છે. ક્વીવસ્તી બાહોરા બ્યવસ્થા હેઠળ આ સંસ્થાઓ સદર અને પ્રગતિમય પગલાં દિન પ્રતિદિન જાયે જાય છે. હિંદની કેળવણીકે આ સંસ્થાઓ મંદિર બની રહ્યું છે. ક્યો હિંદજયો એ માટે મૌરવ બની લેતો હોય !

૧૯૦૧ થી ૫ માં તેમના માતાપિતા એકે અવસાન પામ્યાં. કવિવરને ધણો આઘાત પુજ્યો. ૧૯૦૬ માં બંગલગની લડત સમસ્ત બંગાળમાં પ્રસરી ગઇ. માતાપિતાને શોક હજી તેમને હેયે હતો છતાં કવિવરે સ્વેચ્છા કંઈની નીતિને છોડ્યોક વિરોધ કર્યો. સભાઓ ભરાઇ અને કવિવરે તેમાં બંગાળીઓને ઉનેજન આપવા અનેક ભાષણો આપ્યાં. અળવળમાં સક્રિય ભાગ લીધો. ત્યારે એ અળવળ હિંસક માર્ગ તરફ દગતી તેમણે જોઇ ત્યારે તેમણે બંગાળીઓને ચેતવણી આપી અને અનેક ક્રાંતિકારી યુવાનોને એ માર્ગે જતા બચાવી લીધા. રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી સંન્યાય લેતાં અરવિંદ ઘોષને તેમણે આપેલ અંગ્રજિ હજીએ અરવિંદ વિદાયનાં સમરણો તાજાં કરાવે છે અને હૃદયને હચમચાવે છે. ૧૯૦૮ માં પંજાબમાં બંગાળ ગજકીય પરિવહના પ્રમુખ બન્યા અને દેશીઓને રોજરગ સ્વદેશાભિમાન ધારવા અપીલ કરી. દેહની મુક્તિનો પાઠ બંગાળની જનતાને આપ્યો. હિન્દીઓને મજબુત પકાર કર્યો કે “ માનવ જીવનનો ધર્મ દેશની મુક્તિ, સામાજિક સ્વતંત્રતા અને સ્વધર્મપાલન કરવામાં છે. જે મનુષ્યમાં સ્વદેશાભિમાન નથી તે સ નથી પરંતુ ચેતનવિહીન જોઈયું છે. ”

મનીવરની અખિય સદી. જહાંઆનવાળા બાગમાં નિર્દોષની

કલેઆમ તેમના હૈયે લાગી. તેમના રવેરવા ઉભાં યજ્ઞ ગયાં અને ખોલી ઉઠ્યા: " સર ! સર ! સર ! એ ઇસ્કાળ મારે ન લેખ્યે. બ્યારે મારા બાંધવો બાડકે બળતા હોય ત્યારે એવા ઇસ્કાળોથી મારું માન વધી શકવાનું નથી. મારું માન મારા બાંધવોની સેવામાં છે. " કવિવર ડૉલ્સર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરે સરનો ઇસ્કાળ પાછો વાળ્યો, સત્યામહતી ચળવળથી માંડીને અનેક લડતમાં તેમણે સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે અને હિંદીઓને પ્રસંગે પ્રસંગે હિંદની સુક્તિનો પાઠ એમણે આપ્યો છે. મહાત્માજી પ્રત્યે તેઓ પૂજ્યભાવના ધરાવે છે. હિંદના ગરીબમાં ગરીબ માણસ પ્રત્યે તેઓ સંગ્રેમ વર્તે છે. તાજેતરમાં જ તેમણે પોતાના જે ખેડૂતો પર રૂ. ૧૦,૦૦૦ મંડિતા નિકળતા હતા તે મારફતે કર્યાં આથી એ ખેડૂતો દુર્ધૈયા બન્યા, ખેડૂતોની વચ્ચે જઈ ઉભા રહેતાં ખેડૂતો ગળગળા થઈ ગયા તેમણે આપેલાં ત્રેરક ભાપણે ખેડૂતોની આંખમાં આંસુની ધારા વહેવડાવી હતી.

હિમાલયના પર્વતોથી કવિવરનું પર્વતન સર થયું. તેમણે સત્તરમા વર્ષે ઇંગ્લાંડની સફર કરી. અમેરિકા, સ્વિટ્ઝરલેંડ જર્મની, ફ્રાન્સ, રશીયન, ડેનમાર્ક, બેલ્જિઅમ, એસ્ટ્રીઆ, ચીન, બ્રહ્મદેશ, મલાયાદ્વીપ, સુમાત્રા, બાલી, જાવા, સીઆમ. ગ્રીસ, ઇજીપ્ત, ટર્કી, એસ્ટ્રીઆ, હંગેરી, જપાન, કેનેડા, ઇરાન, અમબસ્તાન વિગેરે પ્રદેશોનો ધારંવાર પ્રવાસ કર્યો છે અને બાહ્યાદી સરકાર તેમનો કરવામાં આવ્યો છે. ચીનમાં તો તેમની વર્ષગાંઠની ઉજવણી થઈ હતી અને તે જ પ્રસંગે ચીને તેમને યુ-એન-તાંગનો ઇસ્કાળ આપ્યો, એનો અર્થ વજ્રસમા પ્રતાપી ભારત નરવીર રવી એવો ધાય છે. આ ઉપરાંત તેમને ઘણી બેટા તથા માન્યસિંહ આ પ્રદેશમાંથી મળ્યા. તેમની ૭૦ મી વર્ષગાંઠ ૧૯૩૧ માં દુનીઆભરમાં ગિરજા

આંબાદીના આશકા

કલકત્તામાં રાષ્ટ્રીય તથા આંતરરાષ્ટ્રીય મહોત્સવ ઉજવાયો. જગતના સાહિત્યકારોએ કવીવરને 'ગોલ્ડન બુક ઓવ ટાગોર' નામક પુરતક એનાયત કર્યું, મહામહોત્સવ પ્રસંગે સમસ્ત વિશ્વમાંથી તેમને શ્રદ્ધાંજલી અપાઈ.

તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૭ નાં રોજ ખાસ કરીને સમસ્ત ભારતવર્ષમાં અને સામાન્ય રિતે દુનિયાભરમાં શોકનું મોજુ ફરી વળ્યું. સંધ્યા ચિંતાપુર બન્યા. કવીવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની એકાએક ગંભીર મહિંગીના સમાચારો ફેલાઈ ગયા. રથને રથને એમની માહંગી નાશ પામે અને કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર બચી જાય તે માટે પ્રાર્થનાઓ થઈ. આ પ્રાર્થના પ્રભુએ સાંભળી હોય એમ કવિવર પાછા સાબ થતા જાય છે. શ્રુત્યુના મુખમાંથી બચી જવા પામ્યા છે.

શિષ્યોના ગુરૂદેવ, હિંદના કવિવર અને દુનિયાના ડૉ. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર દેશીઓના મોટા ભાઈ સમા છે, વિશ્વના મિત્ર છે અને ગરીબના બેસી છે. પ્રભુ એમના શ્રવણની દોગ લજાએ સાહિત્ય, સમાજ અને હિંદની સેવા કરવા વધુ લખાશે.

કેપિટલ

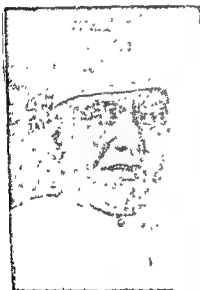
Capital

સીકાકંઠના
સાવોધી
ભરપૂર

વેજીટેબલ સોપ વર્કસ
કલીકટ, મુંબઈ, મદ્રાસ.

ડૉ. ખાનસાહેબ

મનવજીવન જળપ્રવાહ મમું છે જળપ્રવાહ ક્યારે પહોંચે તે એની ખબર પડી શકતી હોય તો જ માનવ-જીવનના પહોંચના ખબર પડી શકે ડૉ. ખાન સાહેબને તેઓ જ્યારે વિવામત હતા ત્યારે જેમણે એમને જોયા હશે તેમને આશ્ચર્ય ઉપજ્યા વિના રહેશે નહિ હજારોની આવક હોવા છતાં તેમણે અને તેમના કુટુંબે સ્વેચ્છાએ દેશને ખાતર ફકીરી ધારણ કરી છે એમના જોડે આત્મબળીદાન આપના જીવનને જ જન્મે છે.

ડૉ. ખાનસાહેબ

એમનો જન્મ નાઝીખ ખાતે ધર્મપરાયણ તથા ખાનદાન કુટુંબમાં થયેલો. માતાપિતા સરકારી તથા ઇસ્લમપરાયણ હતાં એની હંડી અસર બાળકો પર પણ પડી ડૉ. ખાનસાહેબના પિતા બહેગમખાન વિશાળ હૃદયી તથા ધર્મપરાયણ હતાં પોતાના બાળકો પોતાથી મવાઇ થમેલા તેઓ જોવા ઈચ્છતા હતાં બાળપણથી જ બાળ-

કોને ધર્મપરાયણ બનાવવાના મંત્રણાચરણ મંડાપ મુક્યા હતાં. ત્યારે ત્યારે બહેરામખાન ખૂદાનું સ્તવન કરતા હોય ત્યારે ત્યારે પોતાના બાળકોને તેઓ પોતાની પાસે જ રાખતા અને અહીંસા તેમજ સદ્વર્તનનો ઉપદેશ આપતા. પરંતુ એની અસર ડૉ. ખાન-સાહેબના નાના બાપ ખાન અબદુલ મકસૂમખાન પર જોડી પડી. તેઓ ધણી જ ધર્મનીષ્ઠ તથા ઇસ્લામ ધર્મના પ્રેમી હતા. તેઓ માતૃપિતાની સેવામાં તથા ખૂદાની બંદગી કરવામાં જ મગ્ન થાણતા. ત્યારે ડૉ. ખાનસાહેબ તોફાની અને મરકશા હતા. તેઓ હરહંમેશ સામાન્ય વસ્તુમાંથી આનંદ મેળવતા, છતાં ઇસ્લામ ધર્મનું શૌરવ તેમની નમેનસમાં વહેતું. ચિત્તની મુરદ બર લાવવા આદર્શકિત પુત્રો સતત પ્રયાસ કરતા. ડૉ. ખાનસાહેબ ધર્મ કે સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ કદી ન જતાં. જેક બાંધવો હોવા છતાં તેમના સ્વભાવમાં આરમાન જમીનનો દેર હોતો. એક સાદા ત્યારે શ્રીજી બપકાદાર.

એ જમાનામાં મીરાન શાળાઓમાં બહુવા જનું એટલે કોમની બંદગી વહેરવા સમાન હતું. છતાં બહેરામખાન પોતાના પુત્રોને સંકુચિત ક્ષેત્રમાં જકડી રાખવા નહોતા મંજૂર. તેમણે તો કોમનાં તેમ જ સામાન્ય વિરોધી વચ્ચે પોતાના પુત્રોને શાળાઓમાં બહુવા મોકલ્યા. તેઓ આગળ પડતા વિચારો ધરાવનાર હતા ડૉ. ખાનસાહેબ પેશાવરની મીરાન કોલેજમાંથી સારી રીતે પસાર થયા તોફાની છતાં તિવ્ર બુદ્ધિના હોય તેઓ એક પછી એક બહુતરના પગથીયાં પર ચાલુતર કરતા ગયા. ત્યાર બાદ તેમની દ્રષ્ટી મુંબઈની ટ્રાંટ મેડીકલ કોલેજ પર પડી, કારણ એમનું અહીંનું વાર્તા-તરણ પ્રવૃત્તિમય તથા વિશાળ લાગુ એમનું જીવન વધુ વિશાળ ત્યનું. આખરે ડાક્ટરી ડીગ્રી લેવા વિલાયત જવાની તમન્ના તેમ-

નામાં જન્મત થઈ. પિતાપર કાગળદ્વાર પોતાના એ વિચારો દર્શાવ્યા, પોતાનું પુત્રને અનુમોદન મળ્યું. કામ-ખજાણી લડી. કારણ કામ એવી માન્યતા ધરાવતી હતી કે વિધાયત જનારાઓ ખિસ્તી બને છે અને અંગ્રેજ રૂપવતીઓના મોઢમાં સપડાય છે અને બન્યું પણ તેમ જ તેમણે તો અંગ્રેજ બાનુ સાથે જ લગ્ન કર્યા; જો કે ખિસ્તી તો નજ બન્યા. કામની અકબી અટકળ સાચી પડી. આ અરસા-માં ખાન અબ્દુલ ગજારખાન વિધાયત જવા આવુર બન્યા એટલે કામમાં પ્રધુ હોદાકાર મળ્યો પરંતુ કેટલાક સગાઓના અવસાનોને લઈને તેઓ પુરોષ જઈ ના શક્યા. આખરે ડૉ. ખાનસાહેબ એલ. આર. સી. પી; એમ. આર. સી. એસ. (લંડન) બન્યા.

૧૯૧૪ માં વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું. અંગ્રેજ સરકારને મદદ કરવાની ભાવનાએ તેઓ લડાઈમાં જોડાયા. પદાણ તરીકેની બહાદુરી તથા હીમત તેમણે 'સુદર' રીતે બતાવી આપી, અંગ્રેજો પર લડી જાપ પાડી. ત્યાર બાદ ક્રાંસમાં રહીને પણ તેમણે મર-કારની સારી સેવા બજાવી. અંગ્રેજોમાં તેમની ખ્યાતી વધી અને અનેક અંગ્રેજોની મિત્રતા હાંસલ કરી તથા મમતા વધારી. યુદ્ધ-વિરામ થતાં પણ તેઓ ત્યાં જ રોકામલા હતા. સરકારે હજી તેમને છૂટા કર્યા ન હતા. આ દરમ્યાન હિંદુસ્તાનમાં વિશ્વયુદ્ધની વશ-દારી અંગેના નમુનારૂપ રેસેટ એક્ટ ઐનાયત થયો. હિંદીઓની સેવાની સરકારે ભારે કદર કરી. જનતાએ સત્યાગ્રહ આદર્યો. ડૉ. ખાનસાહેબનાં સગાઓને જેલમાં પૂરવામાં આવ્યાં. સગાઓના પત્રો પણ તેમને પુગાડવામાં ન આવતા, હિંદની બીનાઓથી તેમને સાવ અજાણ રાખવામાં આવતા. આખરે કોઈ પણ સંજોગો વચ્ચે હિંદ આવવા તેમણે તત્પરતા દેખાડી. બહાલી માતૃભૂમિ.

આખરે સરકારે તેમને રજા આપી. અનેક વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે

૩૦ ખાનસાહેબ હિંદ પધાર્યા હિંદની પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન થયેલું તેમણે અંતુલબ્ધ. પોતાના દૃઢ પિતાને ઘરંગની, પાછળ તેમણે જોયા, લાડકવાયો નાનો ભાઈ ખાન અબ્દુલ ગફાર તથા ખીજા મગાસંબંધીઓ તથા ગિરાદોને મળેલી જેલ જાત્રાની કહાણી ગદગદિત હોય તેમણે સાંભળી, સ્વતંત્ર વાતીવરણમાંથી પાછા ફરેલા આઝાદી-પ્રેમી વીર પંકાણે શુભામીનો કંઠવો છુટડો પીધો, બહાદુર પંકાણનું લોંબી ઉઠળી આંબુ, આખરે હિંદ પાછા ફરતા થયેલી દરમ્યાનગીરીઓનું રહસ્ય તેઓ સમજી શક્યા અને પોતાની નોકરીનું રાજીનામું આપ્યું. રાજીનામું સ્વિકારવામાં સરકારે ભારે વિસળ કર્યો અને ત્યાર બાદ તે બદલા રાખ્યું. ૩૦ ખાન સાહેબને સમજાવી લેવાના સરકારે ઘણા પ્રયાસો કર્યા, પરંતુ તેઓ એકના જે ન થયા, સરકાર હતાશ પામી ૧ સરકારી નોકરીને ઠોકરે લગાવી તેમણે પેગાવરમાં સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કર્યો. પરંતુ તેમનું મન હિંદની મુક્તિ તરફ દિનપ્રતિદિન વધુ પ્રબળ બનતું ગયું.

૩૦ ખાનસાહેબ સુધરેલા વિચારના હોવા છતાં નાસ્તિક નથી પગધર્મીઓ તથા અંગ્રિજોના ઘાટ સંબંધમાં આવ્યાથી તેઓ મુક્ત ધર્મપગપણ નથી છતાં એટલી વાત નિર્વિવાદ છે કે તેઓ ધરસામ ધર્મ માટે આપ્યું ગૌરવ ધરાવતા નથી. અધશ્રદ્ધાએ તેઓ દોરવાતા નથી, ખીજા ધર્મનો વિરોધ કરતા નથી. મર્વે ધર્મો પ્રત્યે મરખી ભાવના ધરાવે છે ધણીએ વાર તેમને ઠેમીવાદ તરફ ધસકવાના પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા છે, પરંતુ તેઓ એ કલંક તથા અન્યાયને વશ થવા તૈયાર નથી. તેઓ તો કેવળ પ્રેમ, ધર્મ, સત્ય અને અહિંસામાં જ મર્વરત માને છે. હિંદુ-મુસ્લીમ એકપતાના તેઓ શીસ્તા છે. તેઓ ચોક્કસ રીતે માને છે કે જે એકતાના ખીજા અંગો વાવી રહ્યા છીએ તે નિષ્કળ નહિ જાય. આજે તેના ડેલક

તત્વો સાચાં પડતાં આપણે અનુભવી રાખીએ છીએ. રાષ્ટ્રવિરોધી ઠોમીવાદીઓ પ્રત્યે જનતાને સુગ લાગવા માંડી છે, ખાને બિરાદરો જેટલા રાષ્ટ્રપ્રેમી છે તેટલા જ કોમી એકતામાં અડગ રહ્યા છે. આમ હોવાથી જમે તેવી થતી દીકાઓ પણ સહન કરવા તેઓ તૈયાર છે. તેમની એકતા અને રાષ્ટ્રભાવનાની ઇટમાંથી એકેય કાંકરો ખરી શકે તેમ નથી. તેઓ કોઇ પણ કામની કીમત કોઇ પણ કામના સારા, બધાં અને વિશ્વાસપાત્ર આગેવાનથી આંકે છે. જેનાં દીકા આવા વિશાળ હોય તેમને કોમીવાદનો કડવો અને કલંક-રૂપી ધુંટડો ગળે ક્યાંથી ઉતરે ?

તેઓ મહાત્માજીના પરમ ઉપામક છે. તેમની દોરવણી હેઠળ પોતાનું જીવન તેઓ દોરવી રહ્યા છે. મહાત્માજીમાં તેમને અપૂર્વ મહા છે. રાજકીય તેમજ મ સારિક એને અગત બાબતોમાં પણ તેઓ તેમની સલાહ લે છે. મહાત્માજીની આગા અનુસાર તેઓ વર્તે છે. મહાત્માજીએ જ્યારે કોમી ચુકાદા વિરૂદ્ધ ઉપવાસો આદર્યા ત્યારથી તેમણે માસાદિ છોડી દીધા. ક્વચિત જ ન છુટકે તેઓ માસાદાર કરે છે સાદાઈનો દિવકાર કર્યો છે. ઇશ્વારના મોજશોખોને તેમણે તિલાંજલિ આપી છે. કોમીવાદને વિદારી નાખવા તેમણે કમર કસી છે અને પ્રેમનું સામ્રાજ્ય પ્રગટાવવા તેઓ અહોનીશ પોતાના જીવનને દિન્દની ગુલામીની સળગતી હોળીમાં ખાક બનાવી રહ્યા છે. ધન્ય વીર !

બાર બાર વર્ષો સુધી ઇંગ્લાંડમાં અંગ્રેજો ગાથે લાખચારાથી રહેનાર તથા સદ્ગુરુ રેવરંડ વિઝમના લાખની સીંદારસથી સેન્ટ ટોમસ હોસ્પિટાલમાં દાખલ થનાર સરહદના ખૂંદ ગવર્નર કન્સિલ સર રાફ્ટ્રી કીશિયા ખીત્ર બનનાર, જેનાં લાગ્યે જ કોઇ દિંદી હશે. એવી પેશાવર કલબના સમ્મ હોવાનું માન ધરાવનાર તથા રકાઉ-

દના કમીરનરને સરકારે ક્રાંતિકારી તરીકે જાહેર કર્યા, તેઓ અહિં-
સાની મૂર્તિ સમા મહાત્માજીના પણ પરમ ઉપાસક છે અને તેથી
જ કરીને તેમને સરકારે ત્રણ વર્ષની સજા ફરમાવી હતી. ૨૪ મી
ડિસેમ્બરની રાત્રે સરકારે તેમને ઝડપી લીધા અને તેમના કુટુંબને
મધ્ય રાત્રીએ જગાડી સરકારે ઘરનો કબજો લીધો. એટલું જ નહીં
પરંતુ તેમના સંબંધીઓ તથા પુત્રોને પણ પકડી લેવામાં આવ્યા.
તેમની બે બહેનો અને અન્ય પંદર વિરાંગનાઓ પણ માતૃશ્રમિની
મુક્તિ માટે રજુમેદાને પડી.

કારાવાસના વસવાટ દરમ્યાન અગવડતાને લઈને ડૉ. ખાન-
સાહેબના પુત્ર ઝોમેદુલ્લાએ અપવાસ સર કર્યા હતા. તેમની
સ્થિતિ કટોકટ બની હતી. છતાં ડૉ. ખાનસાહેબે પોતાના પુત્રને
મળવા માટે વિનંતી ન કરી. પરંતુ એથી ઉલટું માતૃશ્રમિની
સ્વતંત્રતા માટે મરી જવા તૈયાર થયેલા પુત્રના રાખને કર્યા દફના-
વણ તેની તૈયારીઓ કરી નાંખી. કેવા વીરસ ! કેટલી દૃઢતા અને
કેટલા ગૌરવી ડૉ. ખાનસાહેબ ! આવા અનેક બારીક પ્રસંગો ઉપ-
સ્થિત થયા હોવા છતાં ડૉ. ખાનસાહેબે ધણી દૃઢતા તથા સમયસૂચ-
કતા સાચવી છે અને હિંદના નરવીરને શોભે એવું વર્તન આદ્ય કર્યું છે.
જે પ્રમાણે એક નૌકા કાફલાનો કેપ્ટન પોતાના બેરી છોકરા મૃત્યુના
મુખમાં હોમાતાં હોય તેમ છતાં પણ પોતાની ફરજ પર મક્કમ
રહે છે તે જ પ્રમાણે સરહદનાં કેપ્ટન તરીકે તેમણે પોતાની ફરજ
હિમદા રીતે આજ પર્્યંત બજાવી છે. ૧૯૩૦ ની સાલથી તેમણે
પોતાનું સમગ્રજીવન હિંદમાતાના ચરણે ધર્યું છે અને સીગરેટ
જેવા સામાન્ય વ્યસનોને પણ તિર્હાજલિ આપી છે. આખરે ૧૯૩૪
માં જ્યારે તેઓ હજારી જાજમાંથી મુલકિયા વરદા આવ્યા ત્યારે
શ્રીયત જમનાલાલ બેનરજીએ સ્વર્ગપ્રાપ્તિની તરીકે રજા અને મહા-

ભાજના મમાજમાં આવ્યા, મહાત્માજી પર તેમજે ઉડી છાપ પાડી અને મહાત્માજીના પરમ ઉપાસક બન્યા.

ડૉ. ખાનસાહેબ અજન્મ બાહોશ જેલાડી છે. કુટુંબોલ તથા ક્રિકેટ પણ સારી જાણે છે. ગજકીય લગત પણ તેઓ રમત સમજે છે, હારથી તેઓ નિરાશ થતા નથી પણ વિજય મેળવવા વધુ ઊંચાડી બને છે. જીત થતાં કુલાતા નથી. આજે તેઓ ધારાસભાના સભ્ય તરીકે સુંદર સેવાઓ બજાવી રહ્યા છે.

એક વખતના કહેવાતા ક્રાંતિકાર ડૉ. ખાનસાહેબ આજે સરહદના સરખુખત્યાર બન્યા છે, વડા પ્રધાન બન્યા છે. સરહદની અબજ અને બીનોજવાયથી પ્રગતિ કેળવવા માટે પોતાની જાતને હોમી રહ્યા છે. અહિંસા અને સત્યનો પયગામ આપી ગયા છે. હિંદુ-મુસ્લીમ એકતા પાછળ અજન્મ પેરિશ્રમ ઉઠાવી રહ્યા છે અને હિંદની મુક્તિ માટે પોતાના પ્રાણ પાથરી રહ્યા છે.

પ્રજા એ સરહદના શાહુ એ બંહારવંદીઓએને હિંદની સેવા કરવા લાંબુ આયુષ્ય આપ્યો. *Halal Khan P. 1881*

EAST

&

WEST

INSURANCE

CO., LTD.,

BOMBAY

Established in 1913.

1 Absolute security and sound investment for Policy-holders

2 Total assets exceed Rs 20 00 000

3 Prompt settlement of claims

4 2½% rebate on yearly premiums

5 Business in force exceeds

Rs. 1 40 00 000

It pays to represent this growing concern

EXCELLENT AGENCY CONTRACTS

For particulars please apply to

THE SECRETARIES

EAST & WEST Building,

Apollo Street BOMBAY

ગાંધી આખ્યાનના દર

કવરપેજ

નં. ૨	૬૦ રૂપીઆ
નં. ૩	૫૦ રૂપીઆ
નં. ૪	૮૦ રૂપીઆ

મેટરપેજ

આખુ પાત્ર	૨૫-૦-૦
અર્ધ " "	૧૫-૦-૦
પા " "	૧૦-૦-૦

આટપેપર

આખુ પાત્ર	૪૦-૦-૦
અર્ધ " "	૨૫-૦-૦

૫૦૦૦ નકલો બહાર પડશે.